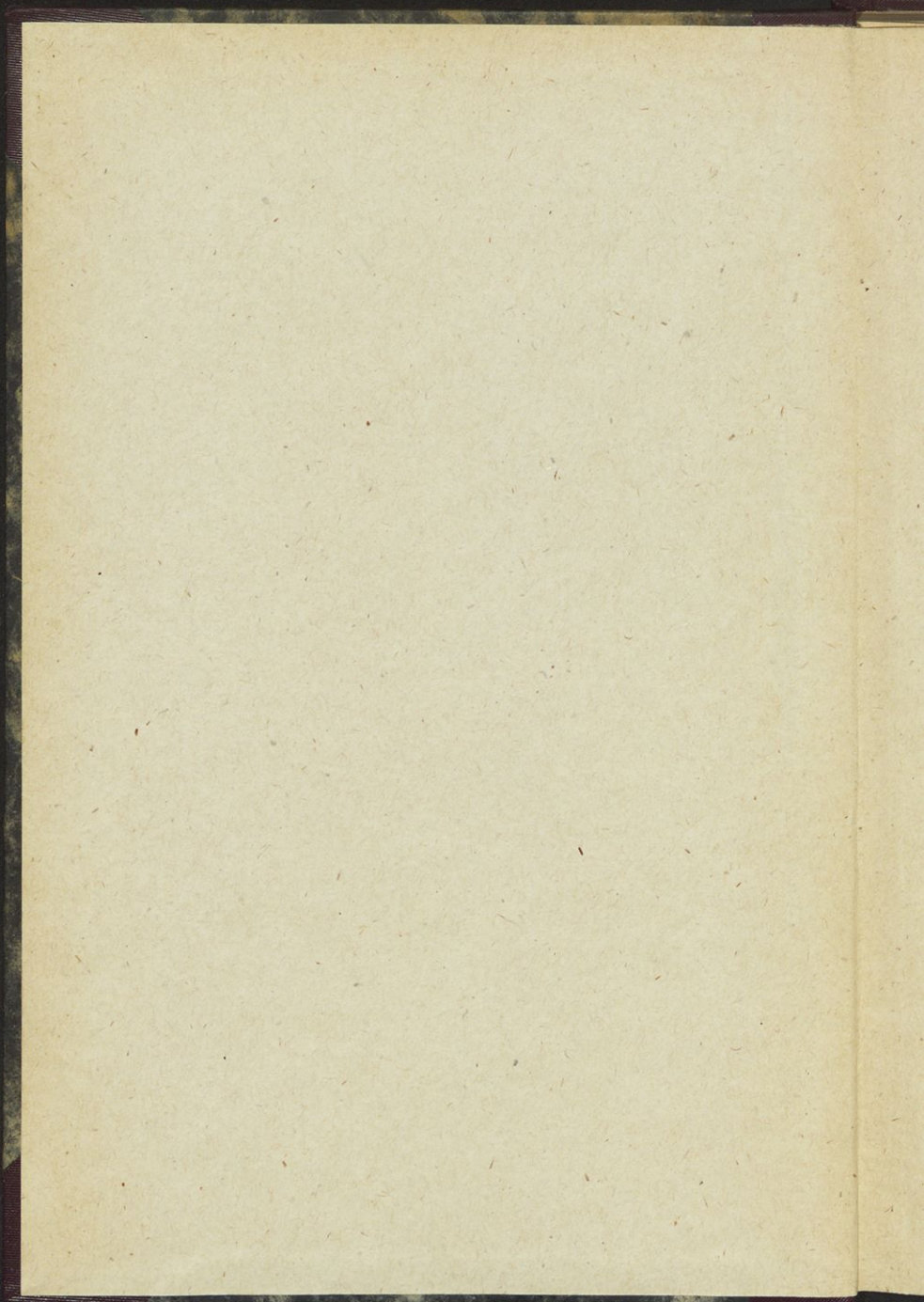

55961

H. PODKRAJŠEK

*Exposantom
teh. sed. šole
Ljubljana*

Zemljepis

za obrtne šole

1873

1873

1873

1873

Zemljepis za obrtne šole.

Sestavil
H. Podkrajšek.

Druga pomnožena izdaja.

S 47 slikami.

Cena 3 K
Cena vezani knjigi 1 K, 35 h. Cena sešna 1 K, 10 h.
Kr. zal. v Ljubljani

Na Dunaju.
V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig.
1912.

55961

Šolske knjige, na svetlo dane v c. kr. zalogi šolskih knjig, se ne smejo
prodajati draže, nego je določeno na naslovnem listu.

Pridržujejo se vse pravice.

030048054

A. Zemeljsko oblo.

Kakor solnce, luna in vse zvezde, je tudi naša zemlja veliko oblo, ki plava v vesoljnem prostoru.

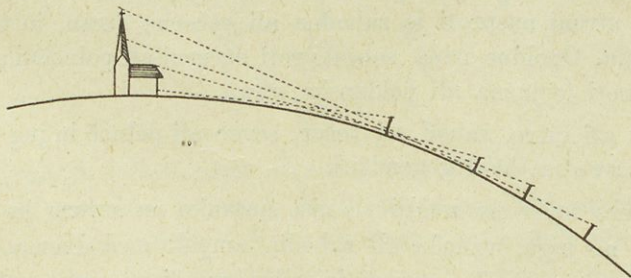
Da je zemlja veliko oblo, izpričujejo mnogi pojavi.

Ako stojimo na morsk obali, ki se ji iz daljave bliža ladja (slika 1.), zagledamo najprej dim, potem dimnik in jadrnike in šele naposled se začne tudi ladja dvigati iznad morske gladine.

Slika 1.

Pešec, ki koraka po veliki ravnini proti vasi (slika 2.), zagleda najprej križ in jabolko vaškega zvonika, potem zvonik, nato cerkveno streho in končno tudi njeno pritlično zidovje.

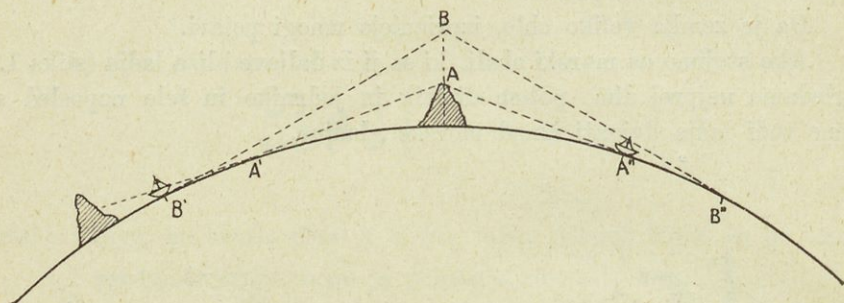
Slika 2.

Iz tega sklepamo, da je zemeljska površina krivinasta.

Ker je naša zemlja na vse strani enakomerno ukrivljeno oblo, pregledamo ali obzremo z enega mesta le razmerno majhen kos njenega površja. Na posebno velikih ravninah ali na morju se vidi, kakor bi

bil nebesni oblók (Himmelsgewölbe) na zemljo poveznjen in bi se je dotikal v velikem krogu. Temu krogu pravimo obzor ali horizont (Gesichtskreis oder Horizont).

Obzor je tem večji, čim višje je stališče; nikjer pa ne vidimo onih predmetov, ki so pod našim obzorom. S točke A (slika 3.) vidimo do A' in A'', s točke B pa do B' in B''. S točke A vidimo tudi jadra ladje v točki B', ki se dvigajo nekoliko nad obzor točke A, ne vidimo pa spodnjega dela ladje, ki je za točko A še pod obzorom.

Slika 3.

Na tej sliki vidimo s točke A tudi vrh gore v točki C, dočim je njeno vznožje za nas skrito pod obzorom. Kdor gleda nanjo s točke B, pa vidi vso.

Tudi to je mogoče le zato, ker je zemeljska površina krivinasta.

Kjer se solnce dne 21. marca in dne 23. septembra zjutraj prikaže nad obzorom, kjer vzhaja, je vzhodna ali jutranja stran; vzhodni ali jutranji strani nasproti je zahodna ali večerna stran, in tam solnce zvečer zahaja. Opoldne pada senca proti severni ali polnočni strani; tej strani nasproti je južna ali poldanska stran.

Vzhod ali jutro, zahod ali večer, sever ali polnoč in jug ali poldan so strani sveta (Weltgegenden).

Nekatere točke na zemlji pa niso natanko na severu in prav tako ne natanko na jugu, vzhodu ali zahodu, ampak med dvema teh strani sveta, tako n. pr. med severom in vzhodom ali na severovzhodu, med vzhodom in jugom ali na jugovzhodu, med jugom in zahodom ali na jugozahodu, med severom in zahodom ali na severozahodu.

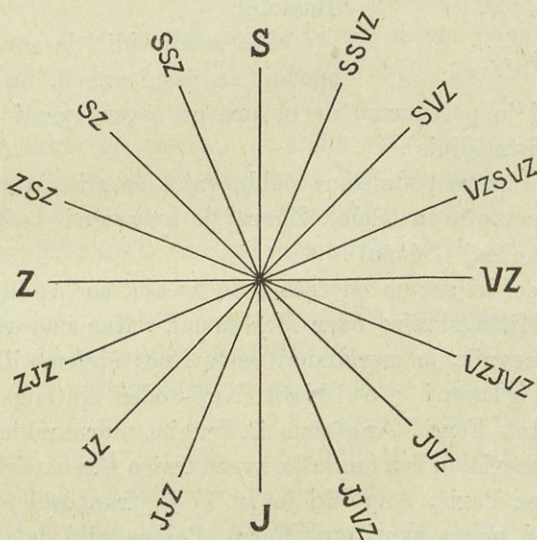
Sever (Norden), jug (Süden), vzhod (Osten) in zahod (Westen) so glavne strani sveta (Hauptweltgegenden); severovzhod (Nordosten), jugovzhod (Südosten), jugozahod (Südwesten) in

severozahod (Nordwesten) so stranske strani sveta (Nebenweltgegenden).

Med glavnimi in stranskimi so še medstranske strani sveta (Zwischenweltgegenden). Te so: severoseverovzhod (Ssvz), vzhodseverovzhod (Vzsvz), vzhodjugovzhod (Vzjvz), jugojugovzhod (Jjvz), jugojugozahod (Jjz), zahodjugozahod (Zjz), zahodseverozahod (Zsz), severoseverozahod (Ssz).

Imena medstranskih strani sveta sestavljamo tako, da vzamemo najprej bližjo glavno in potem ono stransko stran sveta, med katerima je medstranska stran sveta. Tako pravimo n. pr. severoseverozahod, ker je med severom in severozahodom.

Glavne, stranske in medstranske strani sveta poočituje slika 4.

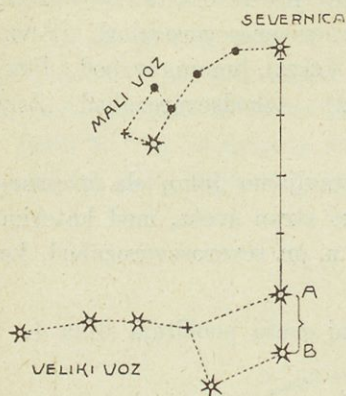

Slika 4.

Ker vzhaja solnce samo dvakrat na leto na vzhodu, določujemo strani sveta navadno po senci, ki jo delajo navpično stoječi predmeti opoldne na vodoravnih tleh. V smeri, kamor pada njih senca, je sever; severu nasproti je jug; ako pogledamo proti severu, imamo na desni vzhod, na levi zahod.

Po noči določujemo strani sveta po zvezdah. Na nebu se namreč sveti iz sedmih zvezd sestavljeni „Veliki voz“ (slika 5.). Če si mislimo med zvezdama A in B, ki predstavljata zadnji dve kolesi, potegnjeno premo in to premo podaljšamo po nebu, zadene po petkratni razdalji

teh dveh zvezd na severnico (Polarstern). Vanjo obrnjeni zrejo proti severu, po katerem je lahko dognati ostale tri strani sveta.

Slika 5.

Strani sveta določujemo tudi z magnetno iglo, ki je narejena iz ploščatega kosa magnetskega železa in natakajena na droben žebliček tako, da se lahko obrača na vse strani. En konec te igle kaže vedno proti severu, drugi proti jugu. — Magnetna igla je navadno vdolana v okroglo škatlico, ki je pokrita s steklenim pokrovčkom; na dnu škatlice so začrtane strani sveta. Taki pripravi pravimo kompas ali busola (Kompas oder Bussole).

Na zemljevidih je sever zgoraj, jug spodaj, na desni vzhod, na levi zahod.

Prema, ki jo potegnemo na obzoru od severa proti jugu, je poldnevica (Mittagslinie).

Čez svoje obzore podaljšane poldnevnice se stikajo v dveh točkah, ki jima pravimo tečaja (Pole). Zgoraj je severni tečaj (Nordpol), spodaj južni tečaj (Südpol).

Poldnevnice, ki segajo od tečaja do tečaja, so poldnevnik ali meridiani (Mittagskreise oder Meridiane). Ker ima vsaka točka na zemlji svoj poldevnik, je meridianov neštevilno; štejemo jih pa samo 360.

Prvi ali glavni meridian (Null- oder Anfangsmeridian) drži skozi afriški otok Ferro. Angležem in drugim mornarskim narodom gre prvi ali glavni meridian čez angleško zvezdarnico Greenwich (grinuič), za Francoze pa čez Pariz. Angleški je za $17\frac{1}{2}^{\circ}$, francoski pa za 20° dalje proti vzhodu od onega skozi otok Ferro. Poldnevnik dele zemljo v dve poluti, na vzhodno in zahodno (östliche und westliche Erdhälfte).

Krog, ki je od obeh tečajev enako oddaljen, pravimo polutnik (Äquator, Gleicher). Polutnik deli zemljo na severno in južno poluto (nördliche und südliche Erdhälfte).

Vzporedno s polutnikom teče 180 krogov (90 na severni, 90 na južni poluti); to so vzporedniki (Parallelkreise). Čim dalje proti severu, oziroma proti jugu, tem manjši so ti krogi. Vzporedniki so vsi enako daleč drug od drugega. Razdalje med posameznimi poldnevnik in vzporedniki so stopnje (Grade, znamenje $^{\circ}$).

S poldnevnik in vzporednik določujemo zemljepisno lego (geographische Lage) krajev na zemlji. Kraji, ki so na vzhodu glavnega

poldnevnik ali na vzhodni poluti, imajo vzhodno zemljepisno dolžino (östliche geographische Länge), oni na zahodu glavnega poldnevnik ali na zahodni poluti pa zahodno zemljepisno dolžino (westliche geographische Länge). Z ozirom na to, ali je kraj na severu ali na jugu polutnika, ima ali severno ali južno zemljepisno širino (nördliche oder südliche geographische Breite).

Glavni poldnevnik in polutnik sta zaznamenovana z ničlo (0). Od glavnega poldnevnik štejeemo po 180⁰ proti vzhodu in zahodu, od polutnika pa po 90⁰ proti severu in jugu.

Razen polutnika so še štirje vzporedniki posebno važni: severni in južni povratnik (nördlicher und südlicher Wendekreis) in severni in južni tečajnik (nördlicher und südlicher Polarkreis).

Povratnika in tečajnika delita zemljo na pet pasov.

Tropični ali vroči pas (tropische oder heiße Zone) je med povratnikoma na obeh straneh polutnika ter obsega najgorkejše kraje na zemlji. Tukaj žive najpogumnejše in najsilovitejše živali. Rastline rasto vse leto, se razvijajo bujno in cveto v živih bojah *). Letnih časov v našem pomenu besede tukaj ni; menjata se samo suša in deževje, ki trajata po pol leta. Deževje nastopa v oni polovici leta, ko stoji solnce najvišje.

Dan je na polutniku vedno 12 ur dolg; proti povratnikoma se daljša do 13 ur 28 minut, oziroma krajša do 10 ur 32 minut.

Na severu in na jugu vročega pasa se razprostirata zmernotopla pasova (gemäßigte Zonen). Zmernotopla pasova obsegata največ kopne zemlje. Edino v zmernotoplih pasovih ločimo štiri letne čase. V zmernotoplih pasovih živi večina naših domačih živali; pa tudi zverin, kakor medvedov in volkov, tu ne manjka. Rastlinstvo ni več tako bujno in tako živo pisano kakor v vročem pasu. Tudi ima vsak letni čas svoje rastline, ki po zimi večinoma prenehajo rasti.

Dan in noč rasteta od 13 ur 28 minut (na povratnikih) do 24 ur (na tečajnikih).

Od tečajnikov do tečajev segata mrzla pasova (kalte Zonen); na severu severni mrzli pas, na jugu južni mrzli pas. Živalska plemena so maloštevilna, rastlinstvo je borno in zanikarno. Letnih časov je samo dvoje: kratko, razmerno še dosti toplo poletje in dolga, jako huda zima. Solnce stoji nizko tudi tedaj, kadar stoji najvišje — toliko, da ga je videti nad obzorom. Njegovi žarki so skoro brez vse moči. Noči se daljšajo proti tečajema vedno bolj ter so na tečajih pol leta dolge.

*) V vroči pas sega velik del puščave Sahare, kjer zaradi vedne suše ne uspevajo rastline.

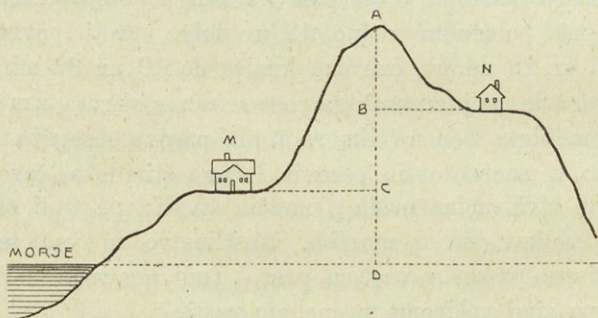
B. Osnovni pojmi.

I. Zemeljska tla.

1. Ozirna in nadmorska višina.

Kadar merimo vzpetosti od tal, govorimo o odnosni ali relativni višini (relative Höhe) dotične vzpetosti. Ker je mogoče, da tla okoli vzpetosti, n. pr. okoli gore, niso povsod enako visoka, tudi relativna višina dotične gore ni na vseh krajih enaka. Zato merimo vse vzpetosti na zemlji od morske gladine (Meeresspiegel). To si mislimo pod zemljo podaljšano pod ono točko, ki ji hočema zvedeti pravo nadmorsko ali absolutno višino (Seehöhe oder absolute Höhe).

Za točko M (glej sliko 6.) je vrh A veliko višji nego za točko N. Odnosna ali relativna višina vrha A je potemtakem za navedena kraja različna. Ako si mislimo morsko gladino podaljšano pod vrh A do točke D, dobimo nadmorsko ali absolutno višino vrha A, in ta je za oba kraja enaka.

Slika 6.

Odnosna ali relativna višina je torej vzpetost kake točke nad bližnjo okolico, nadmorska ali absolutna višina pa njena vzpetost nad morsko gladino.

2. Vzpetosti zemeljskih tal.

Manjše kose zemlje, na katerih ni ne prevelikih vzpetosti in ne prevelikih vdrtin, imenujemo ravnine (Ebenen). Ravnine, ki se ne vzdigujejo čez 200 m nad morsko gladino, so nižine (Tiefebenen). Prav velike nižine imenujemo nižavja (Tiefländer.) Nad 200 m visoka

ravnina je visoka ravan (Hochebene). Visoka ravan, ki je omejena po obkrajnih gorovjih (Randgebirge) ali pada strmo proti dolini ali drugi ravnini, je planota (Hochfläche, Plateau, čitaj: plato). Iz planot, dolin in gorovij se sestavljajo višavja (Hochländer).

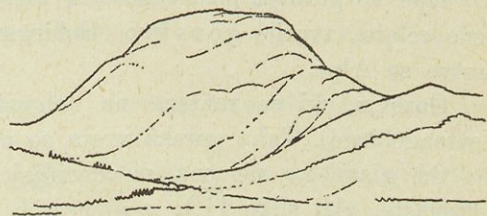
Posamezne vzpetosti tal, ki se nad bližnjo okolico ne vzdigujejo nad 200 m, imenujemo griče, holme, brda (Hügel, Büchel), višje vzpetosti so gore (Berge); nizke gore imenujemo hribe.

Pri gričih, hribih in gorah razločujemo vznožje, pobočje in vrh. Spodnji del griča, hriba ali gore, kjer se začne dvigati nad svojo okolico, je vnožje (Fuß), najvišji del pa vrh (Spitze). Okrogličastemu vrhu pravimo glava ali kopa (Kuppe, Koppe, n. pr. Krim pod Ljubljano, glej sliko 7.). Koničastemu vrhu pravijo špica (Spitze), špik ali zob, rogu podobnemu pa rog (Horn) ali rogica. Lep rog je n. pr. Grmada nad Polhovim gradcem (glej sliko 8.). Stožec (Kegel) ima obliko stožca, n. pr. Otožec poleg Grmade (glej sliko 8.).

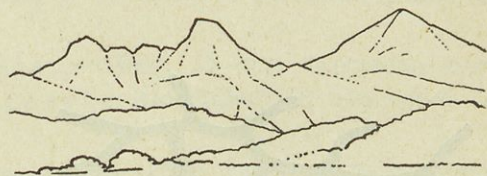
Sredogorski vrhovi in njih sedla tvorijo na obzoru dolge valovite črte, slemenena (Bergrücken, glej sliko 9.). V velegorjih so slemenena čestokrat razorana in krnjava; to so grebeni (Kämme, Grate, glej sliko 10.).

Med vznožjem in vrhom je pobočje, ježa, breg, reber (Abhang, Böschung).

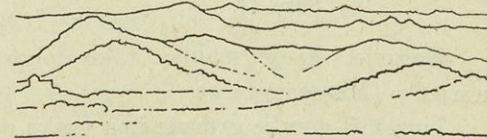
Pobočje tvori z ravnino takozvani naklonski kot (Neigungs- oder Böschungswinkel). Ako je naklonski kot majhen, je pobočje položno

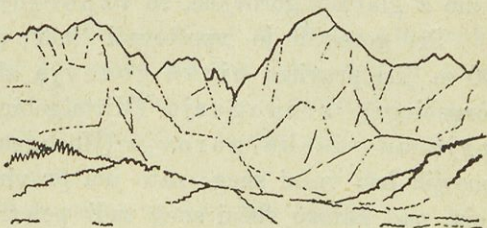
Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

Slika 10.

ali zložno (sanft geneigt); čim večji je, tembolj je strmo (steil). Kjer padajo stene (Wände) navpično proti dolini, je pobočje propadno (schroff, jäh, abschüssig).

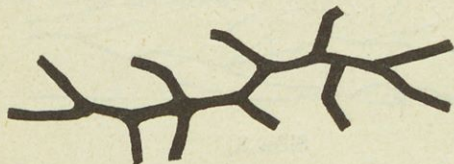
Posamezno stoječih gora je le malo; večinoma so združene v skupine, ki jih imenujemo gorovja (Gebirge).

Skupini hribov pravimo hribovje (Bergland), skupini gričev gričevje (Hügelland).

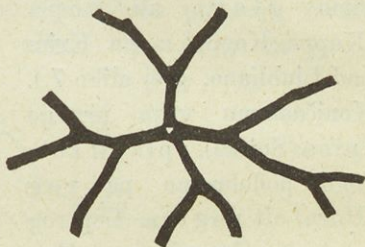
Kjer so gorovja po medsebojni legi in podobni sestavini sklenjena v eno celoto, tvorijo gorstvo (Gebirgssystem). Najvažnejše evropsko gorstvo so Alpe.

Gorovju, ki se razteza na dolgost, pravimo gorska vrsta (Kettengebirge). Taka gorska vrsta so naše Karavanke.

Od glavnega slemena se odcepljajo večkrat stranske panoge (Seitenäste, glej sliko 11.); v gorskih sklopih (Gebirgsknoten, glej sliko 12.) sezajo gorske panoge od središča na razne strani.

Slika 11.

Slika 12.

Gorovje, ki je malone tako dolgo kakor široko, tvori gorsko grmado (Massengebirge).

Izvemši gorske grmade ima vsako gorstvo svoje glavno gorovje (Hauptgebirge), ki je najvišje in daje vsemu gorstvu smer, in svoja stranska gorovja (Nebengebirge). Stranska gorovja, ki teko vzporedno z glavnim gorovjem, so vzporedna gorovja (Parallelgebirge).

Pri gorovjih je vpoštevati tudi višino. Ako niso visoka nad 600 m, jim pravimo nizka gorovja ali predgorja (Niedergebirge, Vorgebirge); sredogorja (Mittelgebirge) segajo do 1800 m, vele-gorja ali visoka gorovja (Hochgebirge) pa še više. Na najvišjih gorovjih leži večni sneg; zato jim pravimo snežniki (Schneegebirge). Meja, nad katero večni sneg tudi poleti ne skopni, je ločnica večnega snega (Schneegrenze). Ta je v raznih krajih zelo različna; pri nas sega 2600 m visoko.

Kadar se po gorah sneg z veliko silo udere v doline, govorimo o plazovih (Lawinen). Kjer se grmade večnega snega le počasi, tiho

in skoro nevidno pomikajo navzdol ter se med potjo polagoma izpreminjajo v led, tam nastajajo ledniki (Gletscher).

So pa tudi gore, ki imajo na vrhu globoka žrela (Krater, Schlünde). Po njih se poganja iz podzemeljskih globočin dim, pepel; časih bruhajo celo ogenj in raztopljene rudnine; zato jim pravimo ognjeniki (Vulkane, feuerspeiende Berge).

Med posameznimi gorami so bolj ali manj globoke vdrtine; njih najnižje točke imenujemo sedla (Sattel). Čez sedla držé dostikrat steze, pota in ceste, ki jim pravimo prehodi ali prelazi (Pässe oder Joche).

Gorovja, ki nimajo prelazov, so brezpotna ali nehodna (unwegsam).

Dolge in primerno široke zajede med gorami in gorovji so doline (Täler).

Najglobočji del doline je njeno podolje (Talsole); ob straneh so rebri — brežine (Talhänge), ki so lahko položne (sanft) ali strme (steil).

Doline so podolžnice (Längentäler), ki držé vzporedno z gorovjem, in prečnice ali preseke (Quertäler), ki leže vprek čez gorovja.

Široko odprte doline, ki so od vseh strani obdane od višin, imenujemo dolinske kotline ali dolinske kotle (Talbecken, Talkessel). Kjer se desna in leva brežina približata druga drugi in dolino od obeh strani stisneta, imamo sotesko (Talenge).

II. Vode.

Vsa voda na zemlji je ali tekoča ali stoječa. Tekoče vode so vse sladke in prihajajo na mnogih krajih kot studenci ali vrelci (Quellen) iz gora na dan.

Po toplini vode razločujemo mrzle, mlačne in tople ali gorke vrelce. Toplina mrzlih vrelcev je enaka srednji letni toplini onega kraja, kjer izvirajo, ali pa je nižja od nje. Mlačni vrelci imajo višjo toplino nego je srednja letna toplina njih izvirališča. Gorki vrelci, toplice ali terme, imajo nad 30° C topline.

Vrelci, v katerih je večja množina razkrojenih rudnin, so rudninske vode, rudnice ali slatine (Mineralquellen).

Kadar se združi več studencev, nastane potok (Bach), več potokov skupaj da reko (Fluß). Reka, ki ima posebno veliko vode, je veletek (Strom).

Pri rekah in veletokih razločujemo gorenji, srednji in spodnji tek (Ober-, Mittel- und Unterlauf).

Vsaka reka teče v gorenjem teku hitreje nego v srednjem, in tu zopet hitreje nego v spodnjem. Zato je tudi njen strmec ali padec (Gefälle) največji v gorenjem teku, najmanjši pa ob ustju.

Ako vzamemo, da ima ob reki točka A 400 m, točka B pa 409 m nadmorske višine, tedaj je točka B za 9 m višja nego točka A. Ako dalje vzamemo, da sta točki A in B 1 km narazen, tedaj pada voda od B do A, torej na 1 km ali 1000 m daljave, za 9 m. — Ta reka ima potemtakem $9 \frac{0}{00}$ (čitaj: devet promilov) strmca.

Strmec izražamo s številom, kikaže, za koliko metrov pade voda na 1 km daljave.

Reke teko v strugah (Flußbette); vsaka struga ima dva bregova. Kateri je desni? kateri levi? Reke, ki se izlivajo v morje, so glavne reke (Hauptflüsse); reke in potoki, ki teko v glavne reke, so dotoki (Nebenflüsse); reke in potoki, ki se izlivajo v dotoke, so pritoki (Zuflüsse). — Brežnice (Küstenflüsse) se izlivajo po kratkem teku v morje.

Na Krasu vode ponikujejo, to se pravi, da teko nekaj časa nad zemljo, potem pa nepričakovano izginejo v podzemeljske jame. Zato pravimo kraškim vodam ponikalnice (Karstflüsse oder Höhlenflüsse).

Med ponikalnicami je mnogo takih, ki nam njih odtok doslej še ni znan; so pa tudi take, ki imajo očiten odtok. Veliko ponikalnic obeh vrst je zlasti na Kranjskem.

Vsi dotoki in pritoki ene reke so njeno rečje (Flußsystem); zemlja, s katere se stekajo vode v eno reko, je porečje (Flußgebiet) dotične reke.

Stoječe vode so ali sladke ali slane.

Jezera (Seen) so navadno s sladko vodo napolnjene kotline.

Največja stoječa voda je morje (Meer). Morska voda je zelenkasta in grenkoslana ter se ne da piti.

Dasi je morje stoječa voda, vendar ni nikoli popolnoma mirno. Na njem opazamo trojno gibanje: valovanje, bibavico in morske tokove.

Valovi (Wellen) nastajajo, kadar se vetrovi upirajo v morsko gladino, in so tem večji, čim silnejši so vetrovi. Na morskih bregovih butajo valovi v pečine, kjer se peneče razbijajo. To je kipenje (Brandung). Kipenje je časih tako silno, da izpodjeda in podira velike skale.

Morje pa tudi tedaj ni mirno, kadar se valovi poležejo. Takrat opazamo, da so morska voda vzdiguje in pada. Dobrih šest ur se vzdiguje, dobrih šest ur pa pada. Kadar stoji najvišje, je plima (Flut),

kadar stoji najnižje, je oseka (Ebbe). To gibanje morja imenujemo plimovanje ali bibavico (Gezeiten).

Kjer teče morska voda neprestano v določeni smeri, so morski tokovi (Meeresströmungen). Tokovi so mrzli in gorki. Mrzli prihajajo od tečajev, gorki od polutnika.

Za obrežne dežele so morski tokovi velikega pomena; gorki jih grejejo, mrzli pa hlade.

Od premnogh morskih tokov je za Evropo najvažnejši Zalivski tok (Golfstrom), ki prihaja iz Mehikanskega zaliva v Srednji Ameriki in ogreva zahodno evropsko obalo.

III. Merjenje.

V zemljepisu rabimo dolgostno in ploskovno mero.

Ker pa količ kaj večjih predmetov ne moremo narisati na papir v njih pravi velikosti, jim zmanjšamo mero. Ako vzamemo za 1 *m* njih naravne dolžine samo 1 *dm*, jim zmanjšamo ali skržimo pravo dolžino na deseti del, kar zaznamujemo takole: 1 : 10 ali $\frac{1}{10}$ (čitaj: ena proti deset). Lahko pa vzamemo za 1 *m* naravne dolžine tudi samo 1 *cm* ali celo samo 1 *mm*; v takem primeru služi za pravo dolžino le stoti, oziroma tisoči del, in to zaznamujemo tako: 1 : 100 ali $\frac{1}{100}$, odnosno 1 : 1000 ali $\frac{1}{1000}$.

To je zmanjšano merilo (verjüngter Maßstab). Z njim povemo, kolikokrat je dolgostna enota ali sploh kaka dolžina v naravi večja kakor na podobi.

Merilo $\frac{1}{100000}$ ali 1 : 100 000 kaže, da je za 1 *m* na podobi vzeti v naravi 100 000 *m* ali 100 *km*.

Merilo $\frac{1}{50000}$ ali 1 : 50 000 pomeni, da je za 1 *m* na podobi vzeti v naravi 50 000 *m* ali 50 *km*.

Merilo $\frac{1}{200000}$ ali 1 : 200 000 kaže, da je za 1 *m* na podobi vzeti v resnici 200 000 *m* ali 200 *km*.

V drugem primeru je merilo dvakrat večje, v tretjem pa za polovico manjše nego v prvem. — Čim manjši je torej imenovalec, tem večje je merilo.

Merilo pa velja vselej le za dolgostno mero, nikdar pa ne za ploskovno. Ako imamo torej pred sabo načrt šolske sobe z merilom 1 : 100, se to pravi, da je šolska soba v resnici stokrat daljša in stokrat širša nego na podobi, nikakor pa se ne pravi, da je v resnici stokrat večja

kakor na podobi. Če bi jo torej hoteli pokriti s podobami tega merila, bi jih potrebovali 100×100 , to je, 10.000, ne pa sto, o čemer se je tudi prav lahko prepričati.

Dalje je pomniti, da je le malo predmetov, ki bi jim mogli meriti razdalje s premo, imenovano zračna črta (Luftlinie). Tako n. pr. se vijejo ceste in železnice ob gorah in rekah. Zaradi takih ovinkov je navadno tudi vsaka zračna črta dokaj krajša nego pot v resnici. Ako hočemo torej na zemljevidu izračuniti daljavo med dvema krajema, ki ju veže krivinasta cesta ali železnica, razdelimo krivinasto črto na več daljic; njih vsota pove, kako daleč narazen sta dotična dva kraja.

IV. O zemljevidih.

Pristno podobo večjih ali manjših kosov zemeljskega površja dajejo pridvižni zemljevidi ali reliefi. Vsak relief je po naravi posnet model dotične pokrajine. Ker je sestavljanje reliefov jako zamudno — narejajo jih iz ilovice ali lepenke — so navadno jako dragi. Tudi so na reliefih manjšega merila višine tako neznatne, da jih ni lahko primerjati med seboj; reliefi večjega merila pa so preobsežni in zaradi tega težko porabni.

Zato jih nadomeščamo z zemljevidi (Landkarten). Zemljevidi so različni po merilu in po namenu, ki mu služijo. Načrte mest (Stadtpläne) rišemo v jako velikem merilu; na njih so zaznamenovane ceste, ulice, javni prostori in važnejša poslopja. Za Avstrijsko-ogrsko monarhijo imamo specialne zemljevide (Spezialkarten) v merilu 1 : 75.000 in generalne zemljevide (Generalkarten) v merilu 1 : 200.000.

V šolskih atlantih so zemljevidi fizični, ki se ozirajo pred vsem na vzpetosti in vodovje, in politični, ki razločujejo posamezne dežele in države. Na nemih zemljevidih (stumme Karten) so izpuščena imena. Vremenski zemljevidi (Wetterkarten) pojasnjujejo vremenske razmere kake dežele ali kakega kraja; iz narodopisnih zemljevidov (ethnographische Karten) pa je posneti, kje živijo različni narodi, odnosno različna človeška plemena. Na železniških zemljevidih (Eisenbahnkarten) je videti samo železniško omrežje.

Vobče služijo za zemljepisne predmete takozvana dogovorjena ali konvencijska znamenja (verabredete, konventionelle Zeichen). Nekatera najvažnejših dogovorjenih znamenj podaja slika 13 a in 13 b.

Mesta, trge in vasi zaznamujemo na zemljevidih manjšega merila z mnogokotniki, četverokotniki, dvojnimi kolobarčki, s kolobarčki brez

pike ali s piko, časih tudi samo z debelo piko. Na nekaterih večjih zemljevidih so mesta obrisana po svoji obliki.

Reke in potoke rišemo s črnimi ali modrimi črtami, ki so tem debelejšje, čim bolj se voda bliža svojemu ustju.

Tudi jezera in ribnike zaznamujemo z modro barvo. Za morje rabimo različne vrste modre barve, ki so tem bolj temne, čim globokejše je morje. — Na nekaterih zemljevidih vidimo tudi globinske črte ali izobate (Isobathen), ki vežejo enako globoka mesta v morju.

Več težav delajo pri risanju zemljevidov gore. Te bi se pač dale narisati v preseku ali profilu. Ker pa ima vsaka gora več profilov, bi bila taka podoba jako nepopolna.

Enako nepopolne bi bile tudi slike gora, zakaj tudi slike kažejo samo to, kar je videti spredaj, ne pa tudi tega, kar je videti zadaj.

Vsem tem nedostatom se izognemo pri risanju s črtkami.*) Kdor riše s črtkami, mora videti dotični predmet ves naenkrat. Ako hoče torej risati goro, mora videti vse njeno pobočje obenem, kar je mogoče samo, če je njegovo stališče primerno visoko, recimo, da je v balonu, kjer vidi stvari na zemlji tako kakor ptič v zraku. Pri risanju iz takoimenovane

	državna meja
	deželna meja
	okrajna meja
	dvotirna železnica
	enotirna železnica
	državna cesta
	deželna cesta
	vzdrževana vozna pot
	nevzdrževana vozna pot
	kolovoz
	tovorna pot
	steza
	tovorna pota in steze, ki jih mestoma ni poznati
	kolodvor
	gruščina in peskovina
	mokra zemlja
	mostova

Slika 13 a.

*) Črtke so vzporedne krajše in daljše, tanjše in debelejšje črte.

ptičje perspektive (Vogelschau, Vogelperspektive) se je potem
ravnavati po znani izkušnji, da je vsak predmet na zemlji tembolj raz-

	hiše
	grad
	cerkev z enim zvonikom
	cerkev z dvema zvoni- koma
	razvaline
	pokopališče
	spomenik
	križ
	znamenje
	kamenolom
	poštna postaja
	brzjavna postaja
	rudnik
	polje
	travniki in pašniki.

Slika 13 b.

svetljen, čim več solčnih žarkov ga za-
deva. Zato rišemo vodoravne ploskve belo,
poševne pa tem temnejše, čim pokončnejše
stoje. Temna mesta označujemo s črt-
kami, ki so tem debelejše in gostejše, čim
strmejšše so ploskve, ki naj jih predstav-
ljajo. Navpičnih ploskev solčni žarki ne
zadevajo; zato so črne.

Prvo pravilo za risanje zemljevidov
s črtkami se torej glasi: Svetla mesta
značijo na zemljevidih one kraje,
ki so v naravi vodoravni; temna
mesta pa pomenjajo vzpetosti, ki
so tem strmejšše, čim gostejše,
debelejše in krajše so črtke.

Navedeno pravilo pojasnjuje najbolje
knjiga z naklonjenima stranicama. Ako
primerimo knjigo z goro, tvori njen hrbet
gorsko sleme, platnici pa sta pobočje.
Čim bolj stojita platnici pokoncu, tem
manj sta razsvetljeni, tem strmejša je
potemtakem gora.

Nastopne slike kažejo knjigo od
spredaj in od zgoraj; pikčaste črte vežejo
točke, ki se ujemajo.

Na sliki 14. sta platnici zelo nagnjeni,
zato so tudi črtke daljše in tanjše nego
na sliki 15., kjer stojita platnici bolj
pokoncu.

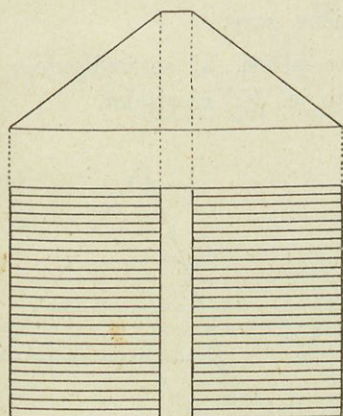
Na sliki 16. je levo pobočje strmejšše,
zato so črtke tam debelejše.

Na sliki 17. je desno pobočje najprej
položno, potem strmo; zato so črtke naj-
prej redke in tanke, potem goste in
debele.

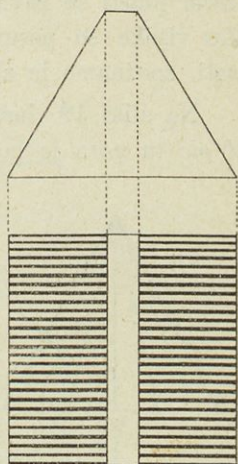
Ker je dalje treba vedeti, v katero smer je ploskev nagnjena, veli
drugo pravilo: Črtke se morajo nagibati v tisto smer, v ka-

tero bi stekla voda v resnici, če bi jo izlili na nagnjeno ploskev z vrha doli.

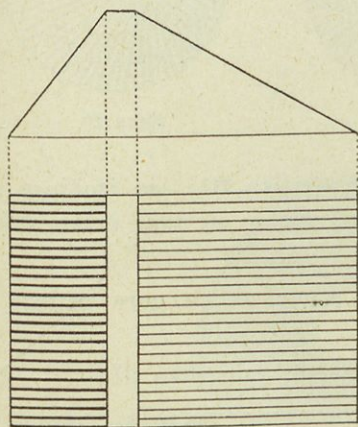
Slika 18. kaže goro v obliki pokončnega stožca, črtke pa značijo smer, v kateri se odteka voda s stožčevega vrha. Na tej sliki je dalje

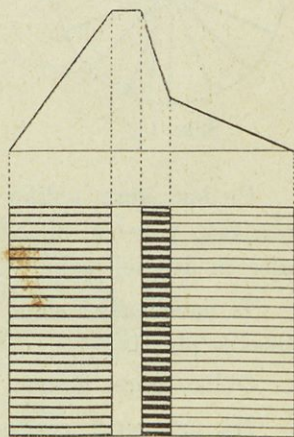
Slika 14.

Slika 15.

Slika 16.

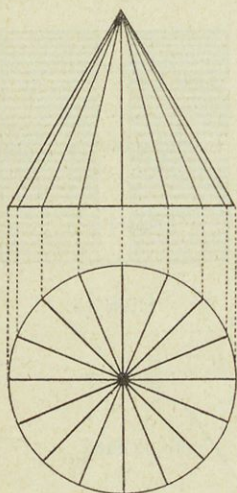
Slika 17.

tudi videti, da so črtke proti vrhu gostejše, kakor da bi bila gora proti vrhu vedno bolj strma, kar pa ni res.

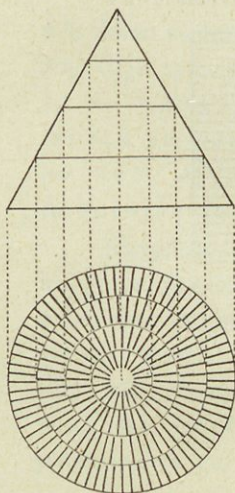
To krivo domnevo preprečimo, ako razdelimo stožec na več enako visokih plasti, glej sliko 19., ter izčrtkamo vsako plast zase. Kakor je

razvidno iz te slike, dobimo na ta način več enako črtkanih kolobarjev, pobočje pa je videti enakomerno strmo. Taki krogi pomenijo višinske črte ali izohipse (Isohypsen). Isohipse delijo goro na enako visoke plasti, ki jim pravimo višinske plasti (Höhenschichten). Število višinskih plasti se ravna po merilu zemljevida. Vsekako pa moramo vedeti, kako visoke so posamezne plasti. Če pomnožimo to višino s številom plasti, spoznamo iz slike pravo višino dotične gore.

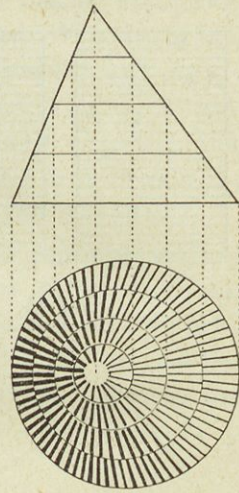
Na sliki 19. ima stožec štiri višinske plasti, ki se vzdigujejo po 100 m; ta gora je potemtakem 100×4 , to je, 400 m visoka.

Slika 18.

Slika 19.

Slika 20.

Če ima gora obliko poševnega stožca (slika 20.), so izohipse na strmejšem pobočju bliže druga pri drugi, kakor so tudi črtke tukaj krajše in debelejšje.

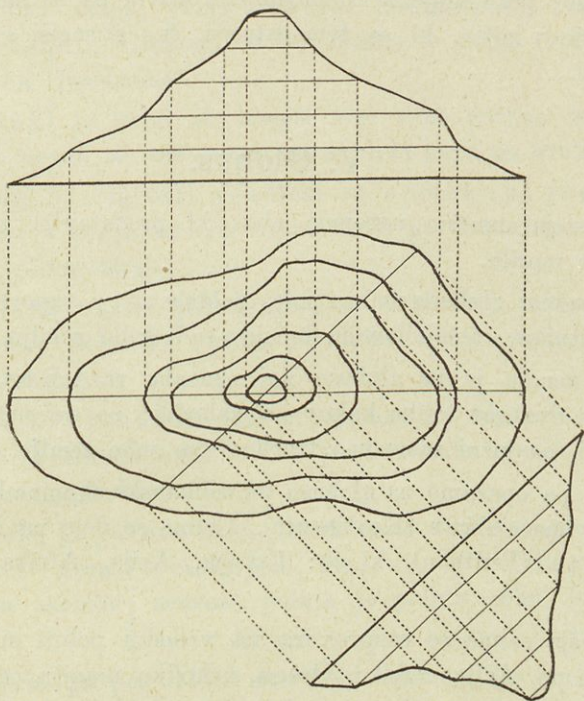
Iz navedenega sledi, da posnamemo pravo obliko gore najlažje iz višinskih plasti.

Obliko gore, posneto po višinskih plasteh, daje slika 21.

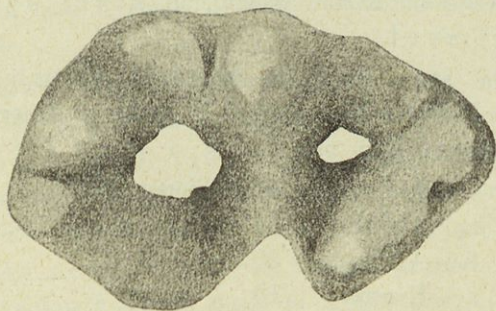
Na nekaterih zemljevidih so zaznamenovane višine s črtkami in izohipsami, na drugih šamo z izohipsami. So pa tudi zemljevidi, na katerih so označene višinske plasti z barvami. Posebna barvna lestvica (Farbenskala) kaže, kateri višini odgovarja dotična barva.

Namesto črtkanja služi časih tudi osenjevanje (Schummerung). Na osenjenih zemljevidih so slikane strmine temneje nego položna pobočja. (Glej sliko 22.)

Kope imajo na vrhu večje ali manjše ravnice, ki so na zemljevidih bele; zaradi razločnosti morajo biti dostikrat tudi večje nego bi smele biti po merilu dotičnega zemljevida.

Slika 21.

Slika 22.

Kakor vrhovi kop so tudi kraške ponikve na dnu belo zaznamenovane. Na zemljevidih kraških dežel je torej paziti, da se ponikve ne zamenjajo s kopami.

Sploh pa morajo biti dobri zemljevidi večjega merila risani tako, da se da tudi določiti, kje so gorski robovi in kje gorski žlebovi.

Pri vodoravnih žlebovih in robovih stoje črtke na žlebnih in robnih črti navpično; pri nagnjenih žlebovih in robovih pa se stikajo z žleбно in robno črto v kotih, ki so tem ostrejši, čim strmejši so žlebovi, oziroma robovi.

V. Globus.

Globus je umetno narejeno oblo, ki predstavlja zemljo v zelo zmanjšanem merilu.

Na vsakem globusu vidimo poleg poldnevnikov, vzporednikov, polutnika, povratnikov, tečajnikov in tečajev tudi suho zemljo in morje.

Suha zemlja je na globusu kaj neenako razdeljena. Na vzhodni poluti je dvakrat toliko kakor na zahodni; na severni poluti vidiš dve tretjini, na južni samo eno tretjino vse suhe zemlje.

Sploh pa opazamo na globusu tri velikanske skupine kopnega sveta, ki jim pravimo celine (Kontinente). Celine se dele na zemljine ali dele sveta (Erdteile), ki so: Evropa, Azija, Afrika, Amerika in Avstralija.

Največja celina se razprostira na vzhodni poluti in šteje tri dele sveta: Evropo, Azijo, Afriko. Druga, nekoliko manjša celina je na zahodni poluti in obsega Severno Ameriko, Srednjo Ameriko in Južno Ameriko. Najmanjša celina je jugovzhodno od največje; ta je Avstralija.

Evropo, Azijo in Afriko imenujemo stari svet, Ameriko in Avstralijo novi svet.

Največji del sveta je Azija, najmanjši Avstralija. Evropa je le nekoliko večja od Avstralije; Afrika je trikrat, Amerika pa štirikrat toliko kakor Evropa. Meri pa:

Azija	44	milijonov	km ²
Amerika	39	„	„
Afrika	30	„	„
Evropa	10	„	„
Avstralija	9	„	„

Manjši kosi zemlje, ki jih obdaja morje okoli in okoli, se imenujejo otoki (Inseln). Nekateri otoki so veliko večji kakor marsikatera dežela, drugi, kleči (Klippen, Riffe) imenovani, pa tako majhni, da ljudje ne morejo stalno bivati na njih.

Otoki so dalje kontinentalni ali celinski in oceanski ali namorski. Prvi so blizu celine in so ji podobni po prebivalstvu in kakovosti tal; drugi so daleč zunaj na morju in nimajo dosti podobnosti s celino.

Več otokov skupaj tvori otočje (Inselgruppe), več otočij pa arhipel (Archipel). Otokom, ki so ubrani v dolgo vrsto, pravimo otočja vrsta (Inselreihe).

Poluotoki so večji ali manjši kosi suhe zemlje, ki jih obdaja morje od več strani, od ene strani pa se drže kopnega sveta.

Prav dolgi in zelo ozki poluotoki so zemeljski jeziki (Landzungen); strmo v morje štrlečo visoko skalo pa imenujemo kap, rtič ali nos (Kap, Vorgebirge).

Zemeljske ožine (Landengen) so ozki kosi suhe zemlje med dvema morjema. Nekatere vežejo poluotoke s suho zemljo, druge pa družijo dele sveta.

Poluotoki so členi (Glieder) celine; ako jih odrežemo, ostane celinski trup (Festlandsrumpf). Več ko ima suha zemlja členov, bolj je členovita (gegliedert).

Tudi morje, ki pokriva skoro tri četrtine zemeljskega površja, je na globusu prav neenako razdeljeno. Na vzhodni poluti ga je veliko manj nego na zahodni; severna poluta je poluta celin, južna pa poluta morja.

Razločujemo pa pet velikih morij ali oceanov. Ta so:

1. Severno Ledeno morje (Nördliches Eismeer), ki sega od severnega tečaja do severnega tečajnika in obliva severno obrežje Azije, Amerike, deloma tudi Evrope. To morje je najmanjše in je le nekoliko večje od Evrope.

2. Atlantski ocean (Atlantischer Ozean), ki se razprostira med Evropo, Afriko, Ameriko in Azijo, je po velikosti drugo vseh morij.

3. Veliki ocean ali Tiho morje (Großer oder Stiller Ozean) se širi med Ameriko, Azijo in Avstralijo. Veliki ocean je največje morje in je veliko večje kakor vsa suha zemlja skupaj.

4. Indijski ocean (Indischer Ozean) je med Azijo, Afriko in Avstralijo. Po velikosti odmeri Azijo in Afriko skupaj.

5. Južno Ledeno morje (Südliches Eismeer) sega od južnega tečaja do južnega tečajnika, kjer se družijo z Atlantskim, Velikim in Indijskim oceanom. Meri pa še enkrat toliko kakor Severno Ledeno morje.

Kjer se morje dotika suhe zemlje, je morsko obrežje ali morska obala (Küste, Gestade). Morska obala je ali strma in globoka ali plana in plitva. Ako je tako plitva, da ne sega človeku čez glavo, ji pravimo peskovina (Strand). Kjer sega morsko dno skoro do morske gladine, imamo plitvine (Untiefen, Bänke).

Na strmih obalah segajo skale semtertam do morske gladine ali pa štrle komaj vidno iz vode. To so kleči (Klippen), ki se jih boje mornarji tako kakor plitvin.

Kjer se zajeda morje v suho zemljo, imamo zalive (Golfe) in zatoke (Baien, Buchten). Zajede, ki služijo ladjam, da so ondi varne pred viharji, imenujemo pristane ali luke (Häfen).

V nekaterih krajih se je zajedlo morje v suho zemljo tako močno, da je tam nastalo novo morje. Tako morje imenujemo notranje morje (Binnenmeer).

Ozke vodne ceste, ki dražijo dvoje morij, so kanali, preliv (Kanäle, Meeresstraßen, Meerengen).

VI. Človek.

Na vsem svetu živi sedaj približno 1597 milijonov ljudi *), ki se ločijo po telesnih svojstvih, po narodnosti, veri in omiki.

Po telesnih svojstvih, to je, po postavi (stasu), polti (barvi kože), po laseh in po obliki glave, razločujemo tri poglobitna človeška plemena (Menschenrassen). Ta so:

1. Kavkaško ali sredozemsko pleme z belo poltjo. Ljudje tega plemena imajo pravilen obraz, dolge, mehke, valovite lase, dolgo, gosto brado. Kavkaškemu plemenu pripadajo malone vsi Evropci, dalje prebivalci zahodne Azije, severne Afrike in razni naselniki po tujih delih sveta.

2. Mongolsko pleme z usnjatožolto ali celo temnorjavo poltjo. Mongolci so širokega in kratkega obraza; poševne oči so majhne, lasje črni, debeli in žimasti. Mongolci živijo po vsej Aziji, izvzemši njen južni

*) V deželah, kjer prebivajo omikani narodi, se ljudje vsakih 10 let štejejo; zato je tam njih število natanko določeno. V deželah, kjer ljudstvo še ni omikano, pa ni zanesljivih podatkov o številu prebivalstva; zato ga tam samo cenimo. Sedaj šteje: Azija 853, Evropa 423, Amerika 165, Afrika 149, Avstralija s Polinezijo 7 milijonov prebivalcev. Poleg tega živi v polarnih krajih okoli 14.000 ljudi.

del. V Evropi so Mongolci samo Turki in Madžari in nekateri manjši rodovi na severu in vzhodu. Mongolskega plemena so tudi Malajci, ki žive v Avstraliji in po avstralskih otokih, in Indijanci, prvotni prebivalci ameriški.

3. Zamorsko pleme je temne ali popolnoma črne polti. Zamorčeva glava je podolgasta in od strani stisnjena. Visoko čelo je ozko, ustnice so debele, lasje pa kodrasti in mehki kakor volna. Zamorci živijo po osrednji in južni Afriki, nekaj je naseljenih tudi v Ameriki.

Ljudi ločimo tudi po govoru, ki je njihov jezik ali narodnost (Sprache, Nationalität). Ljudje, ki govorijo en jezik, so eno ljudstvo ali en narod (Volk, Nation). Sorodni jeziki tvorijo jezikovne skupine (Sprachengruppen, Sprachstämme). Najvažnejše med njimi so germanska, romanska in slovanska.

Vsi narodi na svetu govorijo nad 1000 jezikov.

Po veri so narodi enobožniki (Monotheisten), ki časte enega boga, in mnogobožniki (Polytheisten), ki časte več bogov.

Enobožniki so kristjani, mohamedanci in židi. Mnogobožniki so pogani; po številu daleč presežajo enobožnike.

Najimenoitnejša vera je krščanka. Kristjani so katoličani, protestanti in pravoslavni ali grški kristjani.

Tudi po omiki so narodi zelo različni. Nekateri rede živino, s katero prehajajo od pašnika do pašnika, ter bivajo v šatorih. Takim pravimo pastirski ali nomadski narodi (Hirten- oder Nomadenvölker). Narodi, ki imajo stalna bivališča in se pečajo s poljedelstvom, so poljedelski ali naseljeni narodi (ackerbauende oder ansässige Völker). So pa tudi narodi, ki nimajo niti stalnega bivališča niti stalnega posestva; največ živijo ob lovu ter prebivajo v bornih kočah, ki si jih sproti narejajo. To so divjaki (wilde Völker).

Omikani narodi živijo v skupnih bivališčih; to so mesta, trgi, vasi. Združeni v države (Staaten), si dajejo zakone, ki varujejo drugega pred drugim in pospešujejo vseh telesno in duševno blaginjo. Glava vsake države je vladar (Monarch). V monarhijah ali samovladnih

državah vladajo cesarji, kralji ali knezi po dedinski pravici ves čas svojega življenja, v republikah ali ljudovladah pa voli vladarja ljudstvo izmed sebe, in sicer le za nekaj let.

Evropske države imajo tudi v drugih delih sveta svoja posestva; to so njih naselbine ali kolonije (Kolonien).

Posestva posameznih držav so ločena po mejah (Grenzen). Meje, ki jih delajo gore ali vode, so naravne; meje, ki jih postavljajo ljudje, so politične.

C. Evropa.

I. Lega in morja.

Evropa se razprostira skoro vsa po zmernotoplem pasu.

Morja, ki obdajajo to zemljino od treh strani, so:

Severno Ledeno morje z Belim morjem (Weißes Meer) ki se med poluotokoma Kolo in Kaninom globoko zajeda v suho zemljo. V Severnem Ledenem morju so otoki Novaja zemlja, Spitzbergi in Franc-Jožefova dežela.

Atlantski ocean obliva otoke Izlandijo, Veliko Britanijo, Irsko in največji evropski poluotok Skandinavijo.

Deli Atlantskega oceana so:

Severno ali Nemško morje (Nordsee oder Deutsches Meer), ki obliva južno Skandinavijo, Jutlandijo in Britanske otoke. Med Skandinavijo in Jutlandijo sta preliva Skagerrak in Kattegat.

Baltsko ali Vzhodno morje (Baltisches Meer oder Ostsee). Na vzhodni strani tega morja so Riški, Čuhonski in Botniški zaliv (Rigaischer, Finischer und Bottnischer Meerbusen). Zveza med Severnim in Vzhodnim morjem se imenuje Sund.

Rokavski preliv (Ärmelkanal); tega veže s Severnim morjem ozek preliv med Veliko Britanijo in Francoskim, ki mu pravimo Kaleška ožina (Pas de Calais, čitaj: pa de kale). Irsko morje (Irische See) loči Veliko Britanijo od Irskega.

Biskajski zaliv (Golf von Biskaya) je med Francoskim in Španijo.

Sredozemsko morje (Mittelländisches Meer) se razprostira med Evropo, Azijo in Afriko. Z Atlantskim oceanom je zvezano po

ozkem Gibraltarskem prelivu. To morje je po Pirenejskem, Apeninskem in Balkanskem poluotoku ločeno v tri velike kotline, ki imajo zopet po več zalivov in otokov.

V zahodni kotlini sta otoka Korsika in Sardinija; na severu in na zahodu Korsiike je Ligursko morje (Ligurisches Meer), na vzhodu pa sega Tirensko morje (Tyrrhenisches Meer) do Apeninskega poluotoka.

V srednji kotlini, ki jo loči od zahodne Apeninski poluotok in južno od tega otok Sicilija, imamo na severu Jadransko morje (Adriatisches Meer), na jugu pa Jonsko morje (Jonisches Meer). Zvezani sta te dve morji po Otrantskem prelivu (Straße von Otranto). Obe morji srednje kotline imata tudi mnogo otokov; tako so v Jadranskem morju Istrski in Dalmatinski otoki, v Jonskem morju pa Jonski otoki.

V vzhodni kotlini je na severu Egejsko morje (Ägeisches Meer) z otokom Kreto ali Kandijo in s Kikladi in Sporadi, na jugovzhodu pa Levantsko morje (Levantisches Meer). Iz Egejskega morja drži proti severovzhodu dolgi in ozki Dardanelski ali Gallipolski preliv (Dardanellenstraße oder Straße von Gallipoli) v Marmarsko morje (Marmarameer), od tod pa se pride po Bosporu (Bosporus) v Črno morje (Schwarzes Meer). V Črno morje sega od severa Krinski poluotok, ki zapira Azovsko morje (Asowisches Meer), v katero vodi iz Črnega morja Krčev preliv (Straße von Krč).

II. Gorovja, vode in podnebje.

Po navpični izobrazbi delimo Evropo na tri dele ali pasove.

V severnem pasu se razprostira veliko Evropsko nižavje od Urala do vzhodnega Pirenejev ter obsega Rusko ali Sarmatsko, Nemško in Francosko nižino.

V srednjem pasu imamo Nemško in Francosko sredogorje. Oboje je sestavljeno iz premnogih gorovij, ki se raztezajo v različnih smereh.

V južnem pasu so najobsežnejša in najvišja evropska gorovja. Med temi so najvažnejše Alpe, ki segajo v velikem proti vzhodu odprtem loku od Genovskega zaliva do Dunaja. Na veliki lok Alp se naslanjajo na jugu Apenini, na severovzhodu pa Karpati. Na jugovzhodu so Balkanska gorovja.

Manjše nižine v tem pasu so: Valaška nižina, obe Ogrski nižini, Gorenjeitalska, Gorenjerenska in Provenčalska (provansalska) nižina.

Ločeno od drugih gorovij je Skandinavsko gorstvo na Skandinavskem poluotoku in Velikobritansko sredogorje v Veliki Britaniji.

Evropa ima dvoje glavnih izvirišč, ki pošiljata vode na vse strani. V vzhodni Evropi izvirajo na Valdajski višini Severna Dvina, Volga in Dneper, Zahodna Dvina in Nemen; v Alpah pa Ren, Rodan, Pad, Adiža in večina donavskih dotokov. Dalje izvirajo: južne od Valdajske višine Don; na Balkanskem poluotoku Marica, Struma in Isker; v Karpatih Visla in Dnešter; v Nemškem sredogorju Donava, Odra, Laba in Vezra; v Francoskem sredogorju Seine (sän), Loire (loar) in največji dotoki reke Garonne (garon). Na Pirenejskem poluotoku teko Duero, Tajo (taho), Guadiana, Guadalquivir (guadalkivir) in Ebro; v Apeninih izvira Tibera.

Tudi evropska jezera se ločijo v dve skupini: v baltsko in alpsko. Prvi prištevamo Ladoško in Oneško jezero, drugi pa Bodensko, Züriško, Vierwaldstättsko, Tunersko, Brienzersko, Neuenburško in Lemansko jezero (na severu Alp), Lago Maggiore (lago madžore), Lago Lugano, Lago di Como, Lago d' Iseo in Gardsko jezero (na jugu Alp).

Kakor smo že povedali, prinaša Zalivski tok vse leto toplo vodo iz vročega pasa na evropsko obalo. Zalivski tok in južnozahodni vetrovi, ki vejejo vse leto, zlasti po zimi, povzročujejo, da v zahodni Evropi poletja niso nikoli tako vroča in zime nikoli tako mrzle, kakor po severoameriških in vzhodnoazijskih krajih z enako zemljepisno širino.

Vse drugače je podnebje v vzhodni Evropi. Tam se pojavljajo vetrovi, ki so veli čez azijske stepe in so poletni zelo vroči, po zimi pa zelo mrzli. Spričo tega se vrste v vzhodni Evropi vroča poletja in mrzle zime.

III. Evropski narodi.

Evropci pripadajo večinoma sredozemskemu plemenu; nekaj jih je tudi mongolskega plemena.

Sredozemsko pleme obsega tri velike jezikovne skupine.

Romani prebivajo po južni in zahodni Evropi. Prištevamo jim Italijane, Francoze, Špance, Portugalce in Rumune ali Valahe. Razen Rumunov so vsi katoličani.

Germani živijo po srednji in severozahodni Evropi in so: Nemci in Nizozemci, Angleži in Skandinavci (Danci, Švedi, Norvežani). Po veri so protestanti in katoličani.

Slovani so se naselili po vzhodnem delu srednje Evrope, po vsem vzhodu in jugovzhodu. So pa: Rusi in Malorusi (vzhodni Slovani); Poljaki, Čehi in Lužičani (severni Slovani); Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari (južni Slovani). Večina je pravoslavne vere, manjšina pa katoliške.

Mongolskega plemena so Turki ali Osmani in Ogri ali Madžari.

Poleg teh narodov živi v Evropi še več manjših, kakor Grki, Cigani i. dr.

IV. Evropske države in dežele.

Evropske države so omejene samovlade. Francosko, Portugalsko in Švica so ljudovlade.

1. Severna Evropa.

Kraljevina Danska (39.780 km^2 z 2,500.000 prebivalci) obsega severni del poluotoka Jutlandije in več otokov. Na največjem, ki se imenuje Seeland, stoji glavno mesto Kodaň (Kopenhagen, 514.000 preb.).

Rodovito zemljo izkoriščajo za polje, travnike in pašnike. Ker po deželi ni sirovin, je obrtstvo razvito skoraj samo v glavnem mestu. Tukaj je tudi videti zbirke slavnega danskega kiparja Thorwaldsena.

K Danskemu pripadata pusta in mrzla otoka Izlandija in Grenlandija.

Najvažnejši zemeljski pridelki in obrtni izdelki te države so: roka-vice, usnje, žito, sladkor, tobak, jantar; v Grenlandiji pa kitova mast, ribja kost, puh (gaginje perje), kožuhovina, ribje olje.

Skandinavija ima na zahodni skalnati obali mnogo fjordov;*) vzhodni del je rodovito nižavje. Na tem poluotoku sta samostalni državi Švedsko (447.862 km^2 s 5,500.000 prebivalci) in Norveško (321.477 km^2 s 2,500.000 prebivalci).

*) Fjordi so vijugasti, ozki in globoki morski zalivi, ki jih obrobajo strme pečine Skandinavskega gorstva.

Glavno mesto kraljestva Švedskega je Stockholm (340.000 preb.), ki je obenem prvo obrtno in trgovinsko mesto.

Polovica dežele je zaradi visokih gora in nerodovite zemlje neproduktivne. Na severnem Švedskem so bogati rudniki železa in bakra. Švedski granit izvažajo v evropska mesta za monumentalne stavbe. Drugi zemeljski pridelki in obrtni izdelki te države so: les, sirovo železo, papir, ovës, vžigalice, železnina in jeklenina.

Kraljevina Norveška je še bolj neproduktivna nego Švedsko. Glavno mesto Kristiania ima 230.000 prebivalcev. Hammerfest je naj-severnejše mesto na svetu. (Najdaljši dan traja 2½ meseca.)

Norvežani so neustrašeni mornarji; njih trgovinsko brodovje je v Evropi prvo za angleškim.

Med zemeljskimi pridelki in obrtnimi proizvodi so na glasu: les, lesenine, rudnine, papir, loj, olje in kože.

2. Vzhodna Evropa.

Carjevina Ruska (5,862.535 km² s 128,000.000 prebivalci) ob-sega več nego polovico Evrope in je devetkrat večja nego Avstrijsko-Ogrsko. Rusko se razširja po Sarmatski nižini in sega na vzhodu do Urala, na jugu pa do Kavkaza. Sredi te nižine je Valdajska višina, kjer izvirajo poglobitve ruske reke. Katere?

Glavno mesto je Petrograd (St. Peterburg, 1,570.000 preb.), narodno in versko središče vsega Ruskega pa je Moskva (1,500.000 preb.). Poseben del tega mesta je Kremelj s krasnimi palačami in cerkvami. Kijev (280.000 preb.) je kakor Moskva za Ruse sveto mesto. Odesa (410.000 preb.) je najboljša luka ob Črnem morju. Varšava (760.000 preb.) je glavno mesto nekdanjega Poljskega. Nižnji Novgorod (100.000 preb.) slovi zaradi semnje. Na Makarjevem semnju, ki traja od 15. julija do 15. septembra, se prevede za 162 milijonov rubljev blaga. Arhangelsk (21.500 preb.) je najsevernejša točka železnice Moskva—Jaroslav—Arhangelsk.

Rusi se pečajo s poljedelstvom. V nekaterih krajih rodi žito tako obilno, da ga izvažajo v Avstrijo, Italijo, na Francosko in Angleško. V Uralu so bogati železni rudniki; tam je tudi veliko zlata, srebra, platine, bakra in dragih kamenov.

V zahodno Evropo izvažajo poleg žita še usnje (jufto) in kožuho-vino; pa tudi čaj, ki so ga nekdanj vozili iz Kitajskega na težkih vozovih, prihaja v Evropo skozi Rusko po Mandžurski in Sibirski železnici. Obrtni

izdelki (kožuhovina, preproge, volnenina, platno, sukno, svilenina in železnina) gredo največ v Azijo, doma pa jih zamenjavajo na velikih letnih semnjih, ki so na Ruskem še vedno v navadi kakor nekdanj pred železnicami.

Kraljevina Rumunska (131.353 km^2 s 7.000.000 prebivalci) je v Valaški nižini, ki jo loči reka Prut od Ruske nižine. Glavno mesto Bukarešt (300.000 preb.) je sredi najrodovitejšega dela vse dežele.

Rumuni se žive s poljedelstvom in živinorejo. Ker še ni dolgo tega, odkar so bili turški podložniki in tlačani plemičev, so v omiki zelo zaostali; zato se tudi njih obrt doslej še ni kaj razvil.

3. Južna Evropa.

Balkanski poluotok se imenuje tako po najvišjem gorovju Balkanu. Glavna reka Donava teče ob meji Balkanskega poluotoka. Vanjo se izliva Morava; Bosna in Drina tečeta v Savo, Marica pa v Egejsko morje.

Države Balkanskega poluotoka so:

Kraljevina Srbska (48.303 km^2 z 2.784.000 prebivalci), kjer je glavno mesto Belgrad (90.000 preb.). Dežela je bogata hrastovih in bukovih gozdov, kjer se pasejo velike črede prašičev, po dolinah pa zori žito, vino in sadje.

Kraljevina Bolgarska (96.345 km^2 s 4.300.000 prebivalci). Glavno mesto je Sofija ali Sredec (83.000 preb.). — V Vzhodni Rumeliji stoji mesto Plovdiv (Philippopel, 46.000 preb.).

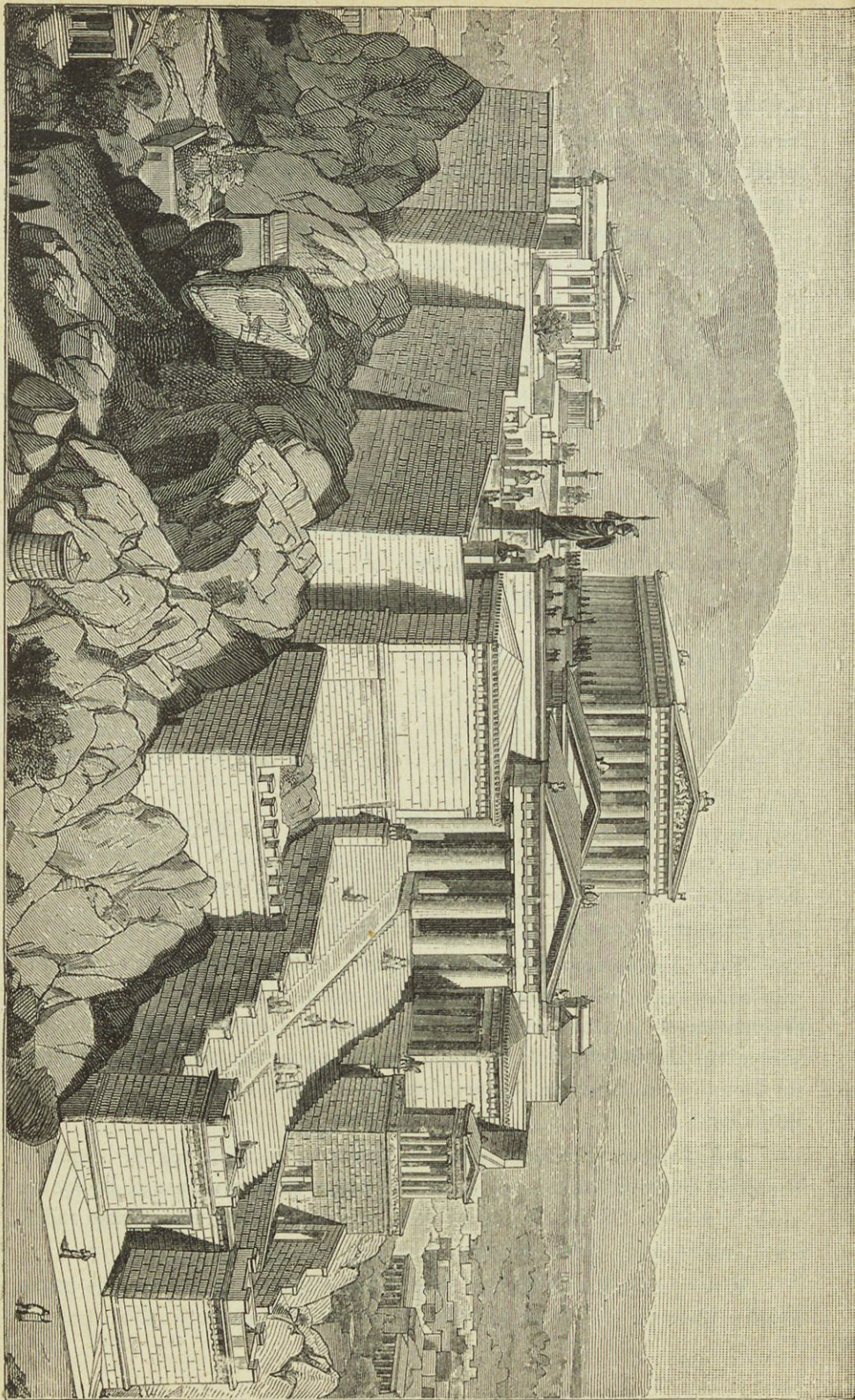
Bolgari so marljivi poljedelci. Obrtniki pripravljajo rožno olje.

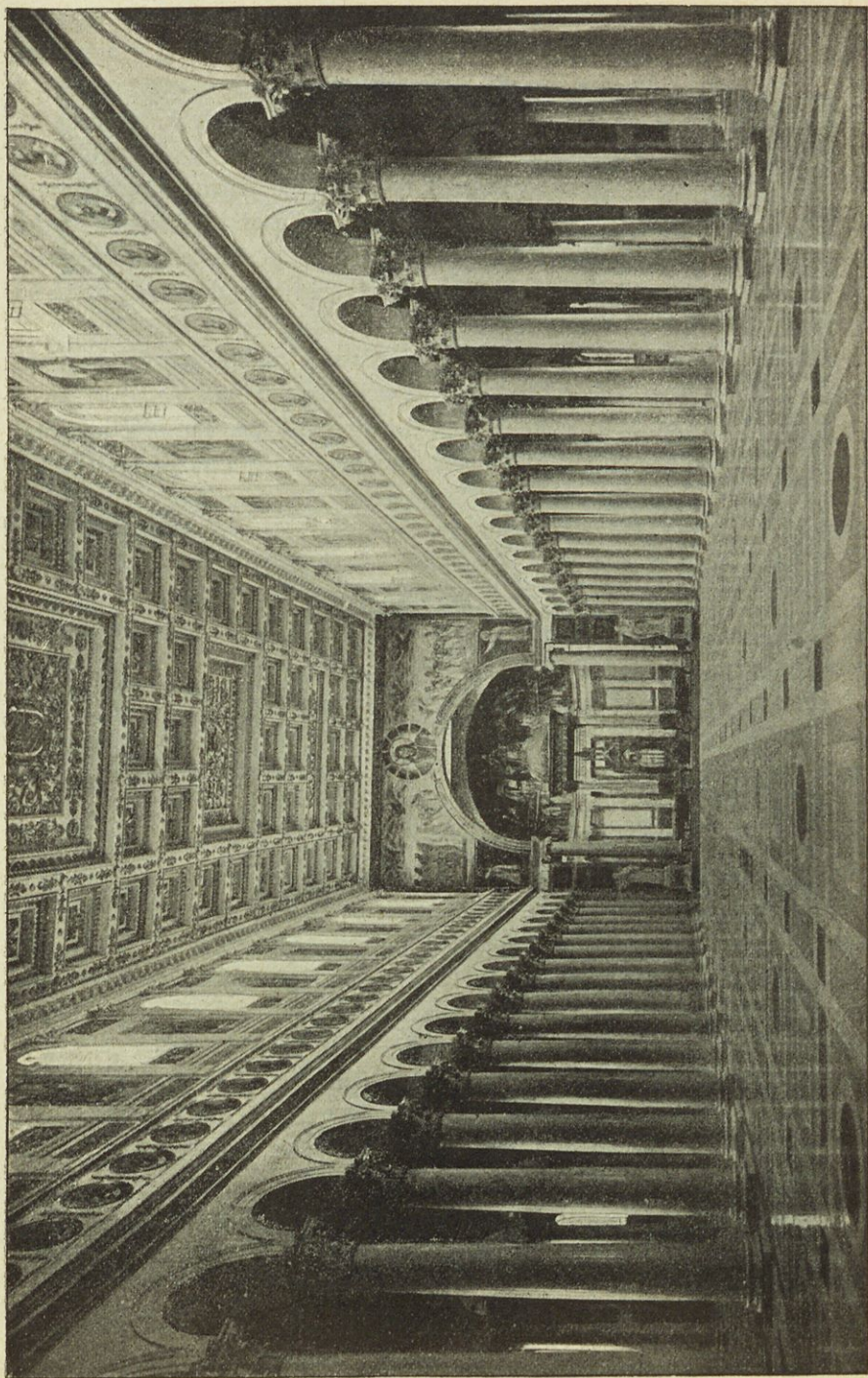
Turško cesarstvo (169.300 km^2 s 6.130.000 prebivalci) je ohranilo od svojega nekdanjega posestva le nekaj dežel in pa otok Kreti. Glavno mesto je Carigrad (Konstantinopel, 1.150.000 preb.). Solun (Saloniki, 150.000 preb.) je važno tržišče ob progi, ki vodi iz Smirne na Dunaj. Na Kreti so najprej kopali kredo, ki je dobila po otoku svoje ime.

Poljedelstvo je zanemarjeno, trgovina pa v tujih rokah. Domače obrtstvo proizvaja tkanine iz svile in pavole, preproge, usnje, orožje in zlate vezenine. Od deželnih pridelkov je omeniti žito, vino, južno sadje, kavo, rožno olje, kadilo in datelje.

Kraljevina Črnagora (9080 km^2 z 228.000 prebivalci) je pusta kraška planota.

Slika 23. Akropolis v starih Atenah.

Slika 24. Notranjščina cerkve sv. Pavla v Rimu.

Med balkanskimi državami je samo ta v bojih s Turki ohranila svojo svobodo. Glavno mesto Cetinje (4300 preb.) se v novejšem času hitro razvija in ima mnogo lepih poslopij.

Dežela daje govejo živino, koze, kostrune, kože, sir in ribe.

Kraljevina Grška (64.679 km^2 z 2.632.000 prebivalci). Glavno mesto Atene (Athen, 170.000 preb.) so središče kulturnega življenja in trgovine. Tukaj se dvigajo na Akropoli veličastni ostanki Propilej in Partenona. Približno podoba te nekdanje nedosežne stavbe daje slika 23. Pirej (74.000 preb.) je trgovinska luka. Grškemu pripadajo tudi Jonski otoki in Kikladi.

Dežela ima različne rude ter proizvaja suho grozdjice, vino, smokve, olivno olje, tobak, med, vosek, svilo in pavolo.

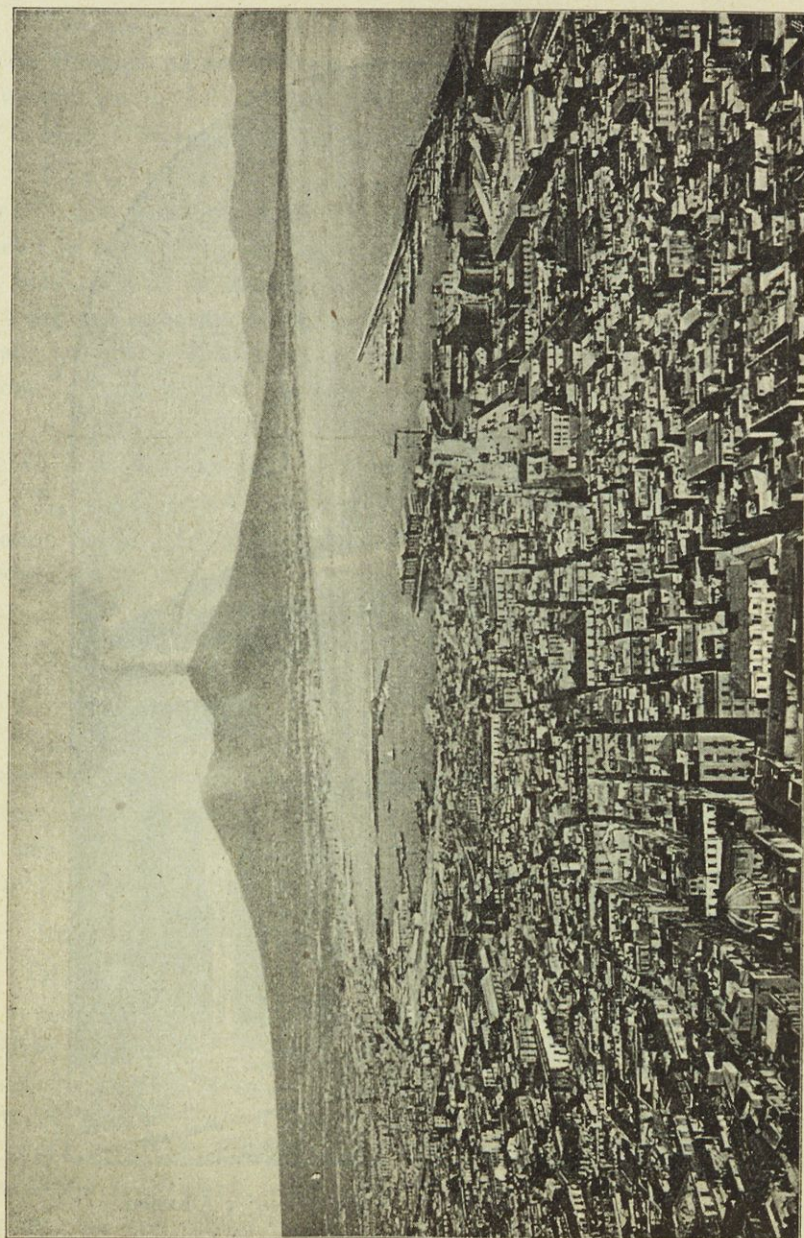
Balkanski narodi so dolgo vrsto let krvaveli pod turškim jarmom. Turki so jim vzeli svobodo in domače vladarje ter jih naredili za brezpravne podložnike. Ko so se v 19. stoletju s pomočjo prijateljskih narodov osvobodili, so se brez odloga poprijeli kulturnega dela.

Kraljevina Italija (286.682 km^2 s 35.000.000 prebivalci). Deželo okrožujejo na severu in severozahodu Alpe, Apenini pa tvorijo hrbtišče tega poluotoka. Vezuv in Etna sta ognjenika, ki še vedno bruhata. Po Gorenjeitalski nižini teče reka Pad, ki se izliva v Jadransko morje; srednjo Italijo namaka reka Tibera.

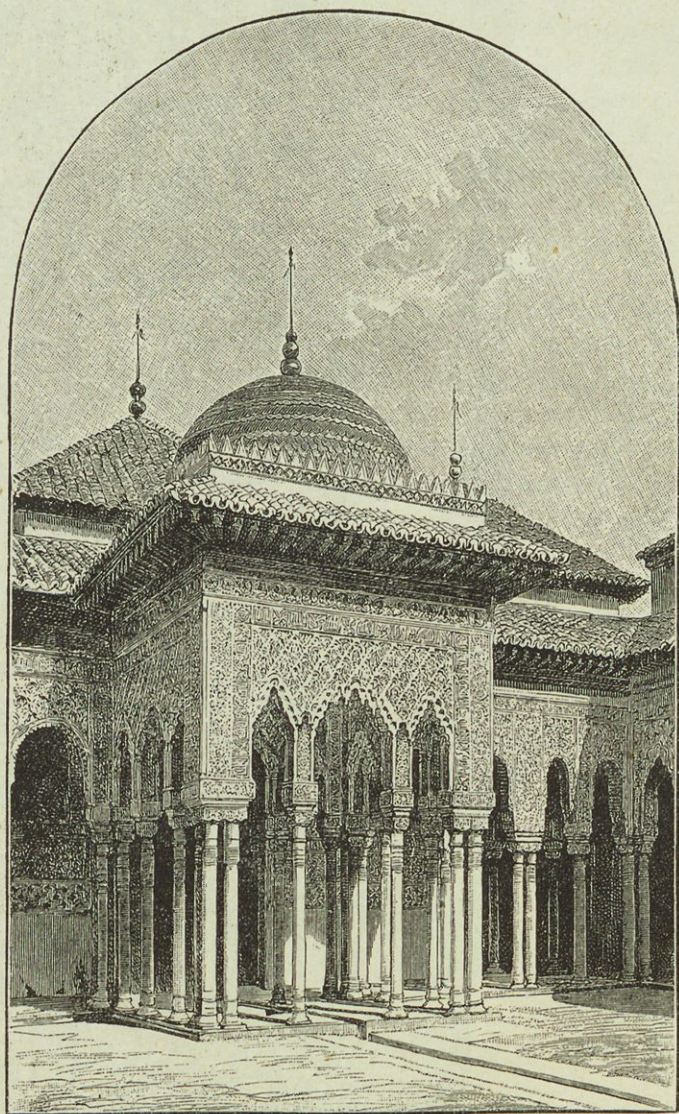
Glavno mesto Rim (večno mesto, 510.000 preb.) je obenem papežev sedež. Od veličastnih stavb tega mesta se odlikujejo Panteon, Kolosej, Angelski grad, Vatikan, Kvirinal, cerkev sv. Petra, ki je največja in najveličastnejša na svetu, in cerkev sv. Pavla (glej sliko 24.). Genova (240.000 preb.) je prvo trgovinsko mesto vse kraljevine. Milan (500.000 preb.) s krasno marmornato stolnico. Benetke (155.000 preb.) so sezidane na 120 lagunskih otokih; v mestu stoji cerkev sv. Marka in dodževa palača. Florenca (210.000 preb.) ima spominska poslopja z umetnostnimi zbirkami (stolna cerkev in cerkev sv. Križa z grobnimi spomeniki imenitnih Italijanov; mestna hiša, palača „Uffici“, palača „Pitti“). Tukaj izdelujejo svilenino, porcelan in slamnike. Neapol (570.000 preb.) je ob vznožju ognjenika Vezuva. (Glej sliko 25.). Na Siciliji je mesto Palermo (310.000 preb.), na Sardiniji pa mesto Cagliari (45.300 preb.).

Italijani se pečajo s poljedelstvom in z morsko trgovino, ki se je zelo poživila, odkar so se dogradile najvažnejše alpske in gorenjeitalske železnice ter se je otvoril Sueški prekop.

Znatno je po Italiji svilarstvo, pletenje slamnikov in izdelovanje kipov iz marmorja in sadre. Poleg tega daje dežela veliko vina, olivnega

Slika 25. Neapol z Vezuvom.

Slika 26. Vzhodni paviljon „Levjega dvorca“ v Alhambri.

olja in južnega sadja. Veliko obrtstvo pa se ne more razviti, ker ni premoga in kopljejo železo samo na otoku Elbi.

Pirenejski poluotok je večinoma višavje, ki ga na severu ločijo Pireneji od evropskega trupa. Poluotok napajajo reke Ebro, Duero, Tajo, Guadiana in Guadalquivir.

Državi Pirenejskega poluotoka sta:

Kraljevina Španija (497.244 km^2 z 20.000.000 prebivalci), kjer je glavno mesto Madrid (540.000 preb.), Barcelona (530.000 preb.) je prvo obrtno in trgovinsko mesto, Valencia (214.000 preb.) pa izdeluje svilo in žamet. Blizu Granade je Alhambra, ki slovi kot najlepši spomenik arabskega stavbarstva v Evropi. V tem nekdanjem gradu mavriških kalifov se odlikuje po sijajni izvršitvi takozvani „Levji dvorec“, čigar vzhodni paviljon je videti na sliki 26.

V Španiji kopljejo svinec, živo srebro (največji rudnik za živo srebro je v Almadénu), železo in baker. Izdatna je tudi svinjereja.

Ljudovlada Portugalska (92.157 km^2 s 5.423.000 prebivalci). Glavno mesto Lissabon (360.000 preb.) ima veliko trgovino. Dežela prideluje obilo olja in vina, s plutovino pa zalaga skoro ves svet.

4. Zahodna Evropa.

Kraljevina Velika Britanija (314.339 km^2 z 41.977.000 prebivalci) je najvažnejša otočja država na svetu, ki obsega dva velika otoka (Veliko Britanijo in Irsko) ter več otočij. Od nizkih gorovij, ki pa niso med sabo v nikakršni zvezi, je pomniti Severnoškotsko gorovje, Grampian in Peninsko gorovje.

Največja reka je vodnata Thames (tems).

Glavno mesto London (7.500.000 preb.) je prvo trgovinsko mesto na svetu. Po obsežni trgovini je prvo za njim Liverpool (liverpul, 760.000 preb.). Središče pavolarskega obrta je dvomesto Manchester (menčestr, 660.000 preb.), Salford (240.000 preb.), središče kovinskega obrta (igle in peresa) pa Birmingham (börmengem, 560.000 preb.); Sheffield (šefild, 470.000 preb.) izdeluje nože. Volnenino in prtenino napravljajo v Leedsu (lidsu, 480.000 preb.). Newcastle on Tyne (njukasl oan tajn, 280.000 preb.) pošilja premog po vsem svetu. V Glasgowu (gläzgovu, 870.000 preb.) na Škotskem cvete železna obrtnost. Na Irskem je Dublin (deblin, 375.000 preb.) glavno mesto in podkraljev sedež.

Anglija je glede rudarstva prva evropska velesila,*) glede trgovine pa prva država na svetu. Skoro polovica vseh velikih parobrodov na svetu je angleških. Ti parobrodi prinašajo v angleške luke zaklade angleških naselbin, ki merijo dvainpolkrat toliko kakor vsa Evropa.

Angleži so obenem tudi prvi obrtni narod na svetu. Odkar so izumili parni stroj, izkoriščajo v lastni zemlji velikanske zaloge premoga in kovin, zlasti železa, in predelujejo na najkoristnejši način premnoge sirovine, v prvi vrsti volno in pavolo. Po pristaniščih imajo velikanske ladjenice. Angleški cement, njih kemikalije, obleka, steklo in papir gredo po vsem svetu.

Poljedelstvo in živinoreja sta na visoki stopnji.

Francosko (536.464 km^2 z 39,252.000 prebivalci) je po zahodu nižina, po vzhodu pa pokrivajo deželo Alpe, Francosko sredogorje in Jura.

Važne reke so Seine (sän), Loire (loar) in Rhone (ron).

Glavno mesto Pariz (2,760.000 preb.) je po velikosti med prvimi mesti na svetu, po sijajnosti pa ga ne prekaša nobeno. Lyon (470.000 preb.) je središče svilarskega obrta. Marseille (marsej, 520.000 preb.) je prva francoska trgovinska luka. Bordeaux (bordo, 260.000 preb.) je največji vinski trg na svetu.

Na Korsiki je mesto Ajaccio (ajačjo), kjer se je porodil Napoleon I.

Ker državi ne primanjkuje ni premoga ni železa, se je povzdignila med prve obrtne dežele na svetu. Poleg tega imajo Francozi poseben okus in razum za lepe oblike, ki se kažeta v izdelovanju obleke, nakrasnin, pohištva itd. Francosko izdeluje dragotine, modno blago, dišave (parfum), svilo, volno, klobuke, rokavice, konfekcijsko blago, tkanine iz svile, pavole in volne, pohištvo, kočije ter daje vino, opojne pijače, sir in sardine.

5. Srednja Evropa.

Kraljevina Nizozemska ali Holandija (32.536 km^2 s 6,000.000 prebivalci) je nižinska dežela; nekateri deli države leže celo pod morsko gladino; močni nasipi jih branijo morskih poplav. Po deželi teče reka Ren, ki se deli tukaj na več panog. Prestolno mesto je Haag (270.000 preb.); glavno mesto Amsterdam (570.000 preb.) stoji na koleh kakor Benetke, ima več ladijnic in je izmed prvih trgovinskih mest na svetu.

*) Velesile ali vevlasti imenujemo najmočnejše države. Evropske vevlasti so: Rusija, Nemčija, Avstrijsko-ogrska monarhija, Anglija, Francosko in Italija. V Ameriki prištevamo velesilam Zedinjene države, v Aziji pa Japonsko.

Nizozemci so že od nekdaj izvrstni mornarji; trgovina je jako povzdignila njih blaginjo. Dežela daje govejo živino, ribe (slanike) ter proizvaja sir, brušene diamante, sladkor, likerje in papir.

Kraljevina Belgija (29.456 km^2 s 7,500.000 prebivalci) je na zahodu nižina, na vzhodu pa jo obdajajo Ardenske visočine z velikimi zakladi premoga in železa. Reka Schelde izvira na Francoskem.

Glavno mesto Bruselj (Brüssel, 623.000 preb.) je sedež čipkarskega obrta. Antwerpen (315.000 preb.) se meri glede prekmorskega prometa s Hamburgom. Lüttich (175.000 preb.) ima velikansko kovinsko industrijo.

Ker ima država veliko premoga in železa, ji cvete zlasti kovinski obrt; ima pa tudi velike tvornice za tkanine, platno, pavolo, volnenino in steklenino.

Velika vojvodina Luksemburška (2586 km^2 z 250.000 prebivalci). Glavno mesto je Luksemburg (21.000 preb.).

Luksemburžani izdelujejo usnje in sir; imajo pa tudi dosti sirovega železa, lesa, lanu in konoplje.

Švicarska republika (41.346 km^2 s 3,737.000 prebivalci) je najbolj gorata evropska dežela. Ob vznožju alpskih vršacev izvirajo malone vse važnejše srednjeevropske reke. Tudi ima mnogo slikovitih jezer.

Glavno mesto je Bern (90.000 preb.). Zürich (180.000 preb.) ima velike tvornice za svilenino; Geneve (ženef, 120.000 preb.) z velikanskim urarskim obrtom; Luzern (32.000 preb.) je središče tujskega prometa.

Švicarji izvažajo ure in nakrasnine, tkanine in sir.

Nemško cesarstvo (540.777 km^2 s 64,903.000 prebivalci). Nemčija je zvezna država, ki šteje 25 večjih in manjših samostojnih držav in eno državno deželo. Voditeljica teh držav je Pruska; pruski kralj je obenem nemški cesar, ki zapoveduje nemški armadi.

Nemško cesarstvo se razteza po Nemški nižini in po Nemškem sredogorju. Razen Donave, ki teče proti vzhodu, se izlivajo poglavitne nemške reke Ren, Vezra, Laba v Severno ali Nemško morje, Odra in Visla v Baltsko ali Vzhodno morje.

Reka Mena (Main) deli Nemčijo v Severno in Južno Nemčijo.

V Severni Nemčiji so:

Kraljevina Pruska (348.702 km^2 s 40,163.000 prebivalci). Glavno mesto Berlin (2,070.000 preb.) ima veliko trgovino in obrtnost (stroji, galanterije, porcelan); Kraljevec (Königsberg, 250.000 preb.) je važno tržišče za jantar. Vratislav (Breslau, 512.000 preb.), Gdansko

(Danzig, 170.000 preb.) in Stettin (240.000 preb.) so važna tržišča, prvo ob Odri, drugo ob izlivu Visle, tretje ob izlivu Odre. Veliko obrtno mesto je Devin (Magdeburg, 280.000 preb.) ob Labi. Do Kolonije (Köln, 520.000 preb.) ob Renu prihajajo še morske ladje. V krasni gotski stolnici (glej sliko 27.) kažejo grob sv. Treh kraljev, ki so jih nekdaj hodili častiti tudi slovenski romarji. Ne daleč od tod se je zaradi obilice premoga, železa in gonilnih sil razvilo cvetoče obrtstvo; tu stoji dvomesto Elberfeld (170.000 preb.) — Barmen (169.000 preb.), ki se peča s svilarstvom, platnarstvom in pavolarstvom. Mesto Solingen (51.000 preb.) izdeluje kovinske predmete, Essen (295.000 preb.) ima velikanske Kruppove livarnice, Krefeld (129.000 preb.) je središče nemškega svilarstva. Aachen (160.000 preb.) se bavi s suknarstvom; tukaj so nekdaj kronali nemške cesarje.

Kraljevina Saska (14.993 km^2 s 4,802.000 prebivalci), ob severnem pobočju Krušnih gora in Jesenikov in na obeh bregovih Labe, je jako bogata dežela. Več nego polovica prebivalcev se peča z rudarstvom (zlato, kositer, železo) in obrtstvom (platno, volnenina in pavolovina).

Glavno mesto Draždani (Dresden, 550.000 preb.) ima velike umetniške zaklade. Lipsko (Leipzig, 590.000 preb.) slovi zaradi velikih semnjev, ki jih obiskujejo celo vzhodnoevropski trgovci. Mišenj (Meissen, 34.000 preb.) je znan zaradi najstarejše tvornice za porcelan v Evropi.

Velika vojvodina Meklenburg-Schwerin (13.127 km^2 s 750.000 prebivalci), kjer je glavno mesto Schwerin (43.000 preb.), in velika vojvodina Meklenburg-Strelitz (2930 km^2 s 106.000 prebivalci), kjer je glavno mesto Strelitz (4300 preb.), se pečata največ s poljedelstvom.

Izmed drugih severonemških držav so zaradi trgovine važne mestne republike: Bremen (247.000 preb.), Hamburg (prvo tržišče na evropski celini, 940.000 preb.) in Lübeck (99.000 preb.).

V Turinškem lesu je osem majhnih držav, ki so vse skupaj le nekaj večje od kranjske dežele.

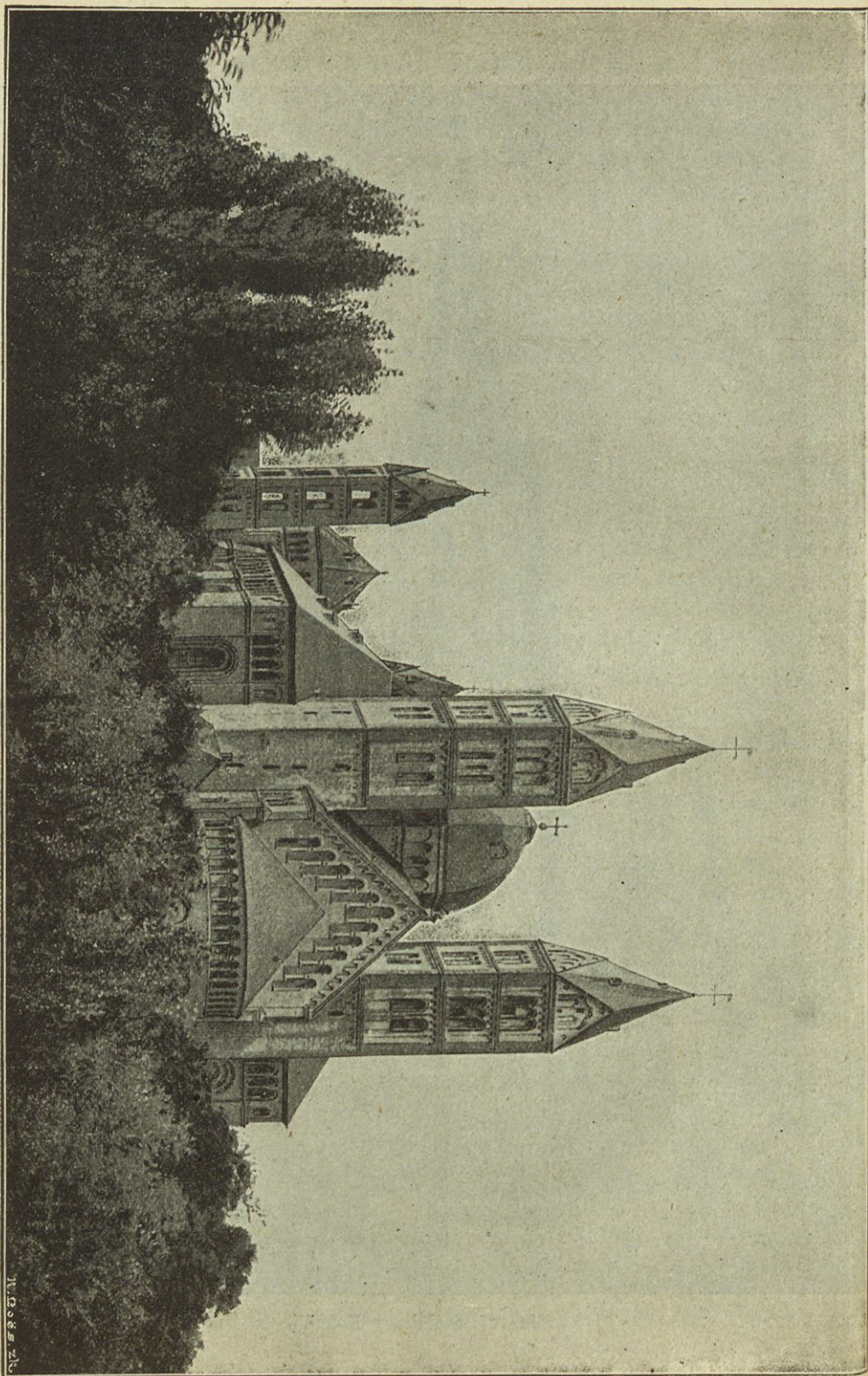
V Južni Nemčiji so:

Kraljevina Bavarska (75.870 km^2 s 6,876.000 prebivalci). Dežela sega na jugu v Alpe, na severu pa je velika planota. V gorah kopljejo železo, premog in sol; po ravninah žive poljedelci.

Glavno mesto Monakovo (München, 595.000 preb.) ima precej razvit obrt. Augsburg (100.000 preb.) je živahno tržišče, Rezno (Regensburg, 53.000 preb.) je obrtno mesto. Pasov (Passau, 19.000 preb.)

Slika 27. Stolnica v Koloniji.

stoji tik avstrijske meje. Norimberg (Nürnberg, 333.000 preb.) je na glasu zaradi monumentalnih stavb.

K Bavarskemu pripada tudi Renska palacija (Rheinpfalz), kjer slovi mesto Spira (Speyer 19.000 preb.) po svoji krasni v romanskem slogu sezidani stolnici. (Glej sliko 28.) Onda je pokopan cesar Rudolf Habsburški.

Kraljevina Württemberška (19.512 km^2 z 2,436.000 prebivalci) sega od Nekarja in Donave do Bodenskega jezera. V rodovitejših delih dežele se pečajo s poljedelstvom, sadjarstvom in vinarstvom, v nerodovitih delih pa z obrtno. Glavno mesto Stuttgart (290.000 preb.) je jako obrtno. V Tubingi (Tübingen, 16.200 preb.) je živel Primož Trubar. Ulm (56.000 preb.) ima veliko trgovino in gotško stolnico.

Velika vojvodina Badenska (15.068 km^2 z 2,142.000 prebivalci), ob desnem bregu Rena od Bodenskega jezera do Mene, ima jako veliko lesa. Glavno mesto Karlsruhe (134.000 preb.) in Mannheim (193.000 preb.) imata cvetočo industrijo.

Velika vojvodina Hesija (7689 km^2 z 1,282.000 prebivalci) se razprostira ob najsevernejšem delu rodovite Gorenjerenske nižine. Glavno mesto je Darmstadt (87.000 preb.); Mainz (111.000 preb.) je važna trdnjava, Worms (47.000 preb.) pa starinsko mesto.

Državno ozemlje Alzacija-Lotaringija (14.518 km^2 z 1,872.000 prebivalci), ob zahodnem delu Gorenjerenske nižine, je rodovita in vinorodna pa tudi obrtna dežela. Glavno mesto Straßburg (178.000 preb.) ima veličastno gotško stolnico. Mühlhausen (95.000 preb.) in Kolmar (44.000 preb.) se pečata s pavolarstvom.

D. Avstrijsko-ogrška monarhija.

Avstrijsko-ogrška monarhija meji proti severu na Sasko, Prusko in Rusko, proti vzhodu na Rusko in Rumunsko, proti jugu na Rumunsko, Srbsko, Turško, Črno goro, Jadransko morje in Italijo, proti zahodu na Švico, kneževino Lichtenstein in Bavarsko.

Država meri 675.887 km^2 in šteje 51.313.000 prebivalcev. Razdeljena je na dve državni polovici; prva obsega v državnem zboru na Dunaju zastopane dežele, druga pa dežele ogrske krone. Poleg tega pripadata državi od leta 1878. Bosna in Hercegovina.

I. Morje.

Avstrijsko-ogrška država ima med evropskimi velesilami najmanj morskega obrežja. Jadransko morje jo obliva na jugu od ustja reke Avše do Spuža. Ta 2200 km dolga obala je na severu do soškega ustja nizka, od tod dalje pa visoka.

Najvažnejši zalivi so: Tržaški zaliv (Golf von Triest) s Tržiškim, Miljskim, Koprskim in Piranskim zatokom, Reški zaliv (Golf von Fiume) in Kotski zaliv (Bocche di Cattaro). Kvarnerski zaliv (Quarnero) je po mnogih otokih razdeljen v več prelivov, ki so različno dolgi in široki. Najimnitnejši je Pravi Kvarner ali Veliki kanal, ki se vleče ob vsej vzhodni obali Istre.

Južno od 45. vzporednika se začenja Fočanski preliv med Brionskimi otoki in obalo. Med Tržaškim in Kvarnerskim zalivom je Istrski poluotok, južno od Neretvenega ustja pa poluotok Pelješac (Sabioncello).

V Kvarnerskem zalivu so Istrski otoki (Lošinj — Lussin, Čres — Cherso, Krk — Veglia), ob dalmatinski obali pa Dalmatinski otoki (Rab — Arbe, Pag — Pago, Brač — Brazza, Hvar — Lesina, Vis — Lissa, Korčula — Curzola, Lastovo — Lagosta, Mljet — Meleta).

II. Gorovja.

Avstrijsko-Ogrsko je poleg Švice najbolj gorata evropska dežela. Štiri gorstva: Alpe, Kras, Česko-moravsko sredogorje in Karpati pokrivajo skoro tri četrtine vsega površja.

1. Alpe.

Med vsemi evropskimi gorovji so Alpe najlepše in najveličastnejše. V dolgem loku segajo od Genovskega zaliva do Dunaja ter kipé v nešteti vrhovih čez ločnico večnega snega. Po alpskih dolinah so se ljudje že zgodaj naselili. Milo podnebje pospešuje ondi poljedelstvo, sočnati planinski pašniki pa so kaj pripravi za živinorejo, ki daje alpskim prebivalcem glavni preživetek.

Kristalnočiste vode, krasna planinska jezera in prirodne slikovitosti so od nekdaj vabile ljudi, ki radi in vedno več prihajajo v Alpe, išoč tukaj razvedrila in zdravja ter pozablajoč skrbi in nadloge vsakdanjega življenja.

Po dolgosti delimo Alpe v Zahodne Alpe in Vzhodne Alpe. Ker segajo prve do jezera Lago maggiore in do renske doline, pripadajo vse avstrijske Alpe Vzhodnim Alpam.

Po širokosti razločujemo pri Alpah tri pasove. — Severne (Apnenske) Alpe, Osrednje Alpe (pragorski pas) in Južne (Apnenske) Alpe. Osrednje Alpe so sestavljene iz kristalinskega ali prvotnega kamenja (granit, rula, sljudovec), ki jim daje bolj temno lice. Severne in Južne Alpe so iz apnenca; zato so tudi svetlejšje ter imajo često kakor marmor bele stene.

Vzhodne Alpe.

Meja med Severnimi Apnenskimi in Osrednjimi Alpami se vleče ob Illi čez sedlo Arlberg v dolino Rosanne in Inna, potem ob Zilléri čez sedlo Gerlos v Sališko dolino; iz te drži po preseki naravnost proti Anži, ki jo zapusti pri Paltenski dolini, kjer gre čez prelaz Schober v Liesiško in Mursko dolino in čez Semernik (Semmering) v Dunajsko kotlino.

Meja Osrednjih in Južnih Apnenskih Alp gre iz doline gorenje Adiže za Eisackom in Rienzo do razvodnice na Toblaškem polju, potem pa ob Dravi do Ogrske nižine.

Severni pas.

Vsak pas je razdeljen po podolžnicah, prečnicah in prelazih v več gorovij. Gorovja severnega pasa so:

Predarelske ali Algäuske Alpe (Vorarlberger oder Algäuer Alpen) med Bodenskim jezerom in Lechom. Parseierspitze (3040 m). Čez sedlo Arlberg vodi cesta, pod njim pa skozi 10 km dolg predor železnica iz Tirolskega na Predarelsko.

Severnotirolske Apnenske Alpe (Nordtiroler Kalkalpen) do Inna. Severno pobočje sega v Bavarsko višavje, kjer je nekaj lepih predgorskih jezer. Podskupine tega gorovja so: Wettersteingebirge, kjer je Zugspitze (2970 m) obenem najvišja gora v Nemčiji. Karwendelgebirge; iz te panoge se dviga pri Innsbrucku Solstein (2650 m) z Martinovo pečjo. Kaisergebirge je vzhodno od Inna.

Salzburške Alpe (Salzburger Alpen) do Salice. Te Alpe so polne skalnatih planot, navpičnih sten in s snegom napolnjenih rup, kar kažeta imeni Steinernes Meer, Ewiger Schneeberg.

Gorenjeavstrijske Alpe (Oberösterreichische Alpen) segajo do Anize. Njih posamezna pogorja so: Tennengebirge, planota Dachstein (najvišji vrh ima 3000 m) in Totes Gebirge (Visoki

Priel 2500 m). Alpsko predgorje obsega Höllengebirge, Schafberg (avstrijski Rigi, 1780 m) in Sensengebirge.

Dolenjeavstrijske Alpe (Niederösterreichische Alpen), do Dunajske kotline, niso več tako divje in tudi nimajo več tako visokih gora. Njih zahodna skupina so Aniške Alpe, ki jih prodira Aniža v takozvanem Gesäuse. Najvišja vrhova sta Pyrgas (2240 m) in Hochtor (2370 m). Na severnem Štajerskem je Hochschwab le še 2280 m visok. Onostran gorenje Murice se vzdigujeta Schneealpe in Raxalpe (2010 m), ob levem bregu Schwarze pa Dunajski Schneeberg (2075 m). Dunajski gozd (Wienerwald) z Leopoldovo goro (423 m) spada že k alpskemu predhribju.

Osrednji pas.

Rätske Alpe. S tem grebenom prehajajo Osrednje Alpe v Avstrijo. Reka Inn jih deli v Graubündske in Berninske Alpe. V Graubündski skupini je ob avstrijski meji lednik Silvretta (Pic Buin 3327 m), od katerega sega Rätikon proti severozahodu do Rena.

Ötztalske Alpe (Ötztaler Alpen) med Reschen-Scheideckom in Brennerjem. Njih zahodni del so Stubaiske Alpe. Nikjer drugod v Alpah ni toliko lednikov kakor tukaj. Najvišji vrh je Wildspitze (3784 m). Visoke doline so večinoma zavarovane proti mrzlim severnim vetrovom. Zato so tukaj vasi (Vent in Gurgl) še 1900 m visoke, torej višje kakor le kje v Alpah.

Čez Brenner (1363 m) vodi že od 15. stoletja cesta iz Gorenjeitalske nižine; leta 1867. so zgradili čezenj tudi železnico.

Zillertalske Alpe (Zillertaler Alpen), ki pripadajo Visokim Turam, segajo do prelaza Krimmla. Najvišji vrh je Hochfeiler (3520 m).

Visoke Ture (Hohe Tauern), do izvira Mure, z najvišjimi vrhovi osrednjega pasa. Veliki Klek (Großglockner, 3800 m) ima najlepši avstrijski lednik, imenovan Pasterze. Jugovzhodno od Velikega Kleka je Sonnblick (3100 m) z najvišjim observatorijem v državi.

Nizke Ture (Niedere Tauern) segajo do izvira Liesinga in nimajo več niti lednikov niti snežnikov. Hochgolling ima 2860 m. Važno je Radstadtsko in Rottenmannsko sedlo.

Koroško-štajerske Alpe (Kärntnerisch-steierische Alpen) segajo vzhodno do murske prečnice. Ker napolnjujejo široki prostor med Muro in Dravo, so razcepljene na več širokohrbt nih vej z obširnimi pašniki. Königsstuhl (2330 m) se dviga ob stiku Salzburškega, Štajerskega in Koroškega.

Na vzhodu se raztezajo Lavantinske Alpe, ki jih loči reka Labodnica na dve skupini. Ob desnem bregu so ji Seetalske Alpe (Zirbitzkogel 2400 m) in Svinska planina, ob levem pa Golica, ki se na jugovzhodu spušča proti Kozjaku (Posruck).

Še dalje proti vzhodu so brdovite Slovenske gorice (Windische Büheln), ki prehajajo naposled v Ljutomerske gorice.

Južno od Drave je Pohorje (Bachergebirge), ki tudi pripada Osrednjim Alpam.

Štajersko-ogrske Alpe (Steierisch-ungarische Alpen) segajo do Ogrskih nižin. Na tromeji se vzdiguje Wechsel, blizu Gradca pa razgledni Schöckl. Na severu se vleče do Donave Litavsko gorovje (Leithagebirge), na jugu pa obdaja Bakonjski les (Bakonyer Wald) severno obrežje Blatnega jezera (Plattensee).

Južni pas.

Ortlerska skupina (Ortlergruppe). To velikansko gorovje, ki je polno lednikov, se začneja ob Stilfskem sedlu (2760 m), čez katero vodi najvišja poštna cesta v Alpah, in napolnjuje ves prostor med Adižo in Gardskim jezerom. V severnem delu se vzdiguje najvišja gora v Avstriji, Ortler (3900 m), v južni, Adamello imenovani skupini pa Presanella (3560 m).

Južnotirolske Alpe (Südtiroler Alpen) segajo do doline Ampezzo in reke Plave in slove po svojih raztrganih vrhuncih in strahovitih prepadih. Vedretta Marmolatta (3400 m) ima še obširne snežnike.

Karnske Alpe (Karnische Alpen) se vlečejo do Bele (Fella) in Zilice. Zaradi ostrih grebenov drži samo čez Ploščo cesta v Benečijo.

V slovenskem delu Karnskih Alp ima vsaka občina, vsaka vas svojo planino. Najlepše so Brdska, Bistriška in Zahomska planina. Severni del Karnskih Alp so Zilske Alpe (Gailtaler Alpen) z Dobračem. Razgled z Dobrača je najlepši in največičastnejši v Vzhodnih Alpah in sega od Štajerskih planin do Visokih Tur, čez Karavanke do Triglava; na zahodu pa po Koroškem tja do južnotirolskih gor. Krasen je pogled na Vrbsko, Osojsko in Baško jezero. Južni del Karnskih Alp so Beneške Alpe.

Julske Alpe (Julische Alpen). Ta mogočna skupina napolnjuje prostor med Taljmentom in Savo.

Njih najvišji vrh je Triglav (2864 m), ki slovi zaradi razsežnega in veličastnega razgleda. Na glavnem grebenu, ki drži odtod proti severo-

zahodu, so Stenar (2506 m), Razor (2600 m), Prisojnik (2555 m), Mojstrovka (2367 m), Jalovec (2655 m) in Mangart (2678 m); ta stoji tik ob deželni meji in je po višini druga gora v Julskih Alpah. Jugozahodno od Mangarta drži čez Predel (1162 m) državna cesta iz Koroškega na Primorsko.

Med Mojstrovko in Prisojnikom je sedlo Vršec (1616 m), med Stenarjem in Triglavom pa škrbina Luknja (1779 m). Čez Vršec vodi steza iz Kranjske gore skozi Veliko Pišnico v Trento, preko Luknje pa iz Vrat v Trento.

Od Triglava gre drugi greben proti jugovzhodu do Velikega Draškega vrha (2242 m), kjer se začne planota Pokljuka. Ta ima proti severovzhodu obkrajno gorovje Mežakljo, na jugovzhodu pa prehaja proti Gorenjski ravnini v nizko gričevje.

Jugozahodno od Triglava drži mogočna panoga čez Kanjavec (2570 m) in Vogel (2350 m) do Lanšarice. Jugovzhodno od tod je Veliki Bogatin (2008 m), kjer slovi planinska pripovedka o „Zlatorogu“.

Jugovzhodno od Bogatina je Rodica (1964 m), kjer zavije greben proti vzhodu proti Črni prsti (1845 m), ki slovi ne le po svojem razgledu temveč tudi po nenavadnem in mnogovrstnem rastlinstvu.

Izmed prečnic, ki se iztekajo v Savsko podolžnico, je pomniti Planica, Velika Pišnica, Martulikov jarek, Vrata z Bistrico, ki bobni vanjo veličastni slap Peričnik; Radovina, ki teče skozi Vintgar in tvori pred izlivom v Savo Dolinko krasni slap Šum.

Greben Kredarica loči dolini Kot in Krmo; pod Triglavom je gorska kotlina Velo polje, jugozahodno pa gorska planota Komna. Med Savo Bohinjko in Savo je gozdnata planota Jelovica, jugozahodno od nje pa po planinskem rastlinstvu znani Ratitovec (1658 m).

Zahodni del Julskih Alp se razprostira ob koroško-laški, ob koroško-goriški in ob koroško-kranjski meji. Na Goriškem tvorijo te Alpe veličastno Kaninovo skupino, kjer je zaradi prekrasne panorame ne samo v Julskih Alpah, temveč v Alpah sploh sloveči Kanin ali Sivec (2592 m). O tej gori trdijo tudi mornarji, da jo zagledajo na svoji poti od juga po Jadranskem morju najprej.

Severno od Viša ali Visoke gore (2666 m) je na Koroškem slikovita dolina Za Jezerom, ki jo na vzhodu obrobja gozdnati greben z Lovcem (2079 m). Ne daleč od tod proti severu se dviga znamenita romarska cerkvice Višarje 1789 m visoko.

Karavanke (Karawanken), podaljšek Karnskih Alp, delajo mejo med Kranjskim in Koroškim ter segajo na levem bregu Save Dolinke od Belega potoka pri Ratečah do Kokrske doline. Višji vrhovi so: Ojstre ali Obir (2114 m), Kepa (2144 m), Golica (1836 m), Stol (2239 m) in Storžič (2134 m).

Od Stola dalje se dele Karavanke na dva skoro vzporedna grebena. Severni se imenuje do prelaza Ljubelja Zelenica, južni pa do doline Sv. Ane Begunjščica. Vzhodno od Ljubelja se vleče Košuta s Košutnikom (2135 m).

Karavanke imajo mnogo prehodov. Čez Podkorensko sedlo (1071 m) in Ljubelj (1370 m) držita državni cesti, čez Belico (1442 m) in Mlinec (1582 m) pa vodita stezi iz Kranjskega na Koroško.

Podaljšek Karavank so Kamniške ali Savinjske planine (Steiner oder Sanntaler Alpen).

To veličastno pogorje sega od Kokrske doline do ravnine med Kamnikom in Kranjem. Zahodno od veličastnega Kamniškega sedla (Jermanovih vrat, 1923 m) se dviga Grintavec (2560 m), najvišji vrh tega pogorja; odtod drži proti jugu Dolga stena z Grebenom (2224 m). Grebena se drži Dolga njiva, te pa Mokrica. Med obema prehaja greben v Kriško planino s Krvavcem (1853 m).

Vzhodno od Kamniškega sedla je najvišji vrh Ojstrica (2350 m). Od Ojstrice proti jugu se širi velika planota, ki se deli na Veliko in Malo planino in ima obsežne pašnike in mnoge planinske koče.

Iz Črne doline vodi kolovoz preko Volovljaka (Kranjskega Raka), Luč in Solčave v slavnoznano Logarsko dolino; čez prelaz Črnilec pa drži okrajna cesta iz Kamnika v Gornji grad.

Vzhodno od Savinjskih planin se razprostira Južnoštajersko hribovje. Najvišji vrh je Mrzlica (1119 m); po obsežnem razgledu pa slovi Rogaška gora (900 m).

Zadnji odrastek Južnih Apnenskih Alp so južno od Drave Varaždinske gore, južno od Donave pa Fruška gora.

Alpsko predhribje.

Alpsko predhribje se razprostira med Alpami in Krasom ter obsega:

1. Škofjeloško gorovje med Soro in Poljanščico. Najvišji vrh na Kranjskem je Blegaš (1563 m); Porezen (1631 m) je ob goriški meji.

2. Idrijsko gorovje je spojeno s Škofjeloškim gorovjem in sega na vzhodu do Polhograjskih Dolomitov. Na visoki planoti Vojsko je vas Vojsko (1090 m) najvišja župnija na Kranjskem.

3. Polhograjski Dolomiti segajo do državne ceste, ki drži iz Medvoda v Ljubljano. Pasja ravan (1031 *m*) je najvišji, Grmada (900 *m*) pa najlepši vrh te skupine. Najvažnejši dolini sta Gradaščica in Šujica.

4. Brdsko ali Podpeško gorovje se razprostira na vzhodu do štajerske meje, kjer se vzdiguje Velika planina 1206 *m* visoko. Poleg Savske doline je važna tudi Radomeljska dolina ali „Črni graben“, po kateri drži cesta na Trojansko sedlo (609 *m*).

5. Dolenjsko gričevje, med Savo in Krko, se deli na Litijsko skupino s Kumom (1219 *m*), Trebanjsko in Mokronoško skupino.

6. Južno Notranjsko Alpsko predhribje se naslanja na Idrijsko gorovje ter sega na jugu do reke Vipavščice. V to skupino spada tudi po svojem obsežnem razgledu znani Javornik ali Medvedov turen (1242 *m*).

2. Kras.

Kras se razprostira po Primorskem, Kranjskem, Hrvaškem, po Dalmaciji in Hercegovini. To nerazvito gorstvo je polno ponikev, rup in kadunj ali dolov. Posebno pa slovi po brezdnih, podzemeljskih jamah in nerazvitih rekah in ponikalnicah.

Med mnogimi kraškimi jezeri je najimenitnejše Cerkniško jezero, ki poleti časih usahne.

Po deželah, v katerih se razprostira Kras, razločujemo:

Primorski Kras (Küstenländischer Karst), ki sega od Soče in Vipavščice do Kvarnerskega zaliva. Na severu se vzdiguje po Goriškem Trnovski gozd (Tarnowaner Wald), kjer ima država več obsežnih gozdov, ki ji neso na leto okoli 120.000 K čistega dobička. V Panovcu (vzhodno od Gorice) sekajo črni bor, gaber in brest, v Srbotinu (na severni strani Sv. Valentina ob Soči) hrast in gaber, v Kneži (na Tolminskem) pa bukev, smreko in jelko.

Jugovzhodno od Trnovskega gozda je Čičarija (Tschitschenboden), ki se proti jugu polagoma znižuje.

Najznatnejše gorovje Istrskega Krasa se vleče po sredi Čičarije od Kozine proti Lovrani, kjer je Učka gora (Monte Maggiore) 1396 *m* visoka.

V južnem delu Istrskega Krasa je veliko po 100 do 200 *m* globokih dolin. Taki fjordom podobni dolini sta tudi Lemska draga in Raška draga (Leme Kanal, Arsa Kanal).

Na Kranjskem Krasu (Krainischer Karst) razločujemo Notranjski Kras in Dolenjski Kras.

Notranjski Kras se začneja pri Logatcu in sega proti zahodu do deželne meje, na jugu pa do Kranjskega Snežnika. Njega najvažnejše skupine so:

Hrušica. Na Nanoški planoti ima razgledni in daleč vidni Nanos 1300 m.

Južno in jugovzhodno od Senožec je Gabrško pogorje z Vremščico (1027 m).

Ob Pivki sega do Cerkniškega jezera Pivška planota s Cerkniškim Javornikom (1270 m).

V Javornikih, ki segajo na jugu do istrske in hrvaške meje, je Snežnik (1796 m) najvišji vrh Kranjskega Krasa.

Vzhodno od Cerkniške kotline je Bloško gorovje z Bloščakom (1061 m).

Logaška planota, med Idrijskim gorovjem in Hrušico, je v Ljubljanskem vrhu 843 m visoka.

Dalje proti vzhodu je Rakitniška planota s Krimom (1106 m), ki je mejnik med Gorenjskim, Dolenjskim in Notranjskim.

Od premnogih jam Notranjskega Krasa je pač najlepša Postojnska jama; znane so pa tudi Magdalenska, Otoška, Malograjska in Pivka jama, vse blizu Postojne. Pod Nanosom je Vipavska jama, pri Starem trgu poleg Loža pa Kriška jama.

Posamezni deli Dolenjskega Krasa, ki se začinja na jugu in jugovzhodu Ljubljanskega barja, so:

Turjaške gore z Mokrecem (1056 m). Jugovzhodno od njih je Dobropoljska kotlina, na to pa se naslanja na jugu Ribniška planota. Ob jugovzhodnem robu Ribniške planote je Bela stena (1253 m). Ne daleč od Ribnice je tudi 95 m globoko brezdno Žiglovica, blizu Predol pa 84 m globoko brezdno Marjanščica.

Po Tisovski planoti se razteza Suha Krajina.

Goteniški Snežnik (1291 m) na Suhem Goteniškem polju je najvišja gora na Dolenjskem.

Kočevska planota sega od Suhega Goteniškega polja do Roga, ta pa se razprostira do Črnomaljskega in Metliškega gričevja.

Gorjanci ali Uskoki tvorijo mejo med Kranjskim in Hrvaškim. Najvišji vrh je Sv. Jera (1181 m).

Hrvaški Kras (Kroatischer Karst) je med cesto Karlovec-Reka in dalmatinsko mejo. Ob morju kipi proti nebu veličastni Velebit, bolj notri v deželi pa so Velika in Mala Kapela in Pleševica.

Dalmatinski Kras (Dalmatinischer Karst) sega do črnogorske meje, kjer sta Troglav (1913 m) in Orijen (1898 m) najvišja vrhova.

Kakor sta bila sedaj gola otoka Kefalonija in Sv. Helena še v zgodovinskih časih lepo zelena, prav tako so rasli še za Rimljanov po vsem Krasu najlepši hrasti.

Da so bile kraške planote nekdamj jako gozdnate, izpričujejo tudi velikanski kupi oglja in pepela iz prazgodovinske dobe, ki so jih našli v kraških jamah, kar dokazuje, da so tedanji prebivalci požgali jako veliko drv. Četudi so odpeljali v začetku srednjega veka najlepša kraška debla v Benetke, je ostalo vendar še tolika gozda, da je cesar Ferdinand I. leta 1521. dovolil Tržačanom, dobavljati potrebno kurivo z Goriškega Krasa. Gotovo je torej, da je dobil Kras svoje sedanje lice šele v zadnjih 300 do 400 letih.

3. Češko-moravsko sredogorje.

Češko-moravsko sredogorje (Böhmisch-mährisches Mittelgebirge) je razraščeno po Českem, Moravskem in Šleziji ter sega do Donave, Morave in nje pritoka Bečve in do Odre.

Posamezni deli so:

Češki les (Böhmerwald) med Donavo in Ogro. Všerubski prelaz (450 m), čez katerega drži železnica iz Polznja v Regensburg, ga loči v severni nižji del ali pravi Češki les in v južni višji del ali Šumavo. V severnem delu je najvišji vrh Čerkov (1040 m), v Šumavi pa se vzdigujeta Blöckenstein (1378 m) in Kubani (1358 m). V tem delu drži čez prelaz Eisenstein (900 m) železnica iz Češkega na Bavarsko, čez Dvošistsky prelaz pa iz Češkega v Linz ob Donavi.

Češki les nima rudnin, pač pa je bogat raznega gozdnega drevja. Redko prebivalstvo se peča večinoma z drvarstvom, lesnim obrtom in steklarstvom.

Smrečine (Fichtelgebirge) so gozdnato gorovje, ki sega le z vzhodnimi odrastki na Češko.

Krušne ali Rudne gore (Erzgebirge) segajo proti vzhodu skoro do Labe. Bogate so rudnin, n. pr. srebra, železa, bakra in kositra, pa tudi premoga in rudninskih voda. Zato so moški večinoma rudarji, ženske in otroci pa tkó, vezejo in klekljajo. — Najvišja gora je Keilberg (1240 m). Preko nekaterih prelazov vodijo železnice na Sasko.

Labsko peščeno gorovje (Elbsandsteingebirge) s Češko-sasko Švico (Böhmisch-sächsische Schweiz) je na obeh straneh Labe. Najvišji vrh Snežnik ima 700 m.

Lužiško gorovje (Lausitzer Gebirge) se vleče ob prusko-češki meji do reke Nise. Najviše se vzpenja Ješted (1000 m).

Jizerske gore (Isergebirge) se vzdigujejo ob izvira Jizere.

Krkonoši (Riesengebirge) segajo do Trutnovskega prehoda. Najvišja gora je Snežka (Schneekoppe, 1600 m) ob izvira Labe. Polovica krkonoškega prebivalstva je tkalcev.

Kladске gore (Glatzer Gebirge), katerih najvišji vrh je Kladski Snežnik (Glatzer oder Spiegglitzer Schneeberg), so ob moravski meji.

Jeseniki (Gesenke) se vlečejo od izvira Morave do Bečve. V Jesenikih se bavi mnogoštevilno prebivalstvo s prejo, tkalstvom in kovaštvom.

4. Karpati.

Karpati (Karpathen) so: Zahodni Karpati do Poprada, Srednji Karpati do izvira Visa (viša) in Bistrice ter Vzhodni ali Erdeljski Karpati.

Zahodnim Karpatom prištevamo Male Karpate (Kleine Karpathen), Bele Karpate (Weiße Karpathen) in Beskide (Beskiden) z Babjo goro (1720 m). Čez Jablunški prelaz pelje železnica iz Košic na Ogrskem v Bogumin ob pruski meji.

Na jugu se dotikajo Beskidov Visoke Tatere (Hohe Tatra). Še niže proti jugu so Nizke Tatere ali Liptavske gore (Niedere Tatra oder Liptauer Gebirge), Fatra (Fatra), Nitranske gore (Neutra Gebirge), Ogrsko rudogorje (Ungarisches Erzgebirge), ki je bogato zlata in srebra, Matra (Matra) in Hegyalija (hedjalja). Ta je znana po svetovnoimenitnem tokajskem vinu.

V Srednjih Karpatih imajo Gozdnati Karpati (Wald-Karpathen) veliko premoga, soli in petroleja.

Vzhodni Karpati oklepajo Erdeljsko višavje (Siebenbürgisches Hochland), ki je povprečno 500 m visoko.

Po Srednjih in Vzhodnih Karpatih je več prehodov.

III. Nižine.

Nižine, ki pokrivajo nekaj nad eno četrtino vse monarhije, so:

Moravsko polje z Dunajsko kotlino (Marchfeld mit dem Wienerbecken) je jako rodovito, njega južni del, Novomeško Kamenito polje (Wiener-Neustädter Steinfeld), pa je neploden.

Mala Ogrska nižina (Kleine Ungarische Tiefebene) sega daleč med gorovje, ki jo oklepa od vseh strani. Rodovita je prav tako, kakor

Velika Ogrska nižina (Große Ungarische Tiefebene). Obe loči Bakonjski les in Novograško gorovje. Velika Ogrska nižina je imela do zdaj zlasti ob Donavi in Tisi obsežna močvirja. Odkar so mnoge vode uravnali in zavarovali z nasipi, so se močvirja izpremenila v rodovito polje, po pustinjah pa se pasejo velike črede goveje živine, konj in ovac. Pri Železnih vratih, kjer se je Donava le težavno izvijala, so razširili njeno strugo tako, da se voda zdaj lahko hitreje odteka in se ni več bati onih povodnji, ki so ob deževju in zlasti pomladi, kadar se začne tajati sneg, napravljale toliko škode.

Z Veliko Ogrsko nižino je v zvezi Hrvaško-slavonska nižina (Kroatisch-slawnische Tiefebene) ob Dravi in Savi, na južni strani Save pa se širi Posavina (Saveebene).

Gališka ali Slovanska nižina (Galizische Tiefebene) je ob severnem pobočju Srednjih Karpatov.

Manjše nižine so: Welška pustinja (Welser Heide) ob Travni v Avstriji nad Anizo; zelo rodovito Tullnsko polje (Tullnerfeld) v Avstriji pod Anizo; Graško, Lipniško in Ptujsko polje (Grazer, Leibnitzer und Pettauer Feld) na Štajerskem; Celovško polje (Klagenfurter Ebene) na Koroškem.

Na Kranjskem je najobsežnejša Gorenjska ali Ljubljanska ravnina (Oberkrainer Ebene), ki so ji posamezni deli Kranjska ravnina (Krainburger Ebene), Ljubljansko polje (Laibacher Feld) in Ljubljansko barje (Laibacher Moor). Ob Kolpi se razprostira Črnomaljsko-metliška nižina, ob Krki na Dolenjskem pa Krško polje (Gurkfelder Ebene).

IV. Vode.

1. Reke.

Največ rek Avstrijsko-ogrske monarhije se izliva v Črno morje, manj jih teče v Baltsko in Severno morje, najmanj pa v Jadransko morje.

V Črno morje se izlivata Donava in Dnester.

Donava, ki izvira v Schwarzwald, stopi pri Pasovu z desnim, pri Engelhartszellu pa z levim bregom na avstrijsko zemljo. Od Pasova do Požuna teče v vzhodni smeri ter objema v Mali Ogrski nižini Veliki in Mali nasipanec (Große und Kleine Schüttinsel), ki se zaradi svoje rodovitosti imenujeta ogrski sadovnjak. Pri Vacovu se obrne proti jugu, pri izlivu Drave proti jugovzhodu, od izliva Save pa teče proti vzhodu do Stare Ršave, kjer zapušča našo državo.

Njeni važnejši dotoki so:

A. na desnem bregu:

Iller, Lech in Isar, ki izvirajo na Tirolskem in imajo ondi samo svoj gorenji tek.

Inn prihaja pri Finstermünzu na Tirolsko, pri Kufsteinu pa teče na Bavarsko ter dela od Braunaua do Pasova državno mejo. Na desnem bregu mu priteka Salica (Salzach).

Travna (Traun) nastaja iz odtokov dveh manjših jezer (Grundl in Altausseer-See), preteka Wolfgangsko in Travensko jezero in se izliva pod Linzem v Donavo.

Aniža (Enns) prihaja iz Salzburškega, teče skozi Štajersko in Gorenjo Avstrijo do mesta Enns, kjer se izliva v Donavo. Njen pritok je Štira (Steyer).

Ipuža (Ybbs), Trajsna (Traisen), Schwechat in Fischta so važne reke za obrtnost v Dolenji Avstriji.

Litava (Leitha) nastaja iz Schwarze in Pittna ter dela nekaj časa mejo med Avstrijo in Ogrskim.

Raba (Raab) izvira na severnem pobočju Schöckla ter se izliva pri Gjurnu.

Sar s Šiom, ki prihaja iz Blatnega jezera.

Drava (Drau) izvira na Tirolskem (Toblacherfeld), teče skozi Koroško, Štajersko in Hrvaško ter se izliva blizu Oseka v Donavo.

Do leta 1860. je bila Drava važna prometna cesta, ki so po njej plovili les, železno rudo, svinec in železarske izdelke.

Na levem bregu sprejema Gorenjo Belo (Möll) z Malnico (Malnitz), Jezernico (Lieser) z Malto (Malta), Krko z Glino (Gurk mit der Glan), Labodnico (Lavant) in Muro z Murico (Mur mit der Mürz); na desnem bregu: Zilo z Zilico (Gail mit der Gailitz), Belo (izpod Bolške Kočne), Bistrico (izpod Peče ali Pece) in Mežo (Mies), ki izvira na Koprivniškem sedlu.

Ziliške tesni (Schlitzaschlucht) pri Trbižu so kras koroške dežele in slove tudi po inozemstvu.

Na Kranjskem tvorijo Karavanke glavno razvodje med Savo in Dravo; zato pripada dravskemu porečju prav malo kranjskega sveta.

V Zilico teče Beli potok; vanj se izliva izpod Kepe prihajajoči Črni potok. Ta sprejema Klanški potok, ki se odtaka iz Spodnjega Klanškega jezera.

Sava (Save) nastaja iz Save Dolinke in Save Bohinjke, ki se družita pri Radovljici. Sava teče pozneje ob kranjsko-štajerski meji,

prestopi na Hrvaško in teče ob bosenski meji do izliva Drine. Od tod do ustja pri Belgradu je Sava državna meja. Njeni pritoki na Kranjskem so:

1. na levem bregu: Tržiška Bistrica (Neumarktler Feistritz), Kokra (Kanker), Kamniška Bistrica (Steiner Feistritz) z Nevljico (Neul) in Radomljo (na levem bregu) in s Pešato (na desnem bregu); pri Litiji dobiva Litijsko Reko, pri Zagorju pa Medijo. Pri izlivu Sotle zapušča Sava kranjsko-štajersko mejo.

Na Štajerskem je njen glavni pritok Savinja (Sann), ki izvira v Savinjskih planinah, teče blizu Solčave mimo znamenite Igle, potem preko Celjske kotline ter se izliva pri Zidanem mostu v Savo.

2. na desnem bregu: Lipnica, Nemiljščica, Sora s Poljanščico (Zeier mit dem Pöllandbach), Ljubljaničica (Laibach).

Ljubljaničica nastaja iz Prezidskega potoka in Pivke. Prezidski potok izvira ob kranjsko-hrvaški meji, ponice po kratkem teku in prihaja pri Vrhu z imenom Obrh na dan. Obrh teče po Loškem polju, pri Danah pa zopet ponice. Ne daleč od Laz privira kot Jezerski potok, ki teče po Cerkniškem polju in skozi Cerkniško jezero do jame Karlovice, kjer ponice. Pri Brlogu se prikaže ta voda kot Rak. Rak teče po Rakovski dolini do prirodnega mostu pri Škocijanu, kjer se izgublja v Veliko Koliševko. Na Planinsko polje prihaja odtok Cerkniškega jezera po Mlinski dolini in iz Malograjske (Planinske) jame, v kateri sta dva rokava. Po vzhodnem teče Rak, po zahodnem pa Pivka.

Pivka izvira pod Devinom (na zahodni strani Kranjskega Sneznika) in ponice dvakrat do Zagorja, kjer zopet privira na dan. Blizu Drškovc ponice zopet, a se po kratkem podzemeljskem teku zopet prikaže. Združena z Nanoščico se izgublja pri Velikem otoku v Postojnsko jamo in prihaja skozi Malograjsko (Planinsko) jamo na Planinsko polje, kjer teče kot Unica, ki se izgublja Pod stenami ne daleč od Jakovice.

Pri Vrhniku izvira Ljubljaničica iz več vrelec, ki se zbirajo v Veliko in Malo Ljubljaničico. Ljubljaničica teče po Ljubljanskem barju, skozi Ljubljano, tvori pri Fužinah veličastne slapove in se izliva nasproti Dolu v Savo.

Ob desnem bregu ima pritoke Bistrica, Borovniščica, Iško in Iščica, ob levem pa Podlipški potok in Gradaščica s Šujico.

Pri Radečah se izliva v Savo Sopotka (Zapotka).

Krka izvira v Kotlini pri Grosupljem iz dveh vrelec (Bičje in Stari breg), ki se združujeta v Dobravo. Ta teče po Kopanjsko-račinski kotlini in ponice po kratkem teku.

Raščica (Kopanica) priteka od Sodražice in ponice pri Ponikvah. Pri Mali Račini privira izpod zemlje Račina, ki po kratkem teku ponice in priteka pri Krki kot Krka na dan. Krka teče po rodovitnem Krškem polju in se izliva pri Krški vasi v Savo. Ob levem bregu sprejema Višnjico (Čatežico), Temenico, ki ponice dvakrat in se izliva vanjo kot Prečina (blizu Novega mesta), in Radovljo. Na desnem bregu ima Črmošnjico (blizu Soteske), pri Novem mestu pa Težko vodo.

Ob kranjsko-hrvaški meji se izliva Breganica.

V savsko porečje spada tudi Kolpa, ki tvori od Osilnice do izliva Kamenice kranjsko-hrvaško mejo. V Kolpo se iztekajo mejni pritok Čabranka, blizu Metlike Lahinja, južno od Metlike Sušica, ob meji pa Kamenica.

Zunaj Kranjskega se izlivajo v Savo: Una, Vrbas, Bosna in mejna Drina.

Važnejše ponikalnice, ki nam njih odtok doslej še ni znan, pa jih z veliko verjetnostjo smemo prištevati Savskemu porečju, so:

a) v Ribniški kotlini: Bistrica, Ribnica, Rakitnica in Sajavec.

b) v Kočevski kotlini: Črni potok (Rinse), ki izvira pri Slovenski vasi in se pri Kočevju izgublja.

Nekaj takih voda je tudi v Suhi Krajini.

B) Na levem bregu se izlivajo v Donavo:

Mala in Velika Muhlja (Mühl);

Morava (March), ki prihaja od Kladskega Snežnika ter sprejema na levem bregu Bečvo (Bečwa) in Mijavo (Miawa), na desnem pa Hano (Hanna) in Dijo (Thaya). Dija ima pritok Schwarzavo z Iglavo in Svitavo.

Vag (Waag) z Arvo.

Nitra (Neutra).

Gron (Gran).

Ipolj (Eipel).

Tisa (Theiß) je največji dotok Donave. Njeni večji pritoki so: na desnem bregu Bodrog, Sajo s Hernadom in Zagivo, na levem pa Visa, Szamos, Körös, Moriš (Maros) in Bega.

Tamiš (Temes) namaka rodoviti Banat.

Olta (Aluta) izvira na Erdeljskem, Seret v Bukovini, Prut v Galiciji. Vsi trije zapuste kmalu Avstrijsko-ogrsko monarhijo.

Dnester izvira na severni strani Karpatov ter dela mejo med Galicijo in Bukovino, pozneje tudi državno mejo.

V Baltsko morje teko:

Visla (Weichsel). Ta izvira v Karpatih, dela mejo proti Pruskemu in Ruskemu, pri ustju Sana pa prestopa na Rusko. Njeni večji dotoki so Dunajec, Visloka, San in Bug.

Odra (Oder) izvira v Moravskih Jesenikih ter po kratkem teku zapušča pri Boguminu (Oderberg) avstrijsko zemljo. Vanjo se izteka Opava (Oppa).

V Severno morje se izlivata:

Labá (Elbe), ki izvira na Snežki ter zapušča v Labskem peščenem gorovju našo monarhijo. Na levem bregu ji priteka Voltava (Moldau), ki je največja češka reka. V Voltavo se izlivajo na desnem bregu Malša (Maltſch), Lužnica (Luschnitz), Sazava (Sazawa), na levem pa Votava (Wotava) in Berovnka (Beraun).

Rena (Rhein) teče pred izlivom v Bodensko jezero kakih 40 *km* daleč ob švicarski meji ter sprejema reko Ill.

V Jadransko morje teko:

Adiža (Etsch). Ta izvira na Reschenscheidecku ter sprejema na levem bregu Izako (Eisack) z Rienzo. Na južnem Tirolskem ji priteka na levem bregu Asisio, na desnem pa Noce (čitaj: noče).

Soča (Isonzo) izvira v Triglavskem gorovju; ob ustju, kjer je plovna celo za manjše parobrode, se imenuje Zdobá (Sdobba). Na levem bregu ji pritekata Idrijska in Vipavščica, na desnem pa Ter (Torrente) z Nadižo (Natisone) in z Idrijo (Judrio).

Idrijska izvira v Razorih pod Vojskim ter se izliva pri Sv. Luciji na Primorskem v Sočo. Njena pritoka sta: na desnem bregu Belica, na levem pa Kanomlja.

Vipavščica izvira v Vipavi ter privzema ob levem bregu dotok Mali Močilnik, ob desnem bregu pa dotok Veliki Močilnik. Pri Uhanju (86 *m*), kjer je najnižja točka kranjske dežele, prehaja najprej z levim in nekoliko zahodno z desnim bregom na Goriško ter se izliva jugozahodno od Gorice v Sočo.

Ter izvira na Beneškem in teče le 185 *km* daleč na Goriškem. Od njegovih dveh važnejših pritokov tvori Idrija 55 *km* daleč mejo med Avstrijo in Italijo.

Na Goriškem teče Soča v mnogih ovinkih, med katerimi so prodnati otoki. Njena struga se širi čimdalje bolj ter je pri Piersu 950 *m* široka. Voda udari šestokrat čez nizke bregove in poplavi vso bližnjo okolico.

Reka Avša (Ausa) teče večinoma ob italški meji.

Od kranjskih voda se izliva v Jadransko morje tudi Reka, ki priteka kot majhen gorski potok blizu Topčan iz Istre na Kranjsko. Ob levem bregu ji pritekajo Mola (blizu Ilirske Bistrice), Prehot in Sišena, ob desnem pa Bistrica in Sušica. Reka ponicevuje v Škocijanskih jamah na Goriškem ter priteka šele blizu Devina zopet iz sedmero lukenj ter se izliva po kratkem teku kot Timava v morje.

Istrske brežnice so:

Draganja, ki izvira blizu Kubeda ter se izliva v Piransko drago.

Mirna (Quieto) izvira blizu Roča, kjer se imenuje Draga. Ko ji priteče na levem bregu potok Rečica, dobi svoje ime Mirna. Ta reka ima primeroma le malo vode; po nalihvih pa naraste tako mogočno, da poplavi z deročo silo bregove in podira najlepše hraste motovunskega gozda.

Raša (Arve) izvira na močvirnatih travnikih zahodno od Čepiškega jezera in se izliva pod Barbano v Raški zaliv.

Zermanja, Krka (s slapovi pri Skradinu) in Naretva so dalmatinske brežnice.

2. Prekopi.

Za trgovino so važni tudi prekopi, ki okrajšujejo in olajšujejo pota ob rekah ali spajajo razne vode. Po Ogrskih nižinah so prekopi izkopani tudi zato, da se voda iz mahovja in močvirja odteka vanje.

Večji prekopi so: Bački ali Francev prekop (Franzenskanal) med Donavo in Tiso. Beški prekop (Begakanal) je v Banatu med Temešvarom in Bečkerekom. Sarviški prekop (Sarvizkanal) vzhodno od Blatnega jezera na Ogrskem.

Na Kranjskem imamo več manjših prekopov. Med temi je najvažnejši 2 km dolgi Gruberjev prekop (Gruberkanal), ki se cepi od Ljublanice južno od Ljubljane in se spaja z Ljublanico blizu Štepanje vasi. Mali graben je prekopana panoga Gradaščice in se iztaka nad Gruberjevim prekopom v Ljublanico. Blizu Brezovice je za osuševanje barja važni prekop Cernovec.

Prekopi, ki so jih izkopali zaradi osuševanja velikega Ljubljanskega barja, so gotovo nad 200 km dolgi.

3. Jezera.

Od premnogih jezer slove najbolj alpska ki se odlikujejo po krasni legi in čisti vodi. Taka jezera so: Bodensko jezero (Bodensee) na Predarelskem, Gardsko jezero (Gardasee) na južnem Tirolskem, Travensko jezero (Traunsee), Hallstattsko jezero (Hallstättersee), Attersko jezero (Attersee) in Mondsko jezero (Mondsee) na Gorenjem Avstrijskem, Zellsko jezero (Zellersee) na Salzburškem, Vrbsko jezero (Wörthersee), Osojsko jezero (Ossiachersee), Millstattsko jezero (Millstättersee), Baško jezero (Faakersee) in Rabeljsko jezero (Raiblersee) na Koroškem.

Koroško ima tudi veliko planinskih jezer, tako ob gorenjem teku Drave, Zile, Bele, Jezernice, Malte in Krke.

Kranjska jezera slove po prirodni lepoti svoje okolice. Najbolj znana planinska jezera so:

1. Sedmera Triglavska jezera, jugozahodno od Triglava, leže stopnjevito drugo nad drugim.

2. Bohinjsko jezero (Wocheinersee), zahodno od Bohinjske Bistrice, je pravo reško jezero, skozi katero teče Savica, ki se ondi čisti.

3. Blejsko jezero (Veldesensee), zahodno od železniške postaje Lesce in tik istoimene postaje Turske železnice, ima idilen otok s cerkvico Matere Božje.

4. Klanški jezeri (Weißenfelseen), z Mangartom v ozadju, sta pravi biser Južnih Apnenskih Alp.

5. Podkorensko jezero (Wurznersee), kjer privira Sava Dolinka zopet na dan.

Izmed kraških jezer je najbolj znano Cerkniško jezero (Zirknitzersee). Pomladi ima to jezero malo vode, ki poleti časih popolnoma usahne. Naraščanje in padanje vode povzročujejo podzemeljski prekopi in mnoge votline, ki so odprte proti Cerkniški kotlini. Od teh odprtín nekatere vodo bljuvajo (bljuvalniki) in pozneje tudi požirajo, druge pa jo samo požirajo (požiralniki). Največja požiralnika sta Velika in Mala Karlovica.

V Karpatih je mnogo manjših jezer, ki jih ondotni prebivalci imenujejo „stave“.

Največja jezera so v Ogrskem nižavju, tako Blatno jezero (Plattensee) in plitvo Nežidersko jezero (Neusiedlersee).

4. Toplice.

Bolj znane toplice so Baden na Avstrijskem pod Anižo, Gastein na Salzburškem, Laške in Rimske toplice (Tüffer und Römerbad) na Štajerskem, Karlovi vari in Toplice (Karlsbad und Töplitz) na Češkem, Krapinske toplice (Krapina) na Hrvaškem.

Bližnje slatine so: Gleichenberg, Rogatec (Roitsch) in Radenci (Radein) na Štajerskem.

Najbolj znane terme na Koroškem so Toplice pri Beljaku (30 C°). Rudninske slatine so v Železni Kapli, na Beli pri Železni Kapli in v Prebeli.

V Lužicah v Kanalski dolini so moderno urejene žveplene toplice.

Kranjsko ima le malo rudninskih vrelec; zato pa ima več mlačnih vrelec in toplic. Tem prištevamo Medijske toplice (Bad Gallenegg) pri Zagorju ob Savi (26° C), Šmarjetske toplice (Bad St. Margarethen) severovzhodno od Novega mesta (27° C) in Lujizino kopel (Luisenbad) na Bledu (28° C). Prave terme so v Toplicah (Töplitz) pri Novem mestu (33–38° C) in Čateške toplice ob Savi jugovzhodno od Brežic (43° C).

Izmed goriških zdravilnih voda so najvažnejše žveplene toplice pri Tržiču (Monfalcone), ki imajo 37° C toplote.

Istra nima rudninskih voda. Samo pri Sv. Štefanu v motovunskem okraju so žveplene toplice s $36\text{--}38^{\circ}$ C toplote.

V. Podnebje.

Avstrijsko-ogrška monarhija se razprostira skoro sredi zmernotoplega pasa; zato ji je tudi podnebje mehko in zdravo. Premokri in zaradi tega tudi nezdravi so le nekateri kraji Ogrske in Slavonske nižine; presuhe in zaradi tega zlasti za rastlinstvo neugodne so kraške planote.

Po podnebjem delimo državo na tri dele ali pase.

Južni pas obsega južno Tirolsko, večino Primorskega, Dalmacijo, malone vse Hrvaško in vso Slavonijo in južno Ogrsko. Zima je kratka in mehka, večinoma brez snega in ledu. Poleg žita uspeva tukaj južno sadje in vino.

Zlasti Istra ima mnogo južnejše rastline nego bi se dalo soditi po zemljepisni legi te dežele. Začenši z agavo, ki uspeva pri Rovinju in na Brionskih otokih na prostem, pa do bukve, ki pokriva vrhunc Učke gore, so zastopane vse rastlinske vrste južноеvropskega pasa. Po vsej srednji in južni Istri rasto oljka, lavor in kostanj do 300 m nadmorske višini. Na Brionskih otokih in v Puljski okolici je dobiti mirte in plutov hrast, na otokih pa zore rožiči na prostem.

V Goriški okolici se razcveto rastline 35 dni poprej nego na Dunaju. Poleti pa se ta velikanski razloček zopet poravnava, ker sta v Gorici meseca junij in julij bolj suha in zato tiste rastline, ki začno v Gorici cvesti konec meseca junija, odpro svoje cvetke na Dunaju že nekoliko prej.

Kako bujno je rastlinstvo južnega pasa, kaže slika 29., ki predstavlja del parka na otoku Lakošni pri Dubrovniku.

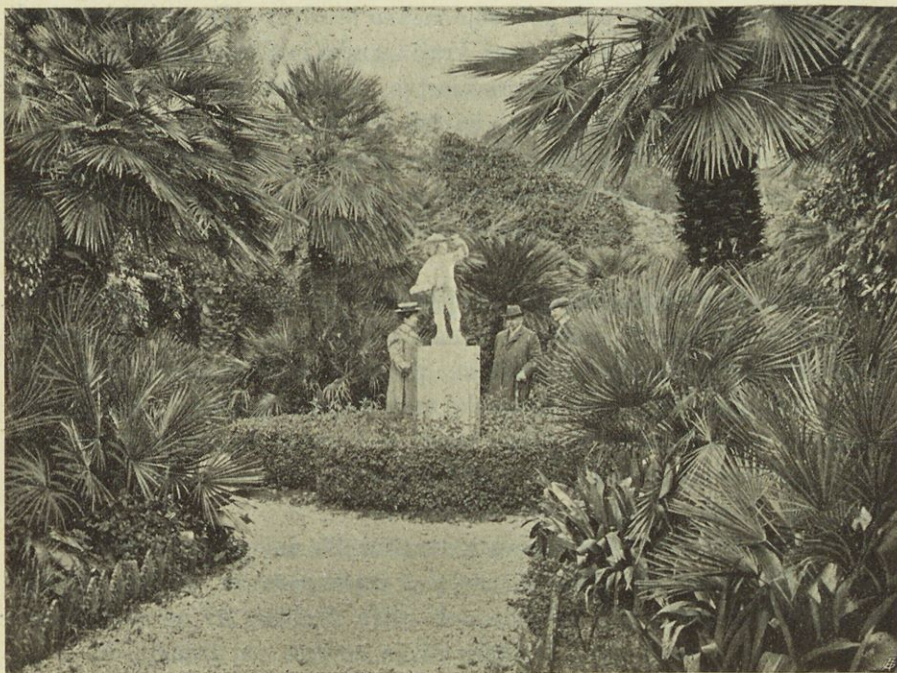
Srednji pas obsega večino Avstrijsko-ogrške monarhije. Zima je precej dolga in huda, vendar še povsod zori žito, vino in sadje.

Na srednjem in spodnjem Štajerskem je podnebje bolj milo nego na zgornjem Štajerskem, kjer imajo planinsko podnebje. Jako topla je proti jugu odprta Savinjska dolina; proti jugovzhodni meji pa že prevladuje podnebje južnega pasa.

Koroško ima zaradi visoke lege, prostranih gorovij, premnogih snežnikov in lednikov mnogo ostrejšo podnebje nego sosedne kronovine. Ker je dežela na severu, zahodu in jugu omejena po visokih gorskih grebenih, odprta proti vzhodu in nezavarovana proti mrzlim krajnim

vetrovom, se približuje koroško podnebje celinskemu. Ta značaj mu udarjajo tudi močni vetrovi in obila padavina.

Na Kranjskem podnebje zaradi visoke lege dežele ni posebno ugodno. Neugodno vplivajo nanje tudi močni vetrovi, obila padavina in gorovja, ki zapirajo deželo proti toplemu jugu. Vsled tega je podnebje bolj ostro in deževno in kaže precejšnjo razliko med poletno in zimsko toplino.

Slika 29. Otok Lakroma pri Dubrovniku.

Severni pas obsega severni del Češkega, Moravskega, Šlezije in Galicije. Zaradi kratkega poletja tukaj ne zori več trta; tudi okusnega sadja ni dobiti mnogo, zato pa dobro uspevata lan in konoplja.

VI. Prebivalstvo.

Po štetju, ki se je vršilo leta 1910., ima Avstrijsko-Ogrsko z Bosno in Hercegovino nekaj nad 51 milijonov prebivalcev, ki se ločijo po narodnosti in po veri.

1. Narodnost.

Glavni narodi so:

Slovani (23'2 mil.), ki so severni in južni Slovani. Severnim Slovanom prištevamo Čehe, ki živijo po notranjem Češkem, po Moravskem in v zahodni Šleziji. Poljaki živijo po vzhodni Šleziji in zahodni Galiciji. Rusini stanujejo po vzhodni Galiciji, po večjem delu Bukovine in po severovzhodnem Ogrskem.

Južni Slovani so Slovenci po južnem Štajerskem, južnem Koroškem, po velikem delu Primorskega, skoro po vsem Kranjskem in deloma po jugozahodnem Ogrskem. Srbo-Hrvati stanujejo po južni Istri, po Hrvaškem in v Slavoniji, po Dalmaciji in po južnem Ogrskem. Srbo-Hrvati so tudi malone vsi Bošnjaki in Hercegovci. Bolgari živijo v manjšem številu v Banatu in na Erdeljskem.

Nemci (12'2 mil.) so zasedli Avstrijo pod in nad Anizo, Salzburško, severno Tirolsko in Predarelsko, večji del Štajerskega in Koroškega. Nemci stanujejo ob severni, zahodni in južni meji Češkega, na severu in na jugu Moravskega, v zahodni Šleziji, deloma tudi v Bukovini. Poleg tega živi nekaj Nemcev v Kočevju na Kranjskem, na Erdeljskem in Ogrskem.

Romani (4 mil.) so zahodni in vzhodni. Zahodnim Romanom prištevamo Italijane po južnem Tirolskem, na primorski obali ter po dalmatinskih mestih in otokih. Ladini živijo po nekaterih dolinah jugovzhodnega Tirolskega, Furlani pa v majhnem delu jugozahodnega Goriškega.

Od vzhodnih Romanov živi po vzhodni Bukovini, po večjem delu Erdeljskega in po nekaterih jugovzhodnih ogrskih krajih 3,400.000 Rumunov.

Madžari (8'9 mil.) prebivajo v Ogrskem nižavju in po vzhodnem Erdeljskem.

V manjšem številu živijo v Avstrijsko-ogrski monarhiji Grki (kot trgovci na Dunaju, v Trstu in v Reki), Albanci (blizu Zadra in na Hrvaškem), Armenci (v Galiciji, Bukovini in na Ogrskem), Cigani (v Bukovini, na Erdeljskem in Ogrskem).

2. Vera.

Pretežna večina avstrijsko-ogrskega prebivalstva (39,000.000) je katoličanov, ki so rimskega, grškega in armenskega obreda.

Poleg katoličanov je največ protestantov (5,000.000), ki so luteranci in kalvinci.

Pravoslavnih je nad 4,500.000, izraelitov pa nad 2,000.000.

V Bosni in Hercegovini živi nad 600.000 mohamedancev in okoli 120.000 drugovercev.

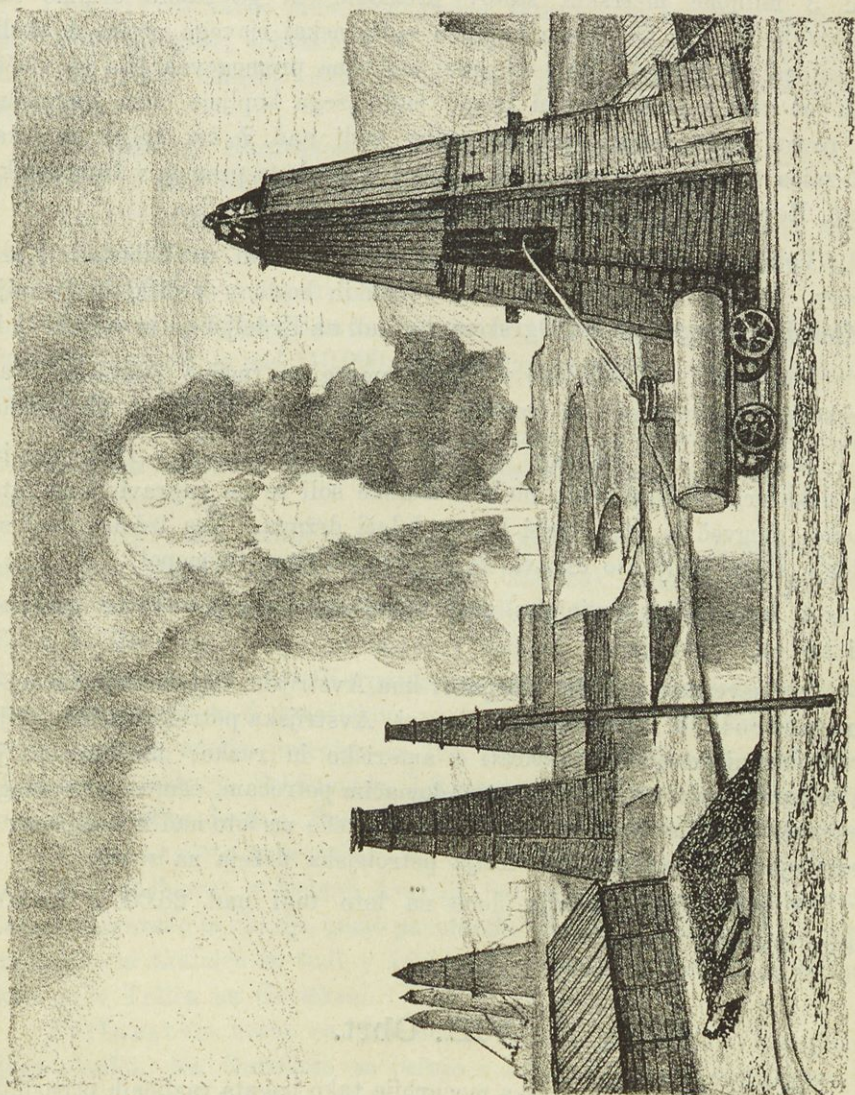
VII. Prirodne.

Od vsega površja naše monarhije je 94'4% plodnega sveta, ki služi živinoreji, poljedelstvu in gozdarstvu; neplodnega sveta je samo 5'6%.

Na kopaninah ni nobena evropska država tako bogata kakor Avstrijsko-Ogrsko, kajti razen platine ji ne manjka nobene druge kovine.

Zlato kopljejo v večjih množinah na Ogrskem in Erdeljskem, v manjših množinah tudi na Tirolskem in Salzburškem. Veliko srebra je na Ogrskem, Erdeljskem in na Češkem, kjer slovita rudnika Pšibram in Jahimov. Za živo srebro je na svetovnem glasu Idrija na Kranjskem. Nekaj živega srebra je tudi pri Sv. Ani pod Ljubeljem in v Litiji. Leta 1910. so dobili v deželi nad 5000 g živega srebra, vrednega več kot 2,500.000 K. Baker dajejo Ogrsko, Erdeljsko in Tirolsko; nekaj malega ga je tudi na Kranjskem. Cink kopljejo v zahodni Galiciji, cin pa v češki Krušni gori. Na Kranjskem kopljejo cinkovo rudo na Trebelnem in v Jablanici v Javorniškem grabnu, cink pa pripravljajo v Zagorju, kjer so proizvedli leta 1910. skoro četrtino vsega avstrijskega cinka. Najboljši svinec daje Koroško, nekaj ga je tudi na Ogrskem in Češkem. Železne rude je obilno po vseh deželah, izvzemši Avstrijo pod Anizo, Dalmacijo in Primorsko. Največ je je na Štajerskem (Eisenerz, Mariazell) in Koroškem (Hüttenberg), manj na Ogrskem, Erdeljskem, Češkem (Platten) in Moravskem (Blansko), razmerno malo pa po drugih kronovinah. Po Kranjskem se nahaja železna ruda v Bohinju, na Javorniku, na Savi, v Kropi, Kamni gorici in Železnikih na Gorenjskem, v Zagradcu, Ruperčvrhu in okoli Št. Ruperta na Dolenjskem. V Bohinju kopljejo tudi bohinjsko rudo (beauxit), to je čista glinica, ki služi za izdelovanje glinenih preparatov in aluminija. Manganovec kopljejo v Sudetskih deželah. Kaj veliko ga je tudi na južnem pobočju Begunjščice na Gorenjskem. Kranjsko samo je dalo leta 1910. blizu 60% vsega v avstrijskih deželah dobljenega.

Premoga nimajo samo na Salzburškem in v Bukovini. Neizmerni skladi črnega premoga so na Češkem (Polzenj, Slano), na Moravskem (Ostrava, Rosice) in v Šleziji (Ostrava). Rjavi premog kopljejo na Hrastniku in v Köflachu na Štajerskem, v Toplicah

Slika 30. Petrolejska krajina.

in Ustju na Češkem in v Javoržni v Galiciji. Ogrski rjavi premog izvažajo na Rumunsko. Na Kranjskem dobivajo rjavi premog v Trati pri Kočevju in v Šent Janžu na Dolenjskem. Najvažnejši premogovnik pa je v Zagorju ob Savi. Leta 1910. so izkopali na Kranjskem dokaj nad 3 milijone metrskih stotov premoga, ki ga lahko cenimo na 1.500.000 K. Na Goriškem kopljejo sedaj nekaj rjavega premoga okoli Škocijana pri Sežani. Bolj ali manj mogočna premogovna žila se vleče tudi po vsej največji dolžini Istre; najboljšega kopljejo blizu Karpana. Iz rovov Karpanskega premogovnika vodi nad 7 km dolga konjska železnica do pristanišča ob Raši. Od tod izvažajo ta premog v Dubrovnik, Trst, Rovinj, Pulj in Reko; veliko ga gre tudi v Italijo.

Veliko kamene soli je ob straneh Srednjih in Vzhodnih Karpatov. To sol spravljajo na dan v velikih kosih v Velički in Bohniji v Galiciji, v Sugatagu na Ogrskem, pa tudi na Erdeljskem in v Bukovini.

Varjeno sol dobivajo v Salzkammergutu (mejne pokrajine Štajerskega, Salzburškega in Gorenje Avstrije) in pri Hallu na Tirolskem.

Morsko sol dobivajo v Istri (Koper in Piran), v Dalmaciji in po nekaterih dalmatinskih otokih. Morske soli se ne napravi vsako leto enako, temveč le po potrebi kakor določi država. Vsa izdelana sol se oddaje skoro izključno državi, ki jo prodaja sama (monopol).

V Istri (blizu Sovinjaka) pripravljajo galun in zeleno galico ali zeleni vitrijol.

Na severnem pobočju Karpatov ima Avstrijsko-Ogrsko najizdatnejše vire petroleja v vsej srednji Evropi. Avstrijska petrolejska industrija svoje dni ni mogla konkurirati z ameriško in rusko; dandanes pa je tako razvita, da ne zadošča samo domačim potrebam, temveč gre mnogo petroleja tudi na Nemško. Avstrija proizvede na leto nad 20 milijonov *q* petroleja in je potentakem tretja petrolejska dežela na svetu.

V petrolejskih okrajih dobe na leto tudi nad 26.000 *q* kame-nega voska.

VIII. Obrt.

Ker je Avstrijsko-ogrska monarhija tako bogata različnih prirodnih, je naravno, da se je obrtstvo vzpelo do jako visoke stopnje. Zlasti velja to za severozahodne in zahodne dežele (Češko, Moravsko, Šlezijo, Avstrijo pod in nad Anižo in Predarelsko), kjer se število tvornic in obrtovalnic za različne obrtne stroke množi od dne do dne.

Po južnih kronovinah, posebno tam, kjer manjka premoga, ki je glavni pogoj velike obrtnosti, ni obsežnih obrtnih podjetij, zato pa se krepko razvija mali obrt, ki živi nešteto pridnih rok.

Vobče ločimo obrte po potrebščinah, ki jim služijo.

Za živila skrbe mlini, pekarnice, tvornice za mesnino, testenine, za kavne surogate, čokolado i. t. d. Samo na Kranjskem je pet večjih in okoli 1500 manjših mlinov, ki zmeljejo na leto za 13 milijonov kron žita.

Po Češkem, Moravskem in v Šleziji je nad 250 sladkornic, ki napravijo iz pese toliko sladkorja, da ga lahko izvažajo.

Za pivo ima naše cesarstvo nad 2400 pivovarnic. Posebno veliko jih je okoli Dunaja in na Češkem. Glede kakovosti se prišteva češko pivo najboljšim na evropski celini.

Žgane opojne pijače kuhajo v tvornicah in po žganjarnicah na kmetih. Vseh je nad 110.000. Največ žganja skuhajo v Galiciji, Bukovini in na Ogrskem.

Za tekstilno industrijo so se ustanovile predilnice, tkalnice, belilnice, barvarnice in tiskarnice, ki izdelujejo volneno, platneno, pavlano in svileno blago.

Volnarstvo cvete najbolj na Češkem (Liberec, Kamnice), na Moravskem (Brno, Iglava) in v Šleziji (Belsko), deloma tudi na Štajerskem in Gorenjskem. Za sage je dosegla svetovnoznana trrdka E. in F. Haas na Dunaju prvenstvo v Evropi.

Platnarstvo je v Karpatih (severno Ogrsko, Galicija in Bukovina) udomačeno med kmetiškim prebivalstvom. Iz teh krajev se še vedno spravlja mnogo prtenine na trg. Velike predilnice so na Češkem (Trutnov, Rumburg, Schönhaida, Liberec), na Moravskem (Schönberg) in v Šleziji (Freudental). Precej prtenine se izdelata tudi po Gorenjskem.

Pavolarstvo se razvija vedno bolj. Velike pavolarske predilnice so na Češkem (Liberec), v Dolenji Avstriji (Pottendorf) in na Predarelskem. Češko, Moravsko in Šlezija imajo pavolarske tkalnice. Znatne pavolarske predilnice in tkalnice so tudi v Ljubljani, v Litiji in Tržiču na Kranjskem in v Tržiču na Goriškem.

Svilarstvo cvete na južnem Tirolskem, pa tudi na Dunaju in njega okolici. Na Goriškem se pečajo s svilorejo med Gradiščem in Korminom, kjer razpošljejo na leto nad 10.000 *q* kokonov. Avstrijska svila, avstrijski atlas in baršun se lahko kosajo z najboljšimi inozemskimi izdelki te vrste.

V novejšem času je zaslula juta-industrija, ki prireja iz indijske konoplje različne tkanine.

Keramiška industrija služi stavbarstvu in notranji opravi človeških stanovališč. Obsega pa steklarstvo, lončarstvo in kamenarstvo.

Steklarstvo je najbolj razvito na Češkem. Steklarnice in brusilnice v Češkem lesu in v Lužiškem gorovju izvedejo na leto za več milijonov kron blaga preko državnih mej.

Z lončarstvom se pečajo več ali manj povesod, kjer imajo dobro glino. Kamenino in porcelanovino izdelujejo posebno okoli Karlovih varov na Češkem, terrakotta-blago pa blizu Dunaja in Salzburga.

Kamenarstvo se blizu večjih mest kaj krepko razvija. Veliko dobrega kamena za stavbe in spomenike je na Goriškem. Marmor iz Stopnika pri Tribuši je podoben veronskemu. Sloveč je tudi tankožilasti nabrežinski marmor, ki so ga rabili že stari Rimljani za svoje palače v Ogleju. Z nabrežinskim marmorjem so okrašene mnoge monumentalne stavbe na Dunaju in v Budim-Pešti. — Imenitni kamenolomi so tudi v tržaški okolici, potem pri Vozerju in Rovinju v Istri, na Brionskih otokih in pri Sv. Jerolimu ob Fočanskem prelivu. Z Brionskih otokov so vozili kamen za krasne beneške palače, iz sveto-jerolimskih kamenolomov pa so stebri na deželnem gledališču v Ljubljani. Obsežni skladi lepega stavbinskega kamena so pri Buzetu in v Podpeči pri Ljubljani.

Kemijski industriji služijo tvornice za kemikalije (sodo, peliko, solno in žvepleno kislino i. t. d.), svečarnice, milarnice, plinarnice i. t. d.

Dunajske in češke vžigalice gredo po vsem svetu.

Kovinarstvo obsega kovaški, ključalničarski, kotlarski in kosarski obrt, livarnice za cin in svinec, zlatarske in srebrarske delavnice in različne železarnice.

Da se železarstvo pri nas ne more tako razviti, kakor n. pr. na Angleškem in v Belgiji, je največ vzrok to, da poleg velikih rudnikov za železo nikjer ni premogovnikov. Zato morajo premog dovajati po železnicah ali pa žgati oglje, kar, seveda, znatno podražuje izdelke te obrtne panoge. Pri vsem tem se je ta obrt na Češkem, Moravskem in v Šleziji, v Avstriji pod in nad Anizo ter na Štajerskem tako razvil, da se avstrijskim železarskim izdelkom ni več bati konkurence v svetovni trgovini.

Na Kranjskem izdelujejo železo v velikih tvornicah „Kranjske obrtne družbe“ na Javorniku, na Savi (Jesenice-Fužine) in v Beli peči. V Kropi in Kamni gorici izdelujejo žeblje. Važno je tudi kranjsko nožarstvo in izdelovanje orodja.

Strojarnice in usnjarnice izdelujejo usnjino; veliko galanterijskega blaga iz usnja narejajo na Dunaju in v Pragi. Na Kranjskem je usnjarstvo okoli Tržiča na Gorenjskem jako razvito.

Veliko papirnic je na Češkem, v Dolenji Avstriji, na Štajerskem in Kranjskem (v Medvodah in v Vevčah pod Ljubljano).

IX. Trgovina in promet.

V trgovini se kupujejo in prodajajo sirovine in obrtni izdelki na drobno in na debelo.

Trgovina je notranja, zunanja, prevozna in pomorska. O notranji trgovini govorimo, ako se prodaja blago v tisti državi, kjer se izdeluje; kakor hitro gre blago v drugo državo, govorimo o zunanji trgovini. Prevozna trgovina se peča s prevažanjem blaga, ki gre iz inozemske države preko Avstrijsko-ogrske monarhije v drugo inozemsko državo. Pomorska trgovina služi prevažanju blaga v prekmorske dežele. Ta trgovina se razvija v pomorskih mestih.

Naša notranja trgovina obsega vse avstrijsko-ogrske dežele, Bosno in Hercegovino in kneževino Lichtenstein. To trgovino pospešujejo semnji, ki se vrše zlasti v večjih mestih ob določenih rokih. V novem času tudi obrtne razstave močno povzdigujejo notranjo trgovino. Na teh razstavah se seznanjajo širši krogi z razstavljenimi obrtnimi izdelki. Vsled tega se množe naročila in se ukrene marsikaj za izboljšanje razstavljenih predmetov.

Ker se vsaka država brani tujih izdelkov, ki škodujejo domači industriji, se stavijo zunanji trgovini različne zapreke. Najmanjša gotovo ni ta, da se za blago, ki se sploh sme uvažati, pobira na meji denarna pristojbina, ki jo imenujemo carino. Da imajo države pri vsem tem priliko, videti, kako napredujeta obrt in trgovina v drugih državah, se prirejajo svetovne razstave, kjer se kaže splošni napredek kar najlepše.

Avstrijsko-ogrska monarhija je v trgovinski zvezi z Nemško državo, z Anglijo, Francijo, Italijo, Rumunskim, Rusijo, Švico, Turčijo, Srbijo in z Bolgarskim.

Avstrijsko-ogrska monarhija izvažala les, živino, žito, moko, sladkor, usnje, oglje, papir, steklo in razne obrtne izdelke ter uvažala pavlo, volno, tobak, južno sadje in razno prekmorsko blago.

Trgovini, ki se vrši ali po suhem ali po vodi, služijo ceste, železnice, reke, jezera in morje.

Ceste vežejo posamezne kraje ter so državne, deželne, okrajne in občinske. Vse merijo nad 210.000 *km*.

Odkar je leta 1828. stekla prva železnica med Linzem in Budejevicami, se je ta prometna naprava jako hitro udomačila. Sedaj merijo vse železniške proge nad 45.000 *km*.

Z Dunaja, ki je središče vsega prometa, drže mnoge železnice na vse strani širne monarhije.

Najvažnejše proge so:

Proti severu:

Severna železnica: Dunaj—Prerov—Bogumin—Krakov.

Avstrijsko-ogrska državna železnica (severna proga):
Dunaj—Brno—Češko.

Severozahodna železnica: Dunaj—Znojem—Iglava—Češko.

Franc-Jožefova železnica: Dunaj—Budejevice—Polzenj
—Heb.

Proti vzhodu:

Avstrijsko-ogrska državna železnica (južna proga):
Dunaj—Požun—Budim-Pešta—Szegedin—Temešvar—Ršava.

Kraljeva ogrska državna železnica drži iz Brucka ob Litavi v Budim-Pešto in Zemun.

Proti zahodu:

Zahodna železnica: Dunaj—Amstetten—Linz—Salzburško.

Proti jugu, torej v kraje, kjer žive Slovenci, vodijo:

1. Južna železnica: Dunaj—Gradec—Ljubljana—Trst.

Njene stranske proge so:

Dunajsko Novo mesto—Šopronj—Ogrska Sobotica—Kaniža.

Bruck—Ljubno—Vorderberg—Eisenerz.

Gradec—Köflach—Wies.

Spielfeld—Radgona—Ljutomer.

Maribor—Celovec—Beljak—Franzensfeste.

Od postaje Velikovec—Sinča vas drži proga v Železno Kaplo.

Pragersko—Ptuj—Velika Kaniža—Stolni Belgrad in od tod ali
v Budim-Pešto ali v Komorno.

Poličane—Konjice.

Grobelno—Rogatec.

Celje—Velenje—Spodnji Dravograd—Zeltweg.

Zidani most—Zagreb.

Ljubljana—Vrhnika.

Šent Peter—Reka.

Nabrežina—Kormin.

2. Cesarjeviča Rudolfa železnica (c. kr. drž. železnica):
Sv. Valentin—Sv. Mihael—Zeltweg—Unzmarkt—Beljak—Trbiž—Pontafel (Ponteba).

Za nas važne stranske proge te železnice so:

Podkloster—Šmohor.

Trbiž—Ljubljana s progo Kranj—Tržič.

Poleg tega pripadajo po slovenskih deželah državni železnici tudi nastopne proge:

Ljubljana—Kamnik.

Ljubljana—Grosuplje in od tod ali v Novo mesto ali v Kočevje.
Na progi Grosuplje—Novo mesto drži s postaje Trebnje železnica v Šent Janž.

Divača—Herpelje—Kanfanar—Pulj.

Iz Herpelij vodi proga v Trst, iz Kanfanara pa v Rovinj.

Trst—Buje—Poreč.

Tržič (Monfalcone)—Červinjan.

Gorica—Ajdovščina.

3. Bohinjska železnica je podaljšek Tursko-Karavanške železnice, ki gre iz Salzburškega čez Koroško na Kranjsko in drži od Karavanškega, skoro 8 km dolgega predora mimo Bleda na Bohinjsko Bistrico in skozi 6 km dolgi Bohinjski predor v Gorico in Trst.

4. Južna ogrska železnica: Zakany—Zagreb—Reka.

Gradé se pa še vedno nove železnice, in skoro gotovo je, da se prej ali slej podaljša Dolenjska železnica preko Bele Krajine in Hrvaškega do morja.

S sosednimi državami vežejo Avstrijsko-ogrsko monarhijo sledeče glavne evropske železnice:

1. Dunaj—Prerov—Bogumiń—Vratislav—Gdansk.

Stranske proge so:

Vratislav—Berlin.

Bogumiń—Krakow—Levov—Granica—Varšava—St. Peterburg.

Levov—Črnovice—Jassy—Odesa.

2. Dunaj—Brno—Praga—Podmokli—Draždani—Berlin—Hamburg.

3. Dunaj—Braunau—Monakovo—Straßburg—Paris—Calais—Dover—London.

4. Dunaj—Pasov—Frankfurt ob Meni—Köln—Brüßel—Ostende—London.

5. Dunaj — Salzburg — Monakovo — Lindau — Geneve — Lyon — južna Francija.

6. V Švico drži železniška proga Dunaj — Salzburg — Innsbruck — Arlberg — Bregenz.

7. Dunaj — Bruck ob Muri — Beljak — Pontafel — Florenca — Rim.

8. Nova Tursko-Karavanška in Bohinjska železnica je najkrajša zveza Trsta z južno Nemčijo.

9. Dunaj — Gradec — Ljubljana — Nabrežina — Gorica — Kormin — Italija.

10. Dunaj — Budim-Pešta — Zemun — Belgrad — Niš — Sofija — Plovdiv — Drinopolje — Carigrad.

Iz Budim-Pešte gre proga čez Szegedin — Arad — Braševo — v Rumunijo.

11. Reka — Ljubljana — Beljak — Gastein — Zell — St. Johann — Kufstein — Monakovo.

Najvažnejša vodna pot je Donava. Po njej in po njenih dotokih (Drava, Sava, Tisa) skrbi za trgovino in promet „Donavska parobrodna družba“. Važna vodna pota za prevažanje ljudi in blaga so tudi Visla, Laba, Voltava, Dnester in mnogi prekopi, zlasti po Ogrskih nižinah.

Krajnega pomena je plovstvo po jezerih, n. pr. po Blatnem, Gmundskem, Osojskem in Vrbskem. Velikega pomena je plovstvo po Bodenskem jezeru, kjer nakladajo na ladje cele železniške vlake.

Med pomorskimi mesti vzdržujejo promet in trgovino ladje, ki so ali jadrnice ali parobrodi. Država šteje 104 luke. Najvažnejši med njimi sta Trst in Reka, kjer so tudi največje ladjenice.

Pomorsko trgovino oskrbuje v Trstu „Avstrijski Lloyd“. Ladje te parobrodne družbe skrbе za promet z vzhodom (Levanto) ter se ustavljajo v Jadranskem, Jonskem, Egejskem in Črnem morju. Tudi plovejo skozi Sueški prekop v Bombay, Kalkutto, Singapore in Honkong, da, celo do japonske luke Kobe in v Brazilijo (Rio de Janeiro in Santos).

V Reki se z denarno podporo ogrske vlade krepko razvija „Ogrska pomorska plovstvena družba Adrija“. Njene ladje prevažajo potnike in blago v francoske in angleške luke, plovejo pa tudi v Levanto in Ameriko.

Za našo pomorsko trgovino je tudi parobrodna družba „Austro-Americana“ jako važna. Svoje ladje pošilja iz Trsta v New York, Las Palmas in Buenos Aires.

Parobrodni družbe „Ungaro-Croata“ prihajajo vsak teden iz Trsta v Pulj, Reko, Dalmacijo, na dalmatinske otoke in v Albanijo.

Avstrijsko-ogrška trgovinska mornarica šteje nad 2000 velikih morskih ladij.

Važna državna naprava za osebni in tovarni promet je tudi pošta. Odkar prepegajo železnice našo državo na vse strani, se je osebni promet na poštah izdatno skrčil, zato pa se je vozna pošta (za pisma, denar in tovorke) mogočno razvila in skoro ne bo po vsej monarhiji večje vasi, kamor bi ne dobivali poštnih pošiljatev vsak dan ali vsaj večkrat za teden.

Izredno spešilo modernega prometa je telegraf. Državnega telegrafa se lahko poslužuje vsak, železniški telegraf pa služi železniškemu prometu. V najnovjšem času se je za ustni promet postavil telefon, ki ga vzdržujejo države ali zasebniki. Po telefonu je moči govoriti s posameznimi osebami istega kraja in s stanovalci oddaljenih mest. Najvažnejše telefonske zveze naše države so: Dunaj—Praga, Dunaj—Brno, Dunaj—Budim-Pešta, Dunaj—Trst.

Trst in Pulj imata tudi brezžični telegraf. Parobrodi, ki gredo skozi Gibraltarsko ožino ali skozi Sueški prekop, morajo imeti postajo za brezžično telegrafijo.

X. Delo in glavnica.

Delo, duševno in telesno, je izvor človeške blaginje. Dasi je torej delavec vsak, najsi dela z glavo ali z dlanjo, pomeni beseda delavec navadno tiste ljudi, ki služijo delodajalcu s svojo telesno močjo proti primerni denarni odškodnini. To so torej rokodelski vajenci in pomočniki, dninarji po mestih in na deželi in tvorniški delavci. V varstvo delavcev je nastavila država po avstrijskih kronovinah posebne obrtne nadzornike.

Tvorničarji, trgovci in obrtniki pa bi ne mogli delavcem dajati dela, ako bi jim ne dohajala naročila. Velika naloga pripada v tem pogledu trgovskim in obrtnim zbornicam. Ker skrbe za naročila, ker skrbe za to, da se ceno kupujejo sirovine, orodje in stroji, da se prodaja obrtnih izdelkov olajšava z dobrimi in cenimi prometnimi sredstvi in da se odstranjujejo ovire, kakor n. pr. cestarina, carina, ki so trgovini na kvar, tudi prav krepko podpirajo delodajalce.

Svetovalce trgovskih in obrtnih zbornic volijo trgovci in obrtniki izmed sebe. V vsej državi je zdaj 46 zbornic, in sicer 28 v Avstriji, 18 pa na Ogrskem. V avstrijskih zbornicah volijo svetovalce za šest let, v ogrskih pa za pet.

Za delavske mezde, za sirovine, orodje, stroje in za najete delavnice pa je treba denarja (kapitala). Ako ga je treba toliko, da ga posameznik ne zmore, se združi več oseb, ki vplačajo potrebno vsoto z delnimi zneski. Taka družba je delniška, osebe delniške družbe pa so delničarji.

Z deleži se zbira tudi glavnica za obrtne gospodarske in pridobitne zadruge, ki jih je več vrst.

Država podpira te združitve po „c. kr. uradu za pospeševanje obrta na Dunaju“. Kar je ta urad za vso avstrijsko državno polovico, to so obrtni pospeševalni zavodi za posamezne dežele.

Denarni promet olajšujejo banke. Najimenitnejša med njimi je „Avstrijsko-ogrška banka“. Ustanovljena l. 1816. uživa od države posebne predpravitve.

Hranilnice sprejemajo denarne vloge od vsakogar. Tudi posojajo denar vsakomur, toda le proti primernemu poroštvu. Največji med njimi sta c. kr. poštna hranilnica na Dunaju in kraljeva ogrska poštna hranilnica v Budim-Pešti. Obe prevedeta samo v čekovnem in klirinškem prometu na leto več milijard kron.

Tudi zavarovalnice (zoper ogenj, točo, za bolezen in smrt i. t. d.) se hitro množe; najbolj znane so na Dunaju, v Pragi, v Trstu in v Budim-Pešti.

Za duševno delo je treba duševne izobrazbe, ki jo dajejo šole. Te so: 1. ljudske in meščanske, 2. srednje, 3. visoke, 4. strokovne.

Za ljudske in meščanske šole se je uvedla občna šolska dolžnost, ki se začinja z dovršenim 6. letom in traja do dovršenega 14. leta.

Srednje šole so gimnazije in realke. Srednje šole pripravljajo učence za visoke šole.

Visokim šolam prištevamo vseučilišča, tehnične visoke šole in visoko šolo za zemljedelstvo na Dunaju. — Popolno vseučilišče ima 4 fakultete: bogoslovsko, pravoslovsko, modroslovsko in zdraviloslovsko. Tehnične visoke šole imajo šole za gradbo cest, za vodno stavbo, za visoko stavbo, za stroje in za tehnično kemijo.

Na strokovnih šolah se pripravlja mladina za razna stanovska opravila. Take šole so: duhovna semenišča (bogoslovnice), učiteljišča, razne akademije, šole za mornarstvo, živinozdravniške šole, trgovske in obrtne šole, vojaška učilišča in dr.

XI. Državna ustava in uprava.

Od leta 1867. je naša država razdeljena v avstrijsko in ogrsko državno polovico. Obe polovici sta enakopravni ter imata svojo ustavo, svojo upravo in svoje zakonodajstvo.

Po avstrijski ustavi zastopajo koristi posameznih dežel deželni zbori, koristi vse avstrijske državne polovice pa državni zbor na Dunaju.

Možje, ki v deželnem zboru zastopajo deželne koristi, so deželni poslanci. Vsakih šest let se vrše nove volitve deželnih poslancev tako, da volijo veliki posestniki zase določeno število poslancev. Prav tako volijo mesta in trgi, trgovinske in obrtne zbornice in kmetiške občine svoje poslance. Nekaj jih voli tudi splošni volilni razred, ki obsega vse volilce.

Deželnemu zboru predseduje deželni glavar, ki ga imenuje cesar izmed deželnih poslancev za šest let.

Sklepe deželnih zborov izvršujejo deželni odbori. V manjših deželah, kakor n. pr. na Kranjskem, ima deželni odbor štiri deželne odbornike, v večjih deželah pa nekaj več. Kakor deželnemu zboru, je tudi deželnemu odboru na čelu deželni glavar.

V državnem zboru na Dunaju imamo gosposko zbornico in zbornico poslancev.

Člani gosposke zbornice so vsi doletni avstrijski nadvojvode, vsi nadškofje in knezoškofje in staroste onih visokoplemenitih avstrijskih veleposestnikov, ki jim je podelil cesar dedno državnozbornsko čast. V gosposki zbornici sede tudi taki možje, ki jim je cesar s tem odlikovanjem priznal njih zasluge za državo, cerkev, znanosti in umetnosti. Gosposka zbornica nima določenega števila članov; vendar jih ne sme biti pod 150 in ne nad 170.

Poslanska zbornica šteje 516 poslancev, ki jim poteče volilna doba čez šest let. Voli se na podlagi splošne in enake volilne pravice. — Volilno pravico imajo vsi doletni nekaznovani avstrijski državljani. Volitev je tajna in se vrši po listkih.

Po ogrski ustavi ima samo Hrvaško in Slavonija svoj deželni zbor. Ta se shaja v Zagrebu ter razpravlja in sklepa o deželnih rečeh.

Na čelu hrvaške in slavonske deželne vlade je ban.

Hrvaški deželni zbor šteje 90 poslancev in največ 45 takoimenovanih virilistov. Nove volitve se vrše vsakih pet let.

Vse ogrske dežele zastopa državni zbor v Budim-Pešti, kjer razločujemo zbornico velikašev in zbornico poslancev. Prva

je to, kar avstrijska gosposka zbornica, druga pa to, kar avstrijska zbornica poslancev.

Število članov ogrske zbornice velikašev ni določeno; zbornica poslancev pa jih šteje 453. Med njimi je 40 poslancev hrvaško-slavonskega deželnega zbora, ki imajo sedež in glas samo tedaj, kadar se razpravlja o rečeh Hrvaškega in Slavonije. Zakonodajna doba traja pet let.

O skupnih državnih rečeh (zunanje reči, skupne vojaške reči in vojna mornarica, denarstvene reči glede na skupne izdatke, bosenske in hercegovinske reči) imata zakonodajno oblast delegaciji, ki se shajata eno leto na Dunaju, drugo v Budim-Pešti.

Vsaka delegacija (avstrijska in ogrska) šteje 60 poslancev, ki jih volita zbornici obeh državnih zborov.

Delegacijam je odgovorno skupno c. in kr. državno ministristvo. To ministristvo upravlja vsej državi skupne reči ter obsega ministristvo zunanjih reči, državno vojno ministristvo in državno finančno ministristvo.

Zunanje reči upravljajo v inozemstvu poslanstva, trgovinske reči pa varujejo posamezni konzulati in generalni konzulati.

Za upravo avstrijskih dežel imamo na Dunaju devet ministristev, in sicer: ministristvo za notranje reči, ministristvo za bogočastje in nauk, ministristvo za pravosodje, finance, trgovino, železnice, poljedelstvo, ministristvo za javna dela in ministristvo za deželno brambo.

Uprava posameznih kronovin je izročena v manjših deželah deželnim vladam, v večjih pa namestništvom. Tem so podrejena okrajna glavarstva, ki opravljajo v posameznih okrajih posle, izročene jim od deželnih vlad, oziroma od namestništev.

Z okrajnimi glavarstvi imajo enake pravice mesta s svojim statutom, ki so po slovenskih deželah: Trst, Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj, Celovec in Gorica. Kakor okrajna glavarstva so tudi ta mesta podrejena deželnim vladam, oziroma namestništvom.

Občinsko upravo in občinske posle vodi občinski zastop. Ta obsega občinski odbor in občinsko predstojništvo. Občinski odbor voli izmed sebe občinsko predstojništvo, temu pa pripada občinski predstojnik ali župan z občinskimi svetovalci. Sklepe občinskega odbora izvršuje občinski predstojnik.

Po občinskem volilnem redu se volijo občinski zastopi za tri leta. Zakon tudi določuje število odbornikov in namestnikov. Nekaterе občine imajo po 12 občinskih odbornikov, druge manj ali tudi več. Ljubljana ima po svojem novem volilnem redu 45 občinskih odbornikov.

Pravosodje se izvršuje v cesarjevem imenu pri sodiščih in državnih pravdništvih. Redna sodna oblastva so: na najvišji stopnji najvišji sodni dvor na Dunaju; na drugi stopnji deželna nad-sodišča na Dunaju, v Gradcu, Trstu, Inomostu, v Pragi, Brnu, Levovu, Krakovu in Zadru; na prvi stopnji pa deželna, okrožna in okrajna sodišča. Vsako deželno in okrožno sodišče je obenem porotno sodišče, ki razsoja o političnih in tiskovnih pregreških in težkih hudodelstvih.

Poleg tega imamo tudi izredna sodišča; tem prištevamo mimo drugih obrtna, trgovinska in dohodarstvena sodišča.

Državno sodišče sprejema tožbe zaradi kršenja po ustavi zajamčenih pravic, upravno sodišče pa razsoja o pritožbah proti upravnim oblastvom.

Finančnemu ministrstvu so podrejena finančna deželna ravnateljstva in finančna ravnateljstva. Ta zopet nadzorujejo nižje finančne urade, kakor davkarije, deželne plačilne in carinske urade.

Finančnemu ministrstvu gre skrb za državne dohodke. Te dohodke tvorijo različni davki, ki so ali neposrednji (direktni) ali posrednji (indirektni).

Neposrednji davki so zemljarina, domarina, pridobnina, osebna dohodnina, doneski državnih posestev, denarstva in rudarstva, pošte in telegrafa. Posrednji davki so: užitnina, dohodek od soli in tobaka, kol-kovina, pravne pristojbine in loterija.

Ogrsko upravo vodijo kraljevo ministrstvo notranjih reči, ministrstvo za bogočastje in nauk, za poljedelstvo, trgovino, deželno brambo, pravosodje in finance, ministrstvo za Hrvaško in Slavonijo in ministrstvo na najvišjem dvoru.

Dezele ogrske krone so razdeljene v županije (komitate) in kraljeva mesta.

Za pravosodje je ustanovljenih mnogo sodišč. Posebna sodišča so menična, rudarska, zakonska in tiskovna.

Za Bosno in Hercegovino so se razglasili s cesarskim patentom z dne 11. februarja l. 1910. posebni ustavni zakoni.

Deželno zakonodajstvo izvršuje deželni zbor, ki šteje 72 poslancev in 20 virilistov (med temi po pet od vsakega glavnih treh veroizpovedanj). Volitve poslancev se vrše v treh kurijah: 18 jih volijo veleposestniki in najvišji obdačenci, 20 mesta, 34 pa kmetiške občine. Deželni zbor voli izmed sebe deželni svet, ki ima 9 članov. Temu pri-

stoji pravica, iz lastnega nagiba ali na vprašanja kaj svetovati ali oddajati svoje mnenje.

Za posamezne okraje so se ustanovili okrajni sveti.

Deželno upravo vodi deželna vlada za Bosno in Hercegovino, ki skrbi tudi za to, da se izvršujejo zakoni.

Področje sodnih in upravnih oblastev in njih uredba se sme izpremeniti samo po dogovoru z vladama obeh državnih polovic.

XII. Krajepis.

Po decembrskih zakonih iz leta 1867. so zastopane v državnem zboru na Dunaju sledeče kraljevine in dežele: Avstrijsko pod Anižo, Avstrijsko nad Anižo, Salzburško, Tirolsko in Predarelsko, Štajersko, Koroško, Kranjsko, Primorsko, Dalmacija, Češko, Moravsko, Šlezija, Galicija in Vladimirija in Bukovina.

Dežele ogrske krone so: Ogrsko, Hrvaško in Slavonija.

Bosna in Hercegovina imata svojo vlado.

Po glavnih gorstvih delimo državo na štiri dele.

Alpske dežele so: Avstrijsko pod Anižo, Avstrijsko nad Anižo, Salzburško, Tirolsko in Predarelsko, Štajersko in Koroško.

Kraške dežele so: Kranjsko, Primorsko, Dalmacija, Bosna in Hercegovina.

Sudetskimi deželami prištevamo: Češko, Moravsko in Šlezijo.

Karpatskim deželam pripadajo: Galicija in Vladimirija, Bukovina in Ogrsko.

A. V državnem zboru na Dunaju zastopane kraljevine in dežele.

1. Nadvojvodina Avstrijska pod Anižo.

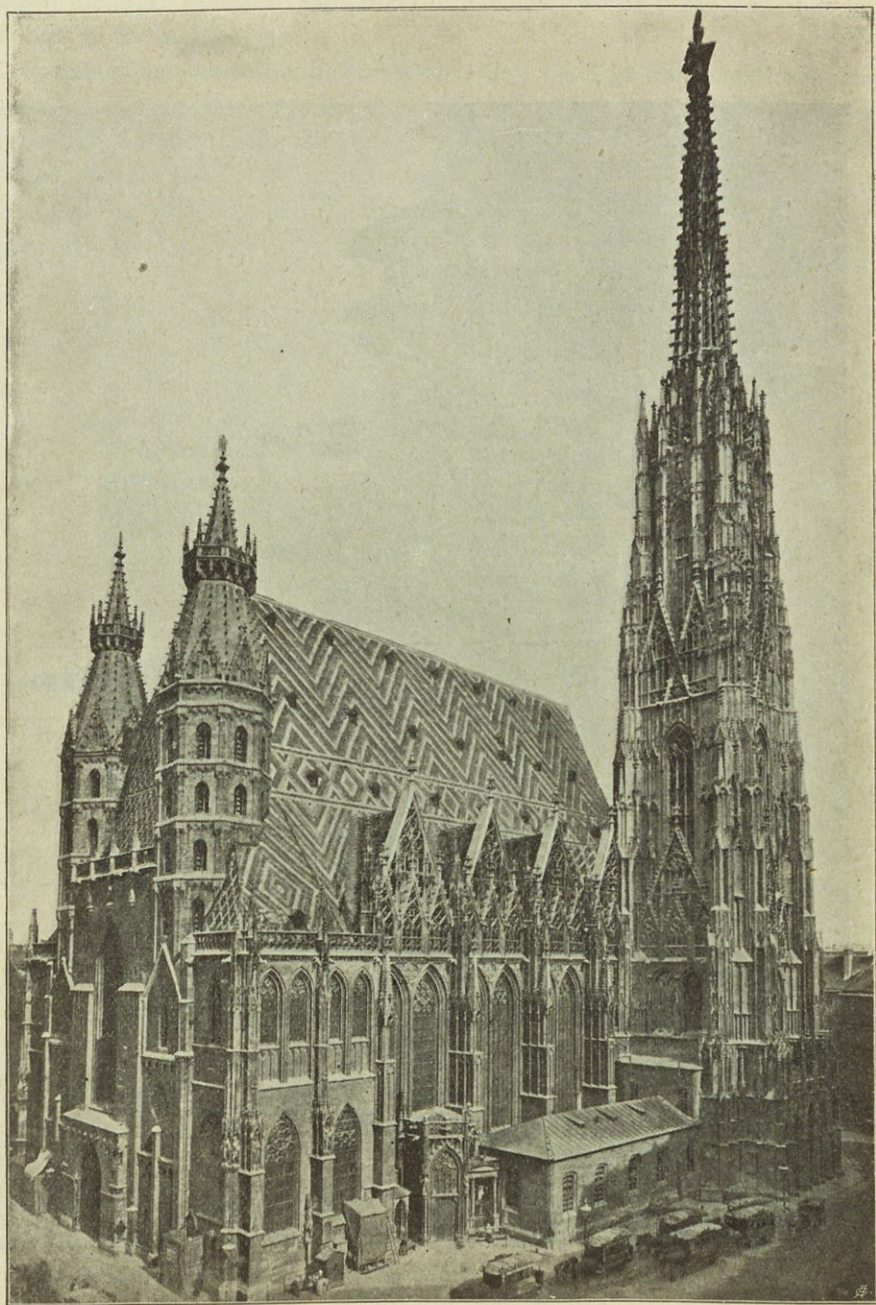
(19.822 km², 3,530.000 prebivalcev.)

Dežela ima 23 okrajnih glavarstev s 70 sodnimi okraji in 1601 občino.

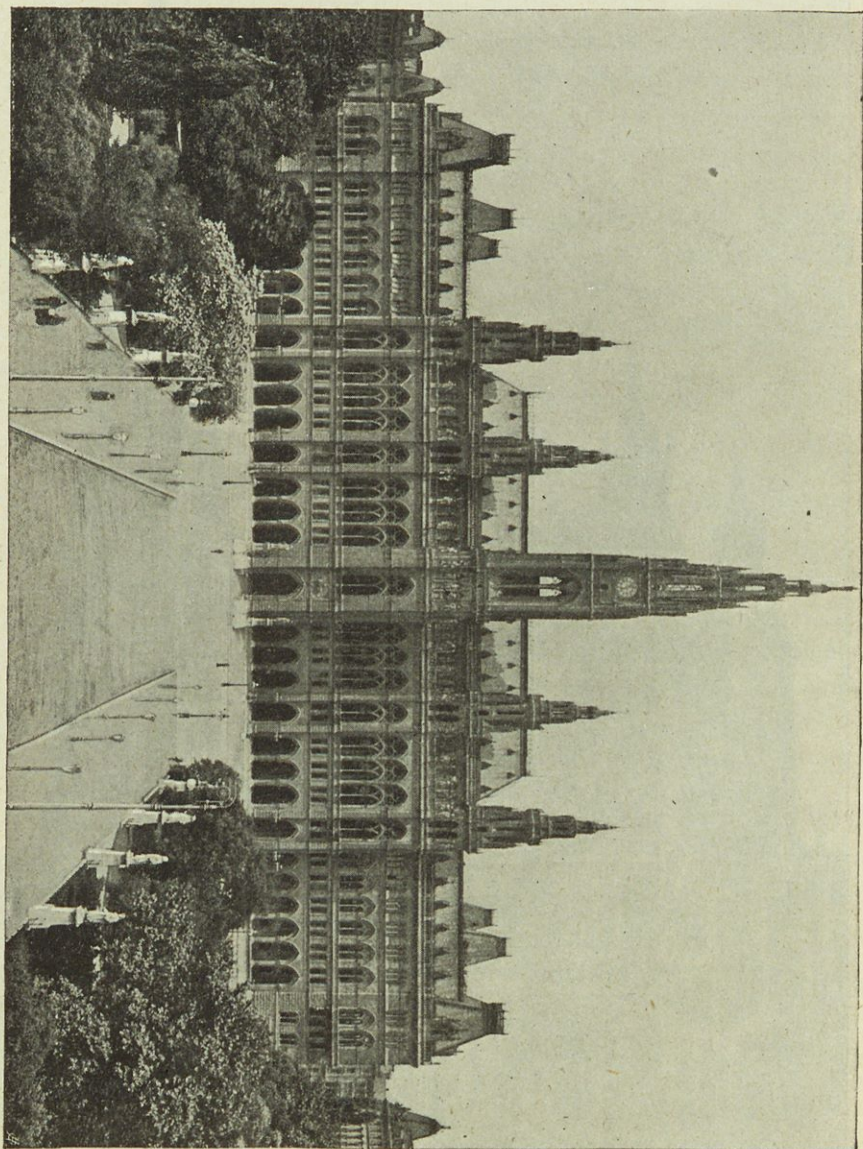
Mesta s svojim statutom so: Dunaj, Dunajsko Novo mesto in Bidov ob Ipuži.

Deželni zbor šteje 127 poslancev, v državnem zboru jih je 64.

Dunaj (Wien, 2,030.000 preb.) ob Donavi je državno glavno in prestolno mesto, obenem tudi največje in najimenitnejše mesto vsega cesarstva. Na Dunaju se križajo najvažnejše državne in evropske ceste;

Slika 31. Cerkev sv. Štefana na Dunaju.

Slika 32. Mesni magistrat na Dunaju.
Fot. Gerlach in Wiedling, Dunaj.

zaradi živahnega prometa, ki je od nekdaj vladal v tem mestu, se je zlasti dunajsko obrtstvo jako razvilo; nič manj pa ne cvete tudi njegova velika in mala trgovina.

Izmed monumentalnih dunajskih stavb slovi posebno cerkev sv. Štefana, ki ima prostora za 12.000 ljudi in je polna prekrasnih umotvorov (grobnik cesarja Friderika IV., spomenik Rudolfa Utemeljitelja, prekrasna leca i. t. d.). Njen zvonik je 138 *m* visok. (Glej sliko 31.) Krasno Zveličarjevo ali obljubno cerkev so zgradili v spomin srečne rešitve presvetlega cesarja Franca Jožefa I. iz morilčeve roke. Okoli notranjega

Slika 33. Spomenik cesarice Marije Terezije na Dunaju.

mesta se vije 3750 *m* dolga in 56 *m* široka „Ringstraße“ s prelepimi poslopji, kakor dvorno in operno gledališče, državnozborska palača, dvorna muzeja, mestni magistrat (glej sliko 32.) i. t. d. V kapucinski cerkvi je cesarska raka z umetniškimi spomeniki. (Spomenik cesarice Marije Terezije in njenega soproga Franca I. je izvršil Baltazar Moll, učenec

slovečega kiparja Rafaela Donnerja.) Druga umetniška dela so: Tezejev tempelj v Ljudskem vrtu; prekrasni grobnik nadvojvodinje Kristine v avguštinski cerkvi, delo kiparja Canove; spomeniki cesarice Marije Terezije (glej sliko 33.), Radeckega, nadvojvode Karla, princa Evgena (glej sliko 34.) i. t. d. Dunajski arzenal (orožarnica) šteje med največja evropska poslopja.

Slika 34. Spomenik Princa Evgena na Dunaju.

Fot. Gerlach in Wiedling, Dunaj.

Poleg mnogih visokih in srednjih šol ima Dunaj več akademij (slikarsko, kiparsko) in obrtnih učnih zavodov (c. kr. umetnoobratno šolo, c. kr. tehnološki obrtni muzej, več c. kr. obrtnih šol i. t. d.).

Blizu Dunaja sta cesarska gradova Schönbrunn (sezidan po vzorcu francoskega gradu Versaillesa [versaja]) in Laxenburg.

Schwechat (8500 preb.) ima največjo pivovarnico na celini, Hainburg (7400 preb.) pa veliko tobačno tovarno. V Pottendorfu (3400 preb.) je največja pavolarnica v Avstriji. Stolna cerkev v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt, 32.800 preb.) je sezidana v romanskem slogu in hrani smrtne ostanke cesarja Maksimilijana I. Neunkirchen (12.000 preb.) je najbolj obrten trg v deželi (obdeluje železo in druge kovine). V Melku (2670 preb.) ob Donavi so nekaj časa stolovali Babenberžani. Bidov ob Ipuži (Waidhofen a. d. Ybbs, 4880 preb.) izdeluje železo. Na levem bregu Donave je Korneuburg (9050 preb.) z ladjenico. Na Moravskem polju so bojišča Aspern, Esslingen, Wagram, Jedenspeigen.

2. Nadvojvodina Avstrijska nad Anizo.

(11.981 km^2 , 852.000 prebivalcev.)

Dežela ima 14 okrajnih glavarstev s 46 sodnimi okraji in 504 občine.

Mesti s svojim statutom sta: Linz in Steyr.

Deželni zbor šteje 69 poslancev, v državnem zboru jih je 22.

Glavno mesto Linz (s predmestjem Urfahr 80.000 preb.) ob Donavi je križišče cest, ki vodijo iz Češkega in Salzkammerguta. Linz ima razvito obrtstvo (zlasti za volno in usnje), ob Donavi pa ladjenico in skladišče za donavsko trgovino. Poleg drugih učnih zavodov je v Linzu tudi c. kr. državna obrtna šola.

Mauthausen (1550 preb.) ob Donavi daje granit za dunajski tlak. V Haslachu cvete platnarstvo. Ob Innu sta mesti Schärding (3600 preb.) z lesno trgovino in Braunau (4070 preb.). Ried (5900 preb.) ima tkalnice. Ob Travnici so Ischl (2170 preb.), sloveče zdravilišče, Ebensee in Gmunden (7700 preb.) z velikimi solinami. Wels (15.500 preb.) je obrtno mesto. Hallstatt je ob Hallstattskem jezeru, St. Wolfgang pa ob vznožju gore Schafberg, ki slovi zaradi obsežnega razgleda.

Ob Anizi je Steyr (17.400 preb.) z veliko železno industrijo. V mestu so tvornice za puške in kolesa, v okolici pa izdelujejo kose. Enns (4440 preb.) je prastaro mesto s razvitim obrtom. Kremsmünster (1050 preb.) je sloveča, leta 777. ustanovljena benediktinska opatija.

3. Vojvodina Salzburška.

(7153 km², 215.000 prebivalcev.)

Dežela ima 5 okrajnih glavarstev z 20 sodnimi okraji in 157 občin.

Salzburg je mesto s svojim statutom.

Deželni zbor šteje 39 poslancev, v državnem zboru jih je 7.

Glavno mesto Salzburg (36.200 preb.) ob Salici slovi po lepi legi in po spomenikih (cerkve, palače), ki so jih postavili nadškofje-vladarji. V Salzburgu se je rodil sloveči glasbenik Mozart. Mesto ima c. kr. državno obrtno šolo.

Hallein (4740 preb.) ima velike soline, Wildbald-Gastein pa imenitne toplice, kjer izvira 18 gorkih vrelic, ki so večinoma last cesarske hiše, nekaj pa jih je tudi občinskih. V Pongauu so cesarski rudniki za železo, v Raurisu pa dobivajo nekaj zlata. Majhni mesti sta Zell am See in Radstadt.

4. Poknežena grofija Tirolska in Predarelska.

(29.284 km², 1,092.000 prebivalcev.)

Deželi imata 26 (23 + 3) okrajnih glavarstev z 72 (66 + 6) sodnimi okraji in 994 (892 + 102) občin.

Mesta s svojim statutom so: Inomost, Bozen, Rovereto in Trident.

Deželna zbornica štejeta 94 (68 + 26) poslancev, v državnem zboru jih je 29 (25 + 4).

Na Tirolskem je glavno mesto Inomost (Innsbruck, s predmestji 69.000 preb.) ob Innu s c. kr. državno obrtno šolo. Muzej Ferdinandeum hrani veliko umetniških izdelkov. Cesarski grad je zidal cesar Maksimilijan I., prezidala ga je pa cesarica Marija Terezija. Izmed cerkva slovi zaradi redkih umetnin dvorna cerkev (kenotafij cesarja Maksimilijana I., spomenik Andreja Hofra, srebrna kapela). V bližnji okolici je cesarski grad Ambras, čigar bogate zbirke so zdaj na Dunaju.

Ob Innu so: Finstermünz, tam kjer prihaja reka iz Švice, Landeck (3570 preb.), Hall (7140 preb.) z veliko solarnico, Kufstein (4150 preb.) na bavorski meji.

Ob Izaki: Brixen (6600 preb.), škofovski sedež, Franzensfeste, trdnjava; Bozen (24.000 preb.) ima živahno trgovino z Italijo, Švico in Nemčijo.

V Pustriški (Bistriški) dolini sta mesti Bruneck (3280 preb.) in Lienz (6000 preb.).

Meran ob Adiži ima milo podnebje. Trident (Trient, 30.000 preb.) je sedež knezoškofa; mesto se peča s svilarstvom in ima živahno trgovino. V cerkvi Santa Maria Maggiore so podobe onih cerkvenih knezov, ki so se tukaj od leta 1545. do leta 1563. udeleževali občnega cerkvenega zbora. Rovereto (11.600 preb.) je središče tirolskega svilarstva, Mori in Ala (3600 preb.) se pečata s svilarstvom, Riva je znano zdravilišče ob Gardskem jezeru.

Na Predarelskem je ob Bodenskem jezeru glavno mesto Bregenz (8500 preb.), ki ima razvit obrt in obsežno trgovino s Švico. Jako obrtno mesto je tudi Bludenz (4300 preb.) ob Arelski železnici. Feldkirch (5000 preb.), Hohenems (6400 preb.) in Dornbirn (16.200 preb.) imajo pavolarske predilnice in tkalnice.

5. Vojvodina Štajerska.

(22,426 km², 1,441.000 prebivalcev.)

Dežela je razdeljena na 22 okrajnih glavarstev s 64 sodnimi okraji ter ima 1571 občin. Na spodnjem Štajerskem, kjer živijo Slovenci, je okrajno glavarstvo Celje s sodnimi okraji Celje, Vransko, Gornji grad, Šmarje, Laško;

„	„	Konjice s sodnim okrajem Konjice;
„	„	Ljutomer s sodnima okrajema Ljutomer in Zgornja Radgona;
„	„	Maribor s sodnimi okraji Maribor, Sv. Lenart, Slovenska Bistrica;
„	„	Ptuj s sodnimi okraji Ormož, Ptuj, Rogatec;
„	„	Radgona s sodnima okrajema Mureck in Radgona;
„	„	Brežice s sodnimi okraji Brežice, Kozje, Sevnica;
„	„	Slovenj Gradec s sodnimi okraji Marenberg, Slovenj Gradec, Šoštanj.

Mesta s svojim statutom so: Gradec, Maribor, Celje, Ptuj.

Deželni zbor šteje 87 poslancev, v državnem zboru jih je 30.

Gradec (Graz, 151.000 preb.) ob Muri je glavno mesto in važno postajališče ob veliki prometni cesti med Donavo in Jadranskim morjem. Gradec ima trgovinsko in obrtno akademijo in c. kr. državno obrtno šolo. Graške tvornice izdelujejo usnje, usnjino, sukno, železnino, papir; graška trgovina sega do Trsta, na Ogrsko in v Turčijo.

Ob Aniži in njenih pritokih so: Rottenmann, Admont in Eisenerz z obsežnimi rudniki za železo. Mariazell z imenitno božjo potjo in železarnicami. V Pomurju je Judenburg (5900 preb.) s pre-

mogovniki; Ljubno (Leoben, 11.000 preb.) ima rudarsko akademijo. Bruck (6900 preb.) trži z železom in železnino. Vordernberg (2800 preb.) in Neuberg imata železne rudnike, Voitsberg (3400 preb.) in Köflach (3000 preb.) pa premogovnike.

Ob Dravi je Maribor (Marburg, 27.900 preb.) središče spodnjega Štajerskega z lepo razvito trgovino in obsežnim obrtom. Mesto je sedež lavantinskega škofa. Radgona (Radkersburg, 2700 preb.), Ptuj (Pettau, 4600 preb.) in Ljutomer (Luttenberg, 1300 preb.) pridelujejo veliko dobrega vina. Ob Dravi je tudi staro mesto Ormož (Friedau, 800 preb.), ob ogrski meji pa Središče (Polstrau, 1100 preb.). V okolici Slovenjga Gradca (Windischgraz, 1200 preb.) izdelujejo kose. Na jugovzhodnem pobočju Pohorja so Konjice (Gonobitz, 1000 preb.) z rastočim železarskim obrtom. Celje (Cilli, 6900 preb.) ima veliko rimskih spomenikov. Žalec (Sachsenfeld, 800 preb.) prideluje veliko hmelja. Večji kraji v Savinjski dolini so dalje: Vransko (Franz, 700 preb.), Braslovče (Frasslau, 400 preb.), Mozirje (Pražberg, 600 preb.), Ljubno (Laufen, 900 preb.), Šoštanj (Schönstein, 1100 preb.). Iz Velenja (Wöllan, 600 preb.) drži Savinjska železnica preko Slovenjga Gradca na Koroško. Gornji grad (Oberburg, 760 preb.) ima veličastno cerkev, kjer so do leta 1783. stolovali ljubljanski škofje. V Štorah vlivajo oklopne plošče za ladje. Ob Sotli je Rogatec (Roitsch, 820 preb.) s svetovnoznano slatino. Dobrna (Neuhaus), Rimske Toplice (Römerbad) in Laško (Markt Tüffer) imajo toplice. Ob Savi so Brežice (Rann, 2000 preb.) in Zidani most (Steinbrück, 600 preb.), kjer je razkrižišče železnice proti Zagrebu. Na Hrastniku in v Trbovljah (Trifail, 640 preb.) dobivajo premog.

6. Vojvodina Koroška.

(10.327 km², 394.000 prebivalcev.)

Dežela ima 7 okrajnih glavarstev z 28 sodnimi okraji in 259 občin. Okrajno glavarstvo Celovec s sodnimi okraji Borovlje, Celovec, Trg; " " Beljak s sodnimi okraji Beljak, Paternijon, Podkloster, Rožek, Trbiž; " " Šmohor s sodnima okrajema Koče, Šmohor; " " Špital s sodnimi okraji Zgornja Bela, Greifenburg, Millstatt, Sovodje, Špital, Vogljice; " " Velikovec s sodnimi okraji Dobrla vas, Pliberk, Velikovec, Železna Kapla;

okrajno glavarstvo Št. Vid s sodnimi okraji Breže, Krka, Svinec, Stari dvor, Št. Vid;

„ „ Volšperk s sodnimi okraji Št. Lenart, Št. Pavel, Volšperk.

Mesto s svojim statutom je Celovec.

Deželni zbor šteje 43 poslancev, v državnem zboru jih je 10.

Celovec (Klagenfurt, 28.900 preb.) ob Glini je glavno mesto in križišče cest, ki drže iz Ljubljane, Maribora, Brucka, Salzburga, iz Tirolskega in Laškega. Zato se tukaj tudi prav lepo razvija obrtstvo (suknarstvo in usnjarstvo). Mesto ima več lepih cerkva in več tvornic. V Celovcu je sedež deželnega predsednika, knezoškofa in raznih oblastev. V celovski okolici je Gospodsvetsko polje z vojvodskim stolom. Na tem kamenitem sedežu je svoje dni koroški vojvoda delil fevde. Gospa Sveta (Maria Saal) je bila nekdanje središče slovenskega življa, še dandanes pa je imenitna božja pot, kamor prihajajo tudi Slovenci iz Kranjskega in Štajerskega. Poreče (Pörschach) ob Vrbskem jezeru so svetovnoznano klimatično zdravilišče za nervozne, na prsih in v grlu bolne. V Vetrinju (Viktring) je sloveča suknarnica.

Beljak (Villach, 14.900 preb.) ob Dravi ima precej trgovine, dve pivovarni in tvornice za parkete, železne stroje in umetni kamen. V mestu je veličastna gotska cerkev sv. Jakoba s 95 m visokim zvonikom. Umetniški izdelano leco je izklesal iz belega marmorja l. 1555. Gall-Seliger. Poleg drugih učnih zavodov ima mesto tudi c. kr. strokovno šolo za obdelovanje lesa. Bleiberg (640 preb.) ima največji svinčeni rudnik v Avstriji. V Trbižu (Tarvis, 1680 preb.) je križišče železnic in cest. Od tod gre železnica v Pontafel na državni meji. Star in v avstrijski zgodovini znamenit je trg Naborjet (Malborget). V 11. in 12. stoletju so ga napadali Italijani, ki so potem ondi zgradili fužine za železni obrt. V trgu so dandanes žveplene toplice in c. kr. strokovna šola za strugarstvo. V Borovljah (Ferlach, 3200 preb.) izdelujejo puške. Prevalj (Prävali, 3900 preb.) ima velikanske železarnice, Bleiburg (1070 preb.) pa sklade rjavega premoga. Velikovec (Völkermarkt, 2000 preb.) slovi zaradi velikih semnje. Wolfsberg (2800 preb.) ima tvornico za svinčeno belilo. Hüttenberg daje največ železa v deželi. Št. Vid (St. Veit, 5400 preb.) je bil nekdanje glavno mesto, Breže (Friesach, 1900 preb.) pa so najstarejše mesto na Koroškem. Od Sv. krvi (Heiligenblut) hodijo na Veliki Klek.

7. Vojvodina Kranjska.

(9955 km², 525.000 prebivalcev.)

Dežela ima 11 okrajnih glavarstev z 31 sodnimi okraji in 359 občin. Okrajna glavarstva so:

Radovljica s sodnima okrajema Radovljica in Kranjska gora;

Kranj s sodnimi okraji Kranj, Tržič, Škofja Loka;

Kamnik s sodnima okrajema Kamnik, Brdo;

Ljubljana s sodnima okrajema Ljubljana, Vrhnika;

Litija s sodnima okrajema Litija, Višnja gora;

Krško s sodnimi okraji Krško, Kostanjevica, Mokronog, Radeče;

Novo mesto s sodnimi okraji Novo mesto, Žužemberk, Trebnje;

Črnomelj s sodnima okrajema Črnomelj, Metlika;

Kočevje s sodnimi okraji Kočevje, Velike Lašče, Ribnica;

Postojna s sodnimi okraji Postojna, Ilirska Bistrica, Senožeče, Vipava;

Logatec s sodnimi okraji Logatec, Lož, Cerknica, Idrija.

Ljubljana ima svoj statut.

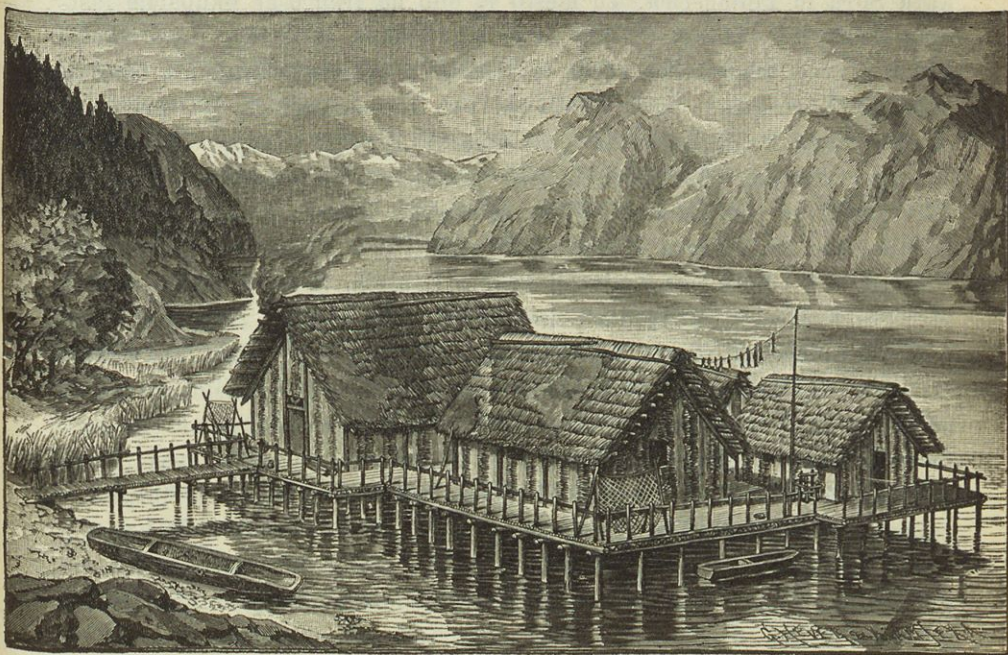
Deželni zbor šteje 50 poslancev, v državnem zboru jih je 12.

Glavno mesto Ljubljana (Laibach, 41.700 preb.) ob Ljubljaniči stoji na mestu rimske Emone, ki je padla vsled pritiska divjih Avarov. Ker se tukaj križajo ceste iz Štajerskega, Primorskega, Koroškega in Hrvaškega, se je lepo razvila trgovina. Izmed lepih cerkva je posebno imenitna stolna cerkev zaradi lepih slik in podobarskih izdelkov iz marmorja. Večje ljubljanske tvornice so državna tobačna tovarna, predilnica, zvonarnica z livarnico, klejarnica, plinarnica, elektrarnica, tvornica za kavne surogate, kemična tovarna, pivovarnice, opekarnice, tvornice za glinene izdelke, pohištvo, sveče, milo, vžigalice i. t. d. Ljubljanski semnji za kožuhovino, ki se vrše meseca januarja vsakega leta, privabijo veliko kupcev iz Lipskega, Dunaja, Linza, Budim-Pešte in iz drugih mest. Prodano blago se ceni na 40 do 50 tisoč kron. Poleg mnogih ljudskih šol ima mesto c. kr. državno obrtno šolo, tri gimnazije, višjo realko, moško in žensko učiteljsko, glasbeni šoli „Glasbene Matice“ in „Filharmoničnega društva“, trgovske in strokovne šole, gluhonemnico, veliko deželno bolnišnico in več drugih dobrodelnih zavodov.

V Ljubljani je sedež deželnega predsednika, knezoškofa, raznih oblastev, kranjskega deželnega zbora, trgovinske in obrtne zbornice, „Kmetiške družbe“ in raznih društev, ki jih je v mestu okoli 250.

Ljubljansko barje, ki se razprostira na južni strani mesta, so začeli osuševati za Marije Terezije. Ker se je za dovršitev tega važnega dela

sedaj dobil tudi potrebni denar, je upati, da izgine v kratkem to za Ljubljano jako škodljivo močvirje. Precej barske vode se odteka po Gruberjevem kanalu. Na barju so našli pred leti veliko imenitnih ostankov starodavnih mostišč (stavb na koleh). (Glej sliko 35.)

Slika 35. Mostišče.

Kranjsko se loči po naravi na tri dele: Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko.

Važnejši kraji na Gorenjskem, ki obsega planinski svet v porečju gorenje Save do Ljubljane, so: Kamnik (Stein, 1700 preb.) s krasno okolico. Zunaj mesta je velika cesarska tvornica za smodnik. V Bistriški dolini so Stranje, ob ustju Črne doline pa je Stahovica, od koder krene cesta v Gornji grad na Štajerskem. Mengeš (Mannsburg, 1590 preb.) ima pivovarnico, v Domžalah (2000 preb.) pa izdelujejo slamnike. Moravče (Moräutsch) imajo velike semnje. V Kosezah je bil rojen leta 1798. pesnik Ivan Vesel-Koseski, v Zagorici pa leta 1754. znameniti matematik Juri Vega. Kranj (Krainburg, 2580 preb.) z živahno obrtnostjo in trgovino. Na mestnem pokopališču počivata slovenska pesnika dr. Franc Prešeren († 8. februarja 1849) in Simon Jenko († 18. oktobra 1869). Mesto ima pivovarnico, usnjarnico, tvornico za platno, čevlje, parkete. V velikem valjičnem mlinu ob Savi zmeljejo

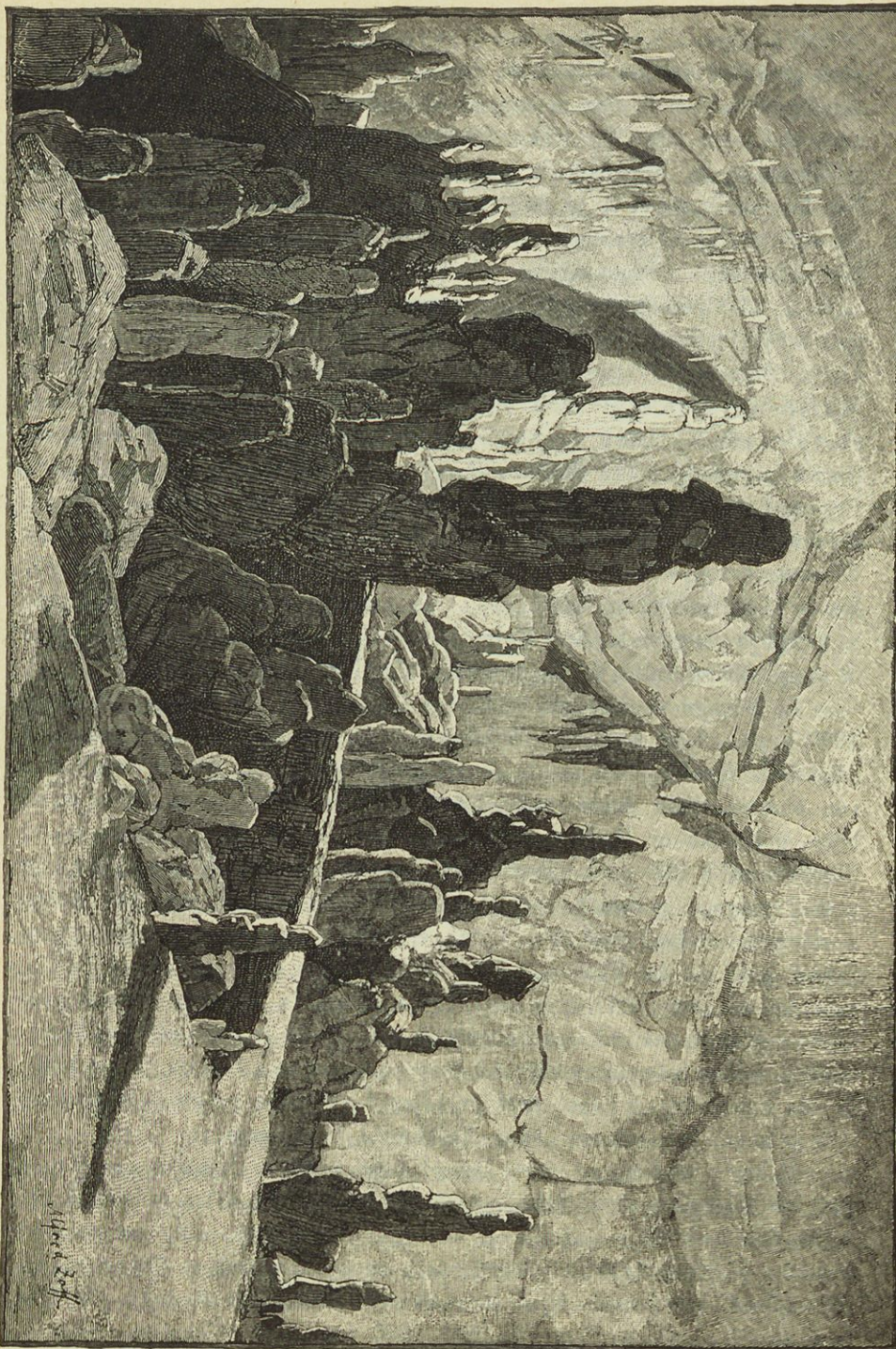
na dan 6—7 vagonov žita. V Naklem pri Kranju se je rodil l. 1651. sloveči Gregor Voglar (Carbonarius), zdravnik ruskega carja Petra Velikega. V Stražišču pri Kranju se pečajo s sitarstvom, v Bitnem pa s platnarstvom. Pri Škofji Loki (Bischoflack, 2100 preb.) se stekata Sora in Poljanščica. To mesto je bilo do francoske okupacije lastnina briziških škofov. Preden se je razvil Trst, je držala skozi Škofjo Loko glavna trgovinska cesta iz Benetk v železnate kraje na Gorenjskem in Koroškem. Nad Radovljico (Radmannsdorf, 760 preb.) se družita Sava Bohinjka in Sava Dolinka. V Kropi (Kropp, 700 preb.), Kamni gorici (Steinbüchel, 570 preb.) in Železnikih (Eisern, 940 preb.) so žebljarnice. Blizu železniške postaje Lesce je Vrba, rojstna vas dr. Franca Prešerna. Bohinjska Bistrica (Wocheiner Feistritz, 870 preb.) je največji kraj v Bohinju. Severozahodno od tod je Srednja vas (Mitterdorf, 460 preb.). Železarstvo cvete na Savi pri Jesenicah (Sava bei Assling, 1400 preb.). Blizu Dovjega (Lengenfeld, 630 preb.) je Mojstrana s staro, sv. Klemenu posvečeno cerkvico, ki je v sprednjem delu okrogla apsida (v obliki polukroga sezidana dolbina, obokana s polukupolo). Zunaj vasi je velika tvornica za postland-cement. Ob Savi navzgor je Kranjska gora (Kronau, 700 preb.), zahodno od Rateč (700 preb.) pa so Fužine (Weißenfels, 950 preb.). Tukaj izdelujejo nove patentirane ameriške verige in sodove iz jeklene ploščevine. Tržič (Neumarktl, 2600 preb.) ima veliko predilnico in več usnjarnic. Pri Begunjah (Wigaun) se začne romantična dolina Draga; ob koncu doline pa je divjeslikovita soteska Luknja.

Na Dolenjskem (svet med Ljubljano, Savo in Kolpo) je največji kraj Novo mesto (Rudolfswert, 2400 preb.) ob Krki. Jugozahodno od Novega mesta so Toplice (Töplitz, 300 preb.). Soteska ob Krki ima velik grad. V Dvoru so bile nekdaj fužine, v Žužemberku (Seisenberg, 950 preb.) pa je opuščen grad Turjačanov. Trebnje (Treffen, 300 preb.) je lepa vas ob Temenici, ki ima tvornico za parkete. Blizu Čateža je božja pot na Zaplazu. Mirna (Neudegg, 350 preb.) ima lepo, Šent Rupert pa najlepšo gotško cerkev na Kranjskem. Poleg Mokronoga (Nassenfuß, 900 preb.) je Bela cerkev z znamenitim prazgodovinskim grobiščem. Šent Jernej je lepa vas blizu Novega mesta. Ob Krki je tudi Kostanjevica (Landstraß, 480 preb.), kjer sta Lenkovič in Herbert Turjaški premagala Turke. V Krškem (Gurkfeld, 900 preb.) ob Savi se je porodil Juri Dalmatin. Ob tej reki je tudi Zagorje (Sagor, 3700 preb.), kjer kopljejo premog, cink in svinec. Severozahodno od Zagorja je Medijski grad, kjer je zgodovinar Ivan Vajkhard Valvasor preživel svoja mlada leta in kjer

je tudi pokopan. V bližini so Medijske toplice z lepim parkom; ondi stoji prvi Valvasorjev spomenik, marmornat obelisk, na katerem je poleg drugega čitati tudi, kar je zapisal Valvasor v svoji kroniki o medijski zdravilni vodi. Iz Motnika (Möttning) drži cesta po Nevljški dolini v Kamnik, na Trojanah pa se odcepi cesta v Zagorje ob Savi. Na desnem bregu Save je dalje trg Radeče (Ratschach, 950 preb.), ki ga veže velik železen most s Štajerskim. Zahodno od Radeč je Svibno (Schärffenberg). Jugovzhodno od Ljubljane je Turjak (Anersperg), rodni grad zlasti iz turških bojev znane rodovine Turjačanov. Višnja gora (Weixelburg, 380 preb.) je mestece ob Dolenjski železnici. Zatičina (Sittich, 460 preb.) ima velik samostan; južno od Zatičine je Muljava, kjer se je rodil leta 1844. pisatelj Jožef Jurčič. V Podsmreki pri Velikih Laščah (Groß-Laschitz, 580 preb.) se je porodil pesnik in pisatelj Jožef Stritar; Retje je rojstna vas pesnika in kritika Franca Levstika, Rašica pa rojstna vas reformatorja Primoža Trubarja. Ribnica (Reifnitz, 1060 preb.) izdeluje lesenino (suho robo). Blizu Ribnice je trg Sodražica ob cesti, ki drži v Cerknico in na Rakek. Kočevje (Gottschée, 2500 preb.) je nemška naselbina. Blizu mesta so veliki premogovniki. Nad Kolpo je na veliki pečini Kostel, z zidovjem in stolpi obdan tržič, ki je bil važen zlasti za turških navalov.

Iz Novega mesta drži cesta čez Gorjance v Metliko (Möttling, 1200 preb.), kjer prebivajo Belokranjci, po beli obleki tako imenovani. „Pri treh farah“ blizu mesta so tri gotske cerkvice, ki jih obdaja vse eno obzidje. Sem pride vsako leto do 10.000 Kranjcev in Hrvatov na božjo pot. Kakor Metlika ima tudi Semič dobro vino. Črnomelj (Tschernembl, 980 preb.) je mestece na hrvaški meji. V Dobličah je precej rjavega premoga, pri Adlešičih pa se vzdiguje nad Kolpo z zidovjem obdani grad Podbrežje, kamor so okoličani večkrat pribežali pred silnim Turkom. V Litiji (Littai, 700 preb.) ob Savi je tvornica za svinec. Severno od Litije so Vače s prazgodovinskim grobiščem, kjer so našli mnogo znamenitih reči, ki jih je sedaj nekaj v kranjskem deželnem muzeju, nekaj pa v dvornem muzeju na Dunaju. Blizu Litije je vas Šmartno z lepo cerkvijo, blizu Šmartnega pa grad Wagensberg, nekdanja lastnina Ivana Vajkharda Valvasorja.

Poleg precejšnjega dela Dolenjskega pripada Kranjskemu Krasu tudi vse Notranjsko. Tukaj so važnejši kraji: Vrhnika (Oberlaibach, 2400 preb.) z lepo cerkvijo in mnogimi tvornicami. Jugovzhodno od Vrhnike je vas Bistra (Freudental), ne daleč odtod pa Borovnica (Franzdorf, 780 preb.), kjer je velikanski železniški viadukt. V Dolenjem Logatcu (Unter-Loitsch, 880 preb.) je železniška postaja,

Slika 36. Kalvarija v Postojnski jami.

(Ta slika je iz knjige „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild.“ Dunaj. — C. kr. dvorna in državna tiskarna.)

v Gorenjem Logatcu (Ober-Loitsch, 480 preb.) pa so državni uradi. Idrija (Idria, 6100 preb.) z največjim rudnikom za živo srebro v državi, kjer izkoplje približno 1200 rudarjev na leto, okoli 5000 *q* živega srebra. Prodajajo ga nekoliko čistega, nekoliko pa ga podelujejo v cinober. Idrijsko čipkarstvo je proslulo čez deželne meje in je bilo odlikovano že na mnogih razstavah. Vsako leto se izdela okroglo za 200.000 K čipek. Vipava (Wippach, 1000 preb.) je znana zaradi milega podnebja. Tukaj se je porodil Žiga baron Herberstein, ki je prvi seznanil zahodno Evropo z rusko zgodovino. Postojna (Adelsberg, 2000 preb.) ima slovečo podzemeljsko jamo. (Glej sliko 36.) Ne daleč odtod je skalni Predjamski grad (Luegg), znan po svojem zadnjem posestniku Erazmu Predjamskem. Južno od Postojne je Prestranek s c. kr. žrebčarno. Razdrto (Präwald, 260 preb.) je ob vznožju Nanosa, Senožee (750 preb.) pa imajo pivovarnico. Cerknica (Zirknitz, 1460 preb.) je blizu čudovitega Cerkniškega jezera. Lož (Laas, 500 preb.) je najstarejše mesto na Kranjskem. Južno od Loža je Snežniška grajščina, jugozahodno pa Ilirska Bistrica (Illyrisch Feistritz, 880 preb.). Prem ob Reki ima star grad, v Št. Petru pa se razhaja od glavne proge Južne železnice stranska proga v Reko.

8. Primorsko.

(Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, mejna grofija Istra in neposrednjedržavno mesto Trst z okolico.)
(7969 *km*², 894.000 prebivalcev.)

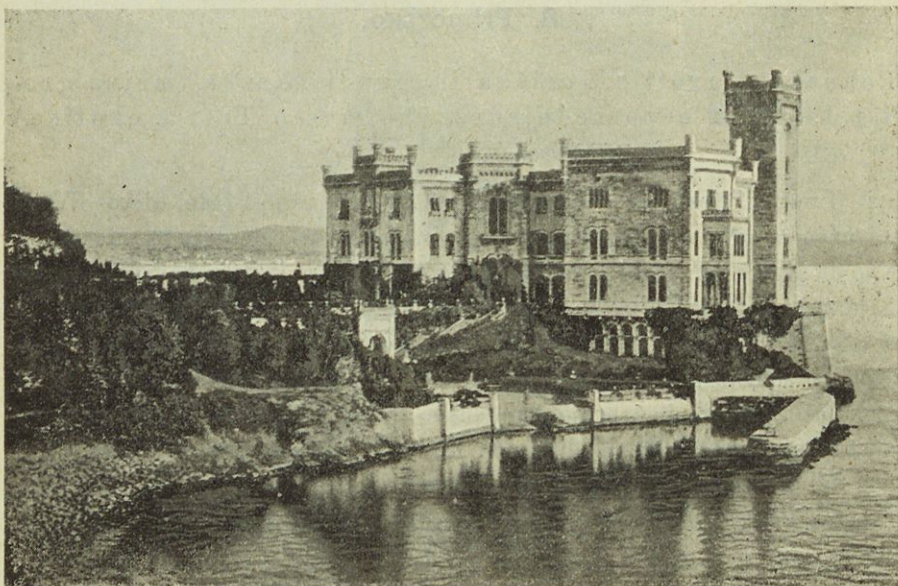
Trst (Triest, 157.000, z okolico 229.000 preb.) (glej sliko 37.) je najvažnejše primorsko in drugo trgovinsko mesto cele države. Mesto, ki je še za Karla VI. štel samo 5000 prebivalcev, se je jako povzdignilo, ko se je ondi leta 1833. ustanovila parobrodna družba „Avstrijski Lloyd“ in je leta 1857. stekla železnica, ki vzdržuje promet med Nemčijo in Sredozemskim morjem. V Trstu imajo vse večje trgovinske države svoje konzulate. Mesto ima svojo trgovinsko in mornarsko akademijo, poleg mnogih srednjih šol pa tudi c. kr. državno obrtno šolo. Tržaške ladje-nice dajejo zaslužka tisoč in tisoč rokodelcem.

Po avstrijski ustavi je Trst z okolico občina in dežela zase. Tržaški mestni zastop šteje 80 članov, ki jih voli mesto s predmestji in okolico.

Kadar skliče cesar deželne zборе, tedaj so ti odborniki deželni poslanci. Razprave deželnega zbora vodi tržaški župan; kadar je za-držan, pa podžupan. Posle deželnih odbornikov opravlja municipijska

Slika 37. Trst.

Slika 38. Grad Miramare.

delegacija, ki šteje deset članov in ji je župan predsednik. V državnem zboru ima Trst pet poslancev.

Blizu Trsta je ob morju Miramare, prekrasni grad nesrečnega mehikanskega cesarja Maksimilijana. (Glej sliko 38.) Z Opčin je krasen razgled na Trst in Jadransko morje.

Goriško in Gradiščansko ima 5 okrajnih glavarstev s 13 sodnimi okraji in 501 občino.

Okrajna glavarstva so:

Gorica s sodnimi okraji Gorica, Kanal, Ajdovščina;

Gradiška s sodnima okrajema Gradiška, Kormin

Tržič s sodnima okrajema Črvinjan, Tržič;

Sežana s sodnima okrajema Komen, Sežana;

Tolmin s sodnimi okraji Bovec, Cerklje, Kobarid, Tolmin.

Gorica je mesto s svojim statutom.

Deželni zbor šteje 30 poslancev, v državnem zboru jih je 6.

Gorica (Görz, 30.900 preb.) je glavno mesto poknežene grofije Goriške in Gradiščanske in ima razvito obrtstvo. Blizu mesta sta frančiškanski samostan Konstanjevica in božja pot „Sveta gora“. V Solkanu pri Gorici je mizarstvo jako razvito. Mnogoštevilne mizarske izdelke prodajajo daleč po svetu. V Stražicah pri Gorici imajo sviloprejnico in predilnico za pavolo, v Podgori pa papirnico in tvornico za papirnate izdelke, ki se prišteva največjim te vrste v Avstriji. Iz Gorice drži železnica v Ajdovščino (Heidenschaft, 900 preb.), kjer je velika predilnica. Velika pavolarska in svilarska predilnica je tudi v Tržiču (Monfalcone, 8000 preb.), ki šteje poleg Ajdovščine in Stražic k največjim obrtnim podjetjem na Goriškem. Iz Kobarida (Karfreit, 860 preb.) drži cesta na Laško, iz Boveca (Flitsch, 1260 preb.) pa čez Predel na Koroško. Tolmin (Tolmein, 1000 preb.) je ob Soči. V Bukovici blizu Renč kopljejo dobro ilovico za opeko, strešne korce in lončeno posodo; blizu Srpeniče pa režejo kredo, ki jo vidimo v kavarnah na biljardih. V Nabrežini (2200 preb.) se cepi Južna železnica. V Gradiški (1660 preb.) je kaznilnica za hudodelce. Ogledj (Aquilea, 970 preb.), nekdanje veliko rimsko mesto, je sedaj majhna vas z imenitno cerkvijo. V Gradežu (Grado) je znamenito morsko kopališče. (Glej sliko 39.) V Korminu (Kormons, 4200 preb.) zapušča železnica avstrijsko zemljo.

Istra ima 7 okrajnih glavarstev s 16 sodnimi okraji in 54 občin. Okrajna glavarstva so:

Koper s sodnimi okraji Buzet, Koper, Piran;

Poreč s sodnimi okraji Buje, Motovun, Poreč;

Pazin s sodnima okrajema Labin, Pazin;
Pulj s sodnimi okraji Pulj, Rovinj, Vodnjan;
Volovsko s sodnima okrajema Podgrad, Volovsko;
Lošinj s sodnima okrajema Čres, Lošinj;
Krk s sodnim okrajem Krk.

Rovinj je mesto s svojim statutom.

Deželni zbor šteje 47 poslancev, v državnem zboru jih je 6.

V Istri so večji kraji: Koper (Capo d' Istria, 9000 preb.) in Piran (Pirano, 7400 preb.), ki imata soline, Piran pa tudi vinsko kupčijo. Koprski okraj spada med najobrtnejše v Istri. Tukaj izdelujejo poleg ladij tudi tkanine in vezenine z umetnimi cvetlicami. Mnogo je tudi barvarnic, strojarnic, kovačnic in mlinov. V piranskem okraju izdelujejo kis in grenko ali angleško sol. V Izoli so tvornice za konzerve. Tamošnji meščanje imajo svoj parnik, ki jim dovažja jegulje iz

Slika 39. Morsko kopališče v Gradežu.

Komakijskih močvirij (blizu Benetk). Doma jih pražijo, marinirajo in vlagajo v sode, da se dolgo ohranijo. Tudi zadelane ploščevinske škatlice s pečenimi in s sladkim oljem politimi sardinami so iz Izole. Ruske sardine, ki jih dobivajo osoljene z Norveškega, gredo od tod v sodeh po svetu. Na enak način pripravljajo tudi suho govedino. — Iz Bosne in Srbije, naročajo suhe slive, jih mehčajo v paru, potem pa zabijajo v lesene škatle, da se na razbeljenem zraku posuše. Take

pošiljajo potem na Angleško, v Skandinavijo in Severno Ameriko. — V Izoli izdelujejo tudi čipke. Rovinj (Rovigno, 10.800 preb.) ima izvrstne mornarje, zlasti „pilote“. Odtod izvažajo vino, olje, slane ribe in marmorju podoben kamen. V Motovunu (Montona, 1370 preb.) sekajo hraste za vojne ladje. Okoli Volovska (6600 preb.) izdelujejo sode, doge, obroče, vesla in vsakovrstne lesene posode. Jeseni nalože te izdelke na majhne čolne ter jih prodajajo po Kvarnerskih otokih in po severni Dalmaciji. V volovskem okraju kuhajo tudi oglje, ki ga pošiljajo največ v Trst. Poreč (Parenzo, 4300 preb.) je sedež istrskega deželnega zbora. Pri Novigradu se izliva Mirna v morje. Pazin (Pisino, 4400 preb.) je mesto sredi Istre. Pulj (Pola, 58.000 preb.) je vojna luka z imenitnimi starorimskimi ostanki. C. kr. arzenal v Pulju je obenem najobsežnejše obrtno podjetje v Istri, kjer dela vsak dan okoli 20.000 oseb, največ kovačev in tesarjev. Blizu Pulja, potem okoli Labine in Rabca izdelujejo hidravlični cement za stopnice, prage, stebre, kádunje i. t. d.

Politično upravo vsega Primorskega vodi c. kr. namestništvo v Trstu. Od njega so odvisna vsa c. kr. okrajna glavarstva in magistrati v Trstu, Gorici in Rovinju.

Izmed 96 istrskih otokov so največji Lošinj, Čres in Krk. Na južnem koncu Lošinja je Velesele (Lussin grande, 2400 preb.) z zelenimi vrtovi in krasnim razgledom na Velebit. Dokaj večje je Malo selo (Lussin piccolo, 8300 preb.), ki slovi kot zdravilišče za bolne na pljučih.

Istri najbližji kvarnerski otok je Čres. Istoimensko glavno mesto ima popolnoma značaj vseh drugih istrskih mest, ki so bila nekdanj pod benečansko oblastjo. Okoli mesta raste oljka, ki je posestnikom na kvarnerskih otokih glavni vir njih dohodkov.

Najbolj ločen od Istre je trikotniku podobni otok Krk, ki se skoro dotika Hrvaškega. Krk ima največ obdelane zemlje in najbolj delavnih prebivalcev. Glavno mesto je Krk; krasno lego ima tudi Vrbnik.

9. Kraljevina Dalmacija.

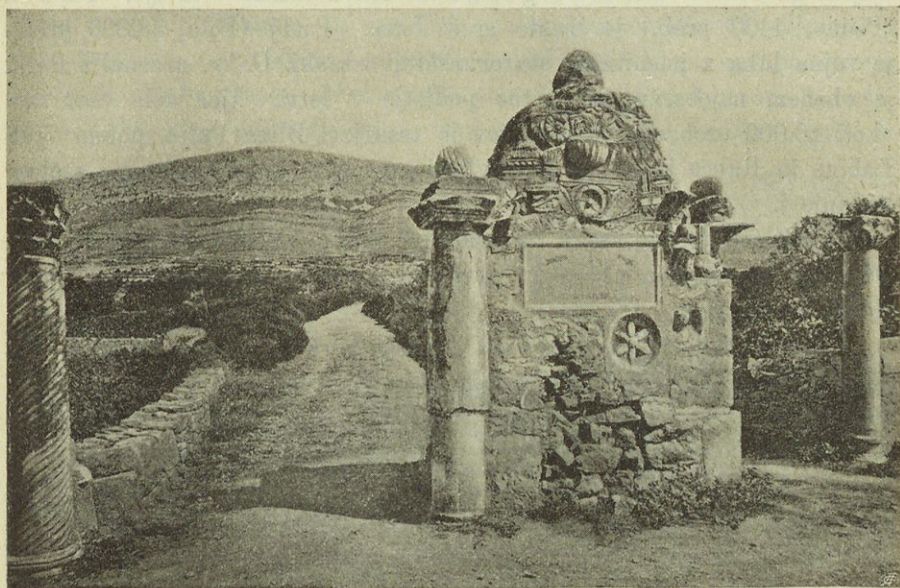
(12.833 km², 646.000 prebivalcev.)

Dežela ima 14 okrajnih glavarstev s 35 sodnimi okraji in 86 občin. Deželni zbor šteje 43 poslancev, v državnem zboru pa jih je 11.

Glavno mesto Zader (Zara, 14.000 preb.) ima lepo stolnico, ki so jo začetkom 13. stoletja zgradili Benečani. Zadrska rozolija (maraskino) slovi po vsem svetu. Knin je trdnjava; pri Skradinu (Scardona) so znameniti slapovi Krke. Šibenik (Sebenico, 12.600 preb.)

ima eno izmed najlepših cerkva v deželi. Sem spadata otoka Rab in Pag; oba imata velike soline.

Splet (Spalato, 21.400 preb.) je s Šibenikom zvezan po železnici. Staro mesto stoji med zidovjem palače, ki jo je sezidal cesar Dioklecijan. Stolna cerkev je bila najbrže njegov mavzolej. Blizu Spleta so razvaline starodavnega mesta Salone. (Glej sliko 40.) Sinj kupčuje z Bosno. Izmed otokov je Brač največji. Hvar ima vinsko trgovino, Vis pa vojno luko. Bitka leta 1866.

Slika 40. Salona pri Spletu.

Dubrovnik (Ragusa, 9000 preb.) ima starinske utrdbe in veliko lepih poslopij. To mesto, ki je bilo nekdaj samostojna republika, so Francozi začetkom 19. stoletja združili z Dalmacijo. Dubrovniška luka je Gruž (Gravosa). Na poluotoku Pelješacu je mesto Ston (Stagno) z velikimi solinami. Sem spadajo otoki Korčula, Lastovo in Mljet.

Kotor (Cattaro, 3200 preb.) v „Ušću Kotorskem“ je vojna luka. Od tod drži umetna cesta na Cetinje v Črni gori. Špič (Spizza) je najjužnejši avstrijski kraj.

10. Kraljevina Češka.

(51.948 km², 6,774.900 prebivalcev.)

Dežela ima 102 okrajni glavarstvi z 224 sodnimi okraji in 7648 občin.

Mesti s svojim statutom sta Praga in Liberec.

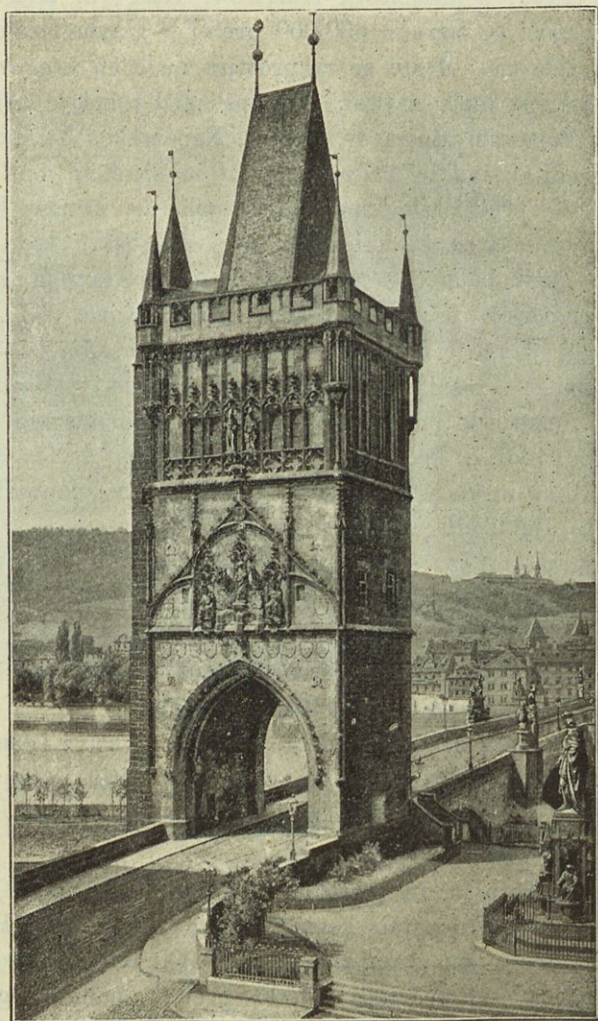
Deželni zbor šteje 242 poslancev, v državnem zboru pa jih je 130.

Praga (Prag, s predmestji Smihov, Karlin, Žižkov, Kraljevi vinogradi in Nusle 630.000 preb.) je glavno mesto in središče vseh cest in železnic. Mesto se razprostira na obeh bregovih Voltave, čez katero drži več lepih mostov. Najlepši med njimi je kameniti most Karla IV. z bronastim kipom sv. Janeza Nepomuka. Ta pomnik srednjeveškega graditeljstva je 497 m dolg, 10 m širok in ima 16 obokov. Na mostu je 30 svetniških kipov in skupin, na desnem bregu pa se naslanja nanj veličasten stolp-branik (glej sliko 41.), kjer se je dobojevalo mnogo ljutih bojov. — Na levem bregu Voltave je na Hradčanih cesarski grad, cerkev sv. Vida z mavzolejem Karla IV., s kapelico sv. Vavčava in dragocenim srebrnim grobom sv. Janeza Nepomuka. Praga ima mnogo krasnih, zlasti pa zgodovinskih spomenikov, ki se odlikujejo po umetniški dovršenosti. Mimo mnogih visokih in srednjih šol ima Praga tudi c. kr. državno umetno-obrtno in c. kr. državno obrtno šolo. Blizu mesta je izza tridesetletne vojske znana Bela gora, kjer se je leta 1620. bila velika bitka.

Ob Labi so: Jožefovo (Josefstadt, 3400 preb.) in trdnjava Kraljevi Gradec (Königgrätz, 11.000 preb.); Kolin (16.500 preb.) ima tvornice. Leta 1757. je tukaj general Daun premagal Pruse, kar je dalo povod, da se je ustanovil vojaški red cesarice Marije Terezije. Melnik (4800 preb.) je ob ustju Voltave. V Litomericah (Leitmeritz, 15.400 preb.) je krasna cerkev iz 11. stoletja. Ustje (Aussig, 29.600 preb.) ima veliko trgovino in veliko tvornic. V Ustju je največja cukročistnica v Evropi. Dečín—Podmokli (Tetschen, 10.400, Bodenbach, 12.500 preb.) sta mesti ob saski meji.

Ob desnih dotokih in pritokih Labe so: Jičín (10.200 preb.) z gradom Albrehta Walensteinskega. Turnov in Mlada Boleslava (Turnau, 6800 preb., und Jung-Bunzlau, 16.300 preb.) se pečata s pavarlarstvom. Zakopi (Reichstadt, 1500 preb.); ondotni grad je bil nekdanj lastnina sinu Napoleona I., zvanega vojvoda Zakopski. Češka Lipa (Böhmisch-Leipa, 9960 preb.) ima veliko tvornic. Hejda (Haida, 3200 preb.) je poleg Steinschönaua (5300 preb.) najimenoitnejše mesto za češko steklarstvo in za kupčijo s steklenim blagom.

Po severnem Češkem je ljudstvo vsled razvite industrije, ki obsega suknarstvo, platnarstvo in pavolarstvo, kaj gosto naseljeno. Tukaj so večji kraji: Jablonec ob Nisi (Gablonz an der Neiße, 29.500 preb.), ki slovi po tvornicah za stekleni lišp. Liberec (Reichenberg, 36.000 preb.) ima tvornice za volneno in pavolnato blago; poleg Prage je Liberec najbolj obrtno mesto na Češkem. Rumburg (10.500 preb.) slovi po svojem platnu.

Slika 41. Stolp pred kamenitim mostom v Pragi.

Ob levih dotokih in pritokih Labe so: Trutnov ob Upi (Trautenau a. d. Aupa, 14.000 preb.), ki je središče krkonoškega platnar-

stva. Litomišlje (Leitomischl, 7600 preb.) s platnarstvom, Časlava (Časlau, 9100 preb.) s tvornicami za sladkor. Kutna gora (Kuttenberg, 15.500 preb.) ima lepo gotsko cerkev sv. Barbare. Tukaj so bili nekdaj obsežni rudniki za srebro. V Kutni gori so kovali leta 1300. prve srebrne groše.

Ob Voltavi in njenih desnih pritokih so: Zbraslav (Königsaal, 1800 preb.) z velikimi tvornicami za sladkor in kamenino. Tabor (12.000 preb.), nekdaj husitski tabor, ima velike suknarnice. Budejevice (Budweis, 44.500 preb.) so glavna postaja za plovstvo po Voltavi; mesto ima živahno trgovino z lesom, žitom, s soljo in premogom.

Ob levih pritokih Voltave so: Eisenstein (1800 preb.), središče ondotnega steklarstva. V Sušicah (Schüttenhofen) je tvornica za vžigalice. Iz Strakonic (Strakonitz, 5400 preb.) pošiljajo turške fese po svetu. V Pisku (Pisek, 14.800 preb.) cvete suknarstvo. Pšibram (13.300 preb.) ima srebrne rudnike, Rakovnik (Rakonitz, 8400 preb.) pa obsežne premogovnike. Polzenj (Pilsen, 80.300 preb.) z velikimi premogovniki in pivovarnicami. V Karlovem Tinu (Karlstein) je shranjena češka krona.

Ob Ogri in njenih pritokih so: Heb (Eger, 26.600 preb.) z veliko trgovino in obrtnostjo. Tukaj je Butler leta 1634. umoril A. Walensteina. Asch in Loket (Elbogen, 4000 preb.) imata razvito suknarstvo in pavolarstvo, v Kradlicah (Graslitz, 13.400 preb.) pa cvete čipkarstvo. Jahimov (St. Joachimstal, 6000 preb.) z bogatimi srebrnimi, svinčnimi in železnimi rudniki. Leta 1519. so kovali tukaj prve tolarje, ki so po nemškem Joachimstalu dobili ime „Taler“, slovenski „tolar“. Karlovi vari (Karlsbad, 17.500 preb.), Frančiškove in Marijanske kopeli (Franzensbad, 1900 preb., und Marienbad, 6300 preb.) so splošno znana zdravilišča. V Žatecu (Saaz, 17.100 preb.) cvete hmeljarstvo.

V porečju Bele so: Most (Brüx, 25.600 preb.) in Duhcev (Dux, 12.400 preb.) s premogovniki, Belin (Bilin, 7900 preb.) z imenitno slatino. Toplice (Teplitz, 26.800 preb.) imajo slovečo kopel in velike sklade rjavega premoga.

11. Mejna grofija Moravska.

(22.222 km², 2,620.000 prebivalcev.)

Dežela ima 36 okrajnih glavarstev z 79 sodnimi okraji in 2895 občin.

Mesta s svojim statutom so: Brno, Iglava, Kromeriž, Olomuc, Ogrsko Gradišče, Znojem.

Deželni zbor šteje 151 poslancev, v državnem zboru jih je 49.

Glavno mesto Brno (Brünn, 125.000 preb.) je na križišču cest, ki drže z Dunaja v Prago in iz Šlezije na Avstrijsko. Brno slovi po svojih tvornicah za sukneno in volneno blago. Med državnimi učnimi zavodi je omeniti c. kr. državno obrtno šolo.

Ob Moravi so: Olomuc (Olmütz, 22.200 preb.) z lepimi cerkvami. Kromeriž (Kremsier, 16.500 preb.) z veliko industrijo. Ogrsko Gradišče (Ungarisch-Hradisch, 5200 preb.) ima rodovito polje. Ne daleč odtod je Velegrad, kjer sta stolovala Svetopolk in sv. Metod.

Ob levih pritokih Morave so: Šumberk (Schönberg, 13.300 preb.) in Sternberg (14.400 preb.), ki sta središče moravskega platnarstva; Rožnov (Rosnau, 3100 preb.) je zdravilišče.

Ob desnih pritokih Morave so: Prostejev (Proßnitz, 30.000 preb.), prvi žitni trg rodovite Hane. Moravska Trebava (Mährisch-Trübau, 7600 preb.) se peča s suknarstvom in platnarstvom. Blansko in Hamri (Adamstal) imata velike železarnice. Pri Slavkovu (Austerlitz, 3400 preb.) je bila leta 1805. velika bitka. V Znojmu (Znaim, 18.800 preb.) cvete suknarstvo. Iglava (Iglau, 26.000 preb.) in Trebič (11.600 preb.) se pečata s suknarstvom in usnjarstvom. Veliko Medrečje (Groß-Meseritsch, 5300 preb.) ima strojarnice. Rosice (Rositz, 2800 preb.) z bogatimi premogovniki.

12. Vojvodina Šlezija.

(5147 km², 756.000 prebivalcev.)

Dežela ima 9 okrajnih glavarstev s 25 sodnimi okraji in 496 občin. Mesta s svojim statutom so: Opava, Belsko, Friedeck.

Deželni zbor šteje 31 poslancev, v državnem zboru jih je 15.

Opava (Troppau, 30.000 preb.), glavno mesto ob Opi, ima veliko tvornic za sukno in sladkor in živahno kupčijo. Krnov (Jägerndorf, 16.100 preb.) izdeluje platno in sukno, Bruntal (Freudental, 7900 preb.) ima tvornice za sukno, platno in bakrenino. Freiwaldau (5100 preb.) je središče kaj razvitega platnarstva in pavolarstva. Ne daleč od tod je glasoviti Gräfenberg, kjer zdravijo ljudi z mrzlo vodo po načinu, ki ga je izumil kmet Vincenc Priesnitz. Vidna (Weidenau) se peča s platnarstvom in suknarstvom.

Tešin (Teschen, 22.500 preb.) izdeluje sukno in usnje. Skozi to mesto gre promet iz Ogrskega na Prusko, Moravsko in v Galicijo. Friedeck (9900 preb.) ob Odri ima velike pavolarnice. Iz Bogumina

(Oderberg, 5800 preb.) drži železnica na Prusko. Belsko (Bielitz, 18.500 preb.) je najobrtnejše mesto v deželi in ima c. kr. državno obrtno šolo. Poljska Ostrava (Polnisch-Ostrau, 22.900 preb.) ima premogovnike.

13. Kraljevina Galicija in Vladimirija.

(78.493 km², 8,022.000 prebivalcev.)

Dežela ima 81 okrajnih glavarstev s 186 sodnimi okraji in 6247 občin.

Mesti s svojim statutom sta Levov, Krakov.

Deželni zbor šteje 161 poslancev, v državnem zboru jih je 106.

Glavno mesto Levov (Lemberg, 206.000 preb.) je prvo obrtno in trgovinsko mesto v deželi. V mestu stolujejo trije nadškofje (latinskega, grškega in armenskega obreda). Znamenit je Osolinskega zavod s slovstvenimi in umetniškimi zbirkami in z veliko knjižnico.

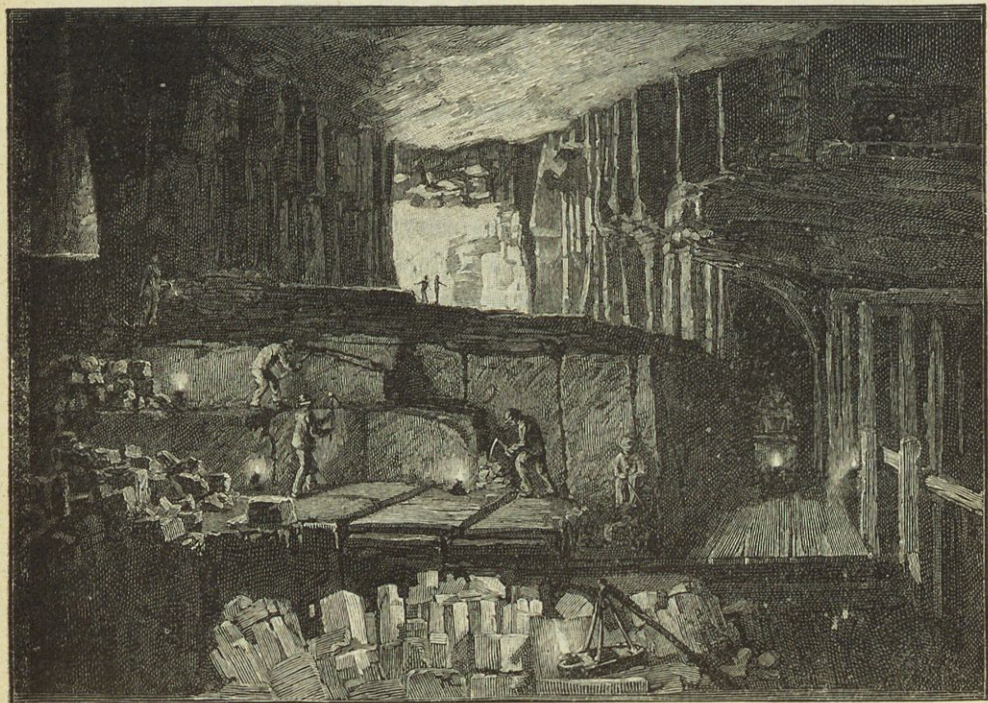
V porečju Visle, in sicer ob Sanu, je starodavno mesto Pšemisel (54.000 preb.), ki izdeluje usnje, platno in lesenino. Jaroslav (24.000 preb.) ima obsežno trgovino, ki sega do Gdanskega. Posebno veliko se izdeluje tukaj hodnega platna za vojaško upravo. Zložev (13.200 preb.) z velikanskimi gozdi, ki dajejo les za gdanske ladjenice.

Brody (18.000 preb.), v porečju Dnepra, ima obsežno trgovino z Rusijo. Ob Dnestru je Sambor (4800 preb.) s platnarstvom. Blizu Galiča so razvaline gradu, po katerem je dežela dobila ime. Ob levem pritoku Dnestra je Rogatin (5700 preb.), kjer kopljejo malec ali sadro. V Brežanih (12.700 preb.) so velike strojarnice. Tarnopol (33.900 preb.) ob Seretu je važno trgovinsko mesto. V Zbaražu (10.000 preb.) so največji semnji za salo v Avstriji. Ob desnih dotokih in pritokih Dnestra so: Drogobič (34.400 preb.) z velikimi solinami. Stry (31.000 preb.) ima razvito obrtstvo. Bolehov (4000 preb.) je v petrolejskem okraju. Stanislavov (33.300 preb.) ima lepo cerkev s spomeniki rodbine Potockih. Ob Prutu je Kolomea (42.700 preb.), ki se bavi z lončarstvom. V Sniatynu (12.300 preb.) so strojarnice.

Zahodna Galicija. Krakov (150.000 preb.) ob Visli je drugo glavno mesto dežele. Nekdaj je bilo stolno mesto, kjer so kronali poljske kralje. V stolni cerkvi je raka poljskih kraljev; ondi je bogata zakladnica in veliko lepih spomenikov. Obrt obsega suknarstvo in usnjarstvo.

Biala (8700 preb.) ob Beli ima spedijsko trgovino. Ob Soli in njenih pritokih sta mimo drugih Osvetin (Auschwitz, 10.100 preb.) in Živjec (Saybusch, 5200 preb.) z lesno trgovino in železarnicami.

V porečju Rabe je Bohinja (Bochnia, 11.000 preb.) s solnimi rudniki, ki dajejo na leto 300.000 *q* soli. V solnih jamah pri Velički (Wieliczka, 6100 preb.) dobe na leto 1 milijon *q* soli. Tam imajo pod zemljo svojo kapelico, svoje plesišče, solno jezero i. t. d. Ob Dunajcu in njegovih

Slika 42. Solni rudnik v Velički.

(Ta slika je iz knjige „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild.“ — Dunaj.
C. kr. dvorna in državna tiskarna.)

pritokih so Stari in Novi Sonč (Sandec, 25.000 preb.), Novi trg (Neumarkt, 9200 preb.) s platnarstvom. Tarnov (36.700 preb.) ima imenitno mestno hišo in stolno cerkev z lepimi spomeniki. Tam izdelujejo veliko platna in usnja.

14. Vojvodina Bukovina.

(10.442 *km*², 801.000 prebivalcev.)

Dežela ima 11 okrajnih glavarstev z 19 sodnimi okraji in 336 občin. Črnovice je mesto s svojim statutom.

Deželni zbor šteje 63 poslancev, v državnem zboru pa jih je 14.

Črnovice (Czernovitz, 86.800 preb.) ob Prutu so glavno mesto. Živahna trgovina sega v Moldavijo in Besarabijo. Poleg drugih učnih zavodov ima mesto tudi c. kr. državno obrtno šolo.

V Porečju Sereta je Seret (8000 preb.) z znamenitimi starinami; to mesto je najstarejše v deželi. V Sučavi (Suczawa, 11.400 preb.) so nekdanj stolovali moldavski knezi. Tukaj so velike tvornice za usnje (korduan in safian). Trgovina sega na Rusko in v Rumunijo. Jakuben (3300 preb.) ob Bistrici ima velikanske železarnice. V Kirlibabi kopljejo svinčenec, ki ima v sebi nekaj srebra. V Kimpolungu izdelujejo železnino.

b) Dežele ogrske krone.

1. Kraljevina Ogrska.

(282.296 km², 18.231.000 prebivalcev.)

Budim-Pešta (Budapest, 880.000 preb.) obsega dve kraljevi mesti: Budo in Pešto, ki ju veže 380 m dolg železen most na verige. V Budi je kraljev grad z imenitno cerkvijo, kjer hranijo krono sv. Štefana in druge kraljevske dragocenosti. Ob Donavi je ladjenica „Donavske parobrodne družbe“. Mimo drugih učnih zavodov ima mesto tudi slikarsko akademijo. Budim-Pešta je središče ogrske trgovine in ogrskega obrta.

Ob Donavi so tudi: Požun (Preßburg, 78.000 preb.) z največjo tvornico za dinamit in druga raznesila. V tem mestu so do leta 1784. kronali ogrske kralje. Ostrogon (Gran, 19.000 preb.) je stolišče ogrskega primasa (prvega nadškofa). Krasna stolna cerkev ima velikansko kupolo. Vaco (Weitzen) in Kaloča (Kalocza) imata lepi cerkvi. Novi Sad (Neusatz) je nekaj nad sto let staro jako cvetoče obrtno mesto.

Ob levih dotokih in pritokih Donave so: Št. Mikloš (Szent Miklos) ob Vagu s sladkornicami. Trnova (Tyrnau) z lepo cerkvijo. Trenčin (Trentschin) z lepim skalnim gradom. Ob Nitri je Nitra z velikimi železarnicami in bakrarnicami. Kremnica (Kremnitz) in Ščavnica (Schemnitz) imata velike rudnike za srebro in zlato. Med Donavo in Tiso je grad Gedelov (Gödöllö), kjer prebiva kraljeva obitelj. Kecskemet (66.800 preb.), sredi istoimenske pustinje, je znano trgovinsko mesto, ki ima tudi tvornice za milo in usnje. Sobotica (Maria-Theresiopel, 94.600 preb.) je glavno tržišče za deželne pridelke. Zombor je ob Francevem prekopu.

Okrožje onostran Donave.

Ogrski Starigrad (Ungarisch-Altenburg); Gjur (Raab) s staro cerkvijo. Mohač in Šent Gotard (St. Gotthard) sta turški bojišči.

Šopronj (Ödenburg) ima obsežne premogovnike. Vesperim, blizu Blatnega jezera, izdeluje sukno in usnje in ima veliko trgovino. V Stolnem Belgradu (Stuhlweißenburg) so pokopavali ogrske kralje.

Ob levih pritokih Drave so: Velika Kaniža (Groß-Kanizsa) z velikimi semnji. Siget (Szigetvar) je važna železniška postaja. Tukaj se je leta 1566. Nikolaj Šubić Zrinski branil proti Turkom. Pečuh (Fünfkirchen, 49.800 preb.) ima lepo cerkev, v okolici pa velike premogovnike.

Okrožje tostran Tise.

Szegedin (118.000 preb.) je po velikosti drugo ogrsko mesto. Ob Tisi je Tokaj s svetovnoznanim vinom. Prešov (Eperies) ima v bližini velike solne rudnike. Košice (Kaschau, 42.000 preb.) z veliko trgovino. Miškovec (Miskolcz, 51.400 preb.) prideluje najboljšo pšenico in trži z raznimi sirovinami. Jeger (Erlau, 28.000 preb.), z lepo cerkvijo, ima razvito platnarstvo, suknarstvo in usnjarstvo. Solnok, z milarnicami, je glavna ladjenica ob Tisi.

Okrožje onostran Tise.

Debreczin (92.700 preb.) je poleg Budim-Pešte prvo tržišče z velikimi semnji. Veliki Varadin (Großwardein, 64.000 preb.) šteje med najstarejša ogrska mesta. Čaba (Csaba, 42.500 preb.) je največja vas na Ogrskem. Arad (63.000 preb.) in Temešvar (72.500 preb.) sta močni trdnjavi. Veliki Bečkerek (Groß-Beeskeret) ima veliko trgovino. Oravica in Dognačka imata rudnike za zlato, srebro in baker. Stara Ršava (Alt-Orsowa) je močna trdnjava.

Prejšnja velika kneževina Erdeljska.

V porečju Szamosa: Kološvar (Klausenburg, 60.800 preb.) je rojstni kraj kralja Matije Korvina.

V porečju Moriša: Erdeljski Belgrad (Karlsburg) ima lepo cerkev z grobovi erdeljskih knezov (Batorija in Gabriela Betlena).

V porečju Olte: Braševo (Kronstadt, 41.000 preb.) je prvo trgovinsko mesto na Erdeljskem. Fogorač prideluje najboljši tobak. Sibinj (Hermannstadt) s cvetočo industrijo.

Ogrsko primorje.

To obsega mesto Reko (Fiume) z okolico (21 km^2) ter šteje 49.200 prebivalcev. Reka je največja ogrska luka, ima velike ladjenice, obsežno trgovino in cvetočo industrijo. Tukaj izdelujejo ladje, zlasti torpedovke, usnje, papir in varijo pivo. V Reki so tudi veliki parni mlini, ki izvažajo mnogo moke. Nad mestom se vzdiguje Trsat

s frančiškanskim samostanom in znano božjo potjo Matere božje. Proti zahodu, toda že v Istri, je ob morju Opatija (Abbazia), ki slovi zaradi milega podnebja. (Glej sliko 43.)

Slika 43. Pogled na Opatijo s kolodvora.

2. Kraljevina Hrvaška in Slavonija.

(42.534 km², 2,619.000 prebivalcev.)

Glavno mesto Zagreb (Agram, 79.000 preb.) ob Savi ima staro, sedaj popolnoma prenovljeno stolno cerkev, ki se lahko prišteva najlepšim gotskim stavbam naše monarhije. Poleg drugih učnih zavodov ima tudi trgovinsko in obrtno šolo. Sisek, ob stočju Kolpe in Save, je prvo hrvaško žitno tržišče in ladjišče za savske parobrode. Ob Savi je Brod in trdnjava Stara Gradiška (Alt-Gradiska). V obližju Mitrovice so razvaline rimskega mesta „Sirmium“, po katerem se ta pokrajina imenuje Srem (Sirmien). Krapinske toplice imajo žveplene kopeli. V Križevcih (Kreuz) se bavijo s svilarstvom. Ob Kolpi je Karlovec (Karlstadt) z živahno žitno trgovino. Kostajnica ob Uni je glavna postaja za trgovino s sosedno Bosno. Varaždin (Warasdin) blizu Drave ima živahno trgovino z deželnimi pridelki; v okolici se pečajo s svilarstvom. Blizu mesta so znane žveplene Varaždinske

toplice. Osek (Esseg, 31.300 preb.) ob Dravi ima veliko orožarnico in razvit obrt.

Ob Donavi je Vukovar, ki se peča s svilarstvom. Petrovaradin (Peterwardein) spada med najmočnejše trdnjave naše države. Bitka leta 1716. Karlovci (Karlowitz) imajo izvrstno vino. Slankamen je znan, ker je ondi Ludovik Badenski premagal Turke (1691). Zemun (Semlin) je znamenitno skladišče za trgovino med Avstrijo in Turčijo.

Ob morski obali so Baker (Buccari), Kraljevica (Portorè), Senj (Zengg) in Bag (Carlopago).

c) Bosna in Hercegovina.

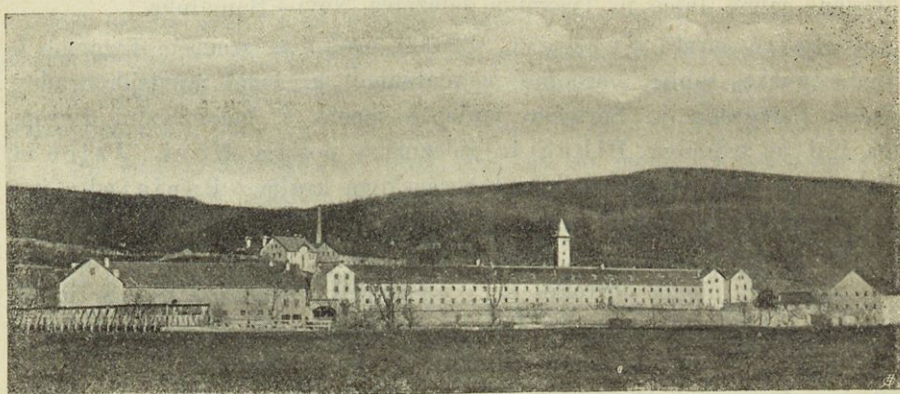
(51.028 km², 1,900.000 prebivalcev.)

Skoro polovico vsega sveta pokrivajo gozdi, 34 % je polja, kjer pridelujejo turšičico, konoplje, predivo, vino in tobak. Izmed domačih živali rede največ ovac, precej tudi goveje živine, kozá in prašičev. Rudnistvo daje železno rudo, premog in sol. Obrtstvo se hitro razvija.

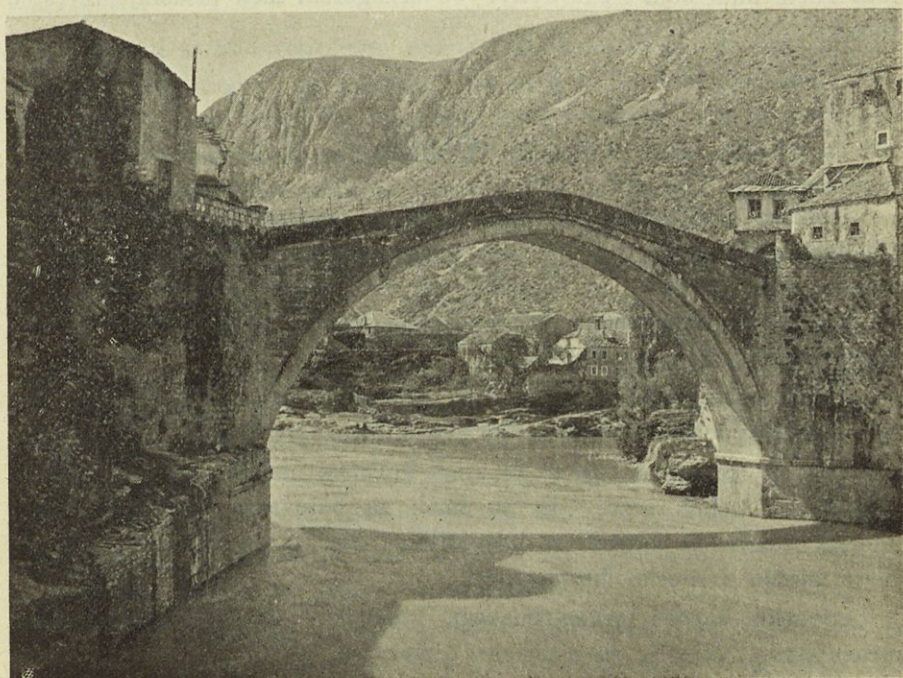

Slika 44. Turški del mesta v Banjaluki.

Iz železa narejajo žeblje, podkove, verige, poljedelsko orodje. Iz lesa režejo doge, iz volne pa tkejo preproge in sage, ki se odlikujejo po kakovosti in ceni. Za obširno trgovino je doslej primanjkovalo železnic, vendar se je tudi v tem pogledu storilo že mnogo. Železnica teče od

Slika 45. Trapistovski samostan v Banjaluki.

Slika 46. Most čez Neretvo v Mostaru.

Broda ob Savi čez Serajevo in Mostar do Metkoviča. S to progo je zvezana mimo Jajca in Travnika železnica Novi—Banjaluka.

Glavno mesto Serajevo (52.000 preb.) je središče trgovine in obrta (puške, sablje, vezanine in pletenine) in sedež najvišjih uradov. Poleg Carigrada je Serajevo najlepše mesto v jugovzhodni Evropi. Ob Uni je trdnjava Bihač in železniška postaja Novi. Jajce ob Vrbasu je bilo stolica zadnjega bosenskega kralja. Banjaluka ima lesno industrijo. Zunaj mesta je velik samostan trapistov, kjer uče menihi domačine poleg poljedelstva tudi raznih obrtov. (Glej sliko 45.) Ob Bosni in njenih pritokih so: Travnik, nekdanje glavno mesto Bosne. Dobo, Maglaj in Tuzla so bojišča leta 1878. Ob Drini je Zvornik, ki ima svinčene rudnike in lesno trgovino. Livno ima živahno trgovino z Dalmacijo. Pri Srebrnici kopljejo svinec in srebro.

Mostar ob Neretvi (17.000 preb.), glavno mesto Hercegovine, trži z vinom in svilo ter izdeluje odeje in orožje. V mestu drži čez Neretvo kamenit most, s strmim 19 m visokim lokom, ki ima 28 m razpetine. (Glej sliko 46.) Okoli Stolaca in Nevesinja so bili leta 1878. hudi boji. Trebinje ob črnogorski meji prideluje izvrsten tobak.

E. Občila.

Občila imenujemo vse, kar služi za prevažanje ljudi in blaga. Občilom prištevamo torej v prvi vrsti pota (na suhem in po vodi) in gonilne sile (človeške in živalske, pa tudi veter in par). Občila so dalje tudi vse tiste uredbe, ki pospešujejo promet, torej pošta, železnica, parobrodstvo, telegraf in telefon.

Moti se pa, kdor meni, da so prometna sredstva služila človeku že od nekdaj v toliki meri, kakor mu služijo dandanašnji.

Ne da se tajiti, da so že stari kulturni narodi, zlasti Rimljani, skrbeli za dobre ceste, da so imeli za potovanje po širni državi udobne vozove, v katerih so prevozili na dan po 20—40 milj; ali vse to je minulo z rimsko državo vred.

Svetlim dnevom grško-rimskega gospostva je sledilo srednjeveško mračnjaštvo. Kjer je za rimskega gospostva vladal red in mir, ki so ga ščitili strogi zakoni, tam so v prvih stoletjih srednjega veka ropale in klale podivjane čete odpuščenih vojakov, tam so na svojih gradovih vitezi-plenitelji poželjivo prežali na mimoidoče blagovne prevoze.

Razen menihov ni bil nihče varen svojega življenja in imetja. Tem so bili odprti gradovi in seljaški domovi, kjer so jih radi sprejemali, da so iz njih ust slišali, kaj se godi po svetu. Ko so se poslavljali, so pa dobili na pot pisma, da so jih, dospevši v druge kraje, izročali naslovljencem.

Po vsej pravici smemo torej reči, da so menihi v teh žalostnih časih nadomeščali časopise in pošto.

Toda prišlo je drugače. Križarske vojske, ki so združile evropske narode k skupnemu nastopu za osvoboditev svetih mest, so pozvročile mogočen prevrat po vsej Evropi. Posebno velja to za prekmorsko trgovino, ki je zdaj iznova oživela in se vedno bolj širila po vseh krajih ob Sredozemskem morju. Križarska brodovja se namreč niso vračala prazna iz Svete dežele, ampak so prinašala s seboj prirodnine, ki so bile po Evropi že davno znane, pa jih Evropci niso kupovali, ker jih je bilo le težko dobiti in so bile vsled tega tudi neizmerno drage. Glavna skladišča za to trgovino so bila italaska pomorska mesta, tako Benetke, Genova in Pisa, kjer se je v kratkem času povzdignilo bogastvo meščanov.

Ker pa ni bilo vsakomur sojeno, da bi na svoje oči videl znamenitosti svetih krajev, je naravno, da se je v tej dobi priobčilo veliko popisov vzhodnih dežel, ki niso bili vselej resnični. Da bi svet dobil pristno sliko onih mest, odkoder so se vračali križarji, odkoder so prihajale dragocene prirodnine, se je v tej dobi začelo tudi z znanstvenim raziskavanjem dotle še malo znanih azijskih dežel.

Med možmi, ki so si stavili to nalogo, stoji na prvem mestu Benečan Marko Polo. V 35 letih je prehodil peš skoro vso vzhodno Azijo ter storil toliko, da se s takimi uspehi ni mogel ponašati nihče za njim, niti ne sloveči Livingstone. Njegovi zapiski o Perziji, Indiji in Kitajskem so bili ves srednji vek podlaga zemljepisni vedi ter so posebno dobro služili Evropecem, potujočim po teh deželah.

Ta odkritja so izredno pospeševala trgovino, ki se je zdaj jela širiti ne samo po italaskih mestih, ampak tudi po Nemškem, Francoskem, Avstrijskem, Nizozemskem, Angleškem in celo med Rusi. Občna blaginja je rodila po mestih nov stan: meščanski stan.

Obrt in trgovina pa se razvijata samo tam, kjer vlada mir in red. V onih časih pa so plemiči še kaj radi izkoriščali svojo moč v boju proti vzbujajočemu se meščanstvu; zato so se meščani družili v zveze, ki so pripomogle, da se blagovni promet ni samo povzdignil, temveč tudi da se je vršil še dosti varno.

V tej dobi se je s kompasom tudi mornarstvo jako izpopolnilo. Ta izum je odprl mornarjem pot po velikih oceanih; ni ga bilo več uglednejšega pomorščaka, ki bi ne bil poiskoval odkriti morske poti v Indijo, odkoder so Benečani in Genovčani v drugi polovici srednjega veka prinašali raznovrstne prirodnine in dragocenosti. Vendar je trajalo še dolgih sto let, preden se je pogumnim Portugalcem posrečilo, da so prišli leta 1497. okoli „Rtiča dobre nade“ po morju v Indijo.

Prav v tej dobi je Krištof Kolumb, ki je hotel v zahodni smeri v Indijo, odkril Ameriko (1492).

Leta 1513. je španski častnik Balboa prekoračil Panamsko ožino ter prvi videl z ameriške obale valove Tihega oceana.

Ko so Španci in Holandci odkrili Avstralijo in Polinezijo, je svetovna trgovina zdrobila tesne spone, ki so jo vezale na Sredozemsko morje. Iz italških mest se je preselila na obalo Atlanskega oceana, kjer so jo Italijanom odvzeli Portugalci in Španci.

Ta velikanski prevrat v svetovni, vedno bolj se razvijajoči trgovini ni ostal brez dobrih posledic. Vsled prizadevanja vladarjev so polagoma izginile predprave, ki so ovirale trgovino, a nadomestile so jih uredbe, ki so jo močno povzdignile.

Tem pa prištevamo v prvi vrsti pošto.

Dasi segajo začetki poštarstva daleč nazaj med azijske kulturne narode starega veka, so odprli v Evropi prvo javno pošto med Dunajem in Brüsslom šele za cesarja Maksimilijana I. leta 1516. Po zgledu avstrijske pošte so otvorili pošte na Pruskem in Francoskem, pozneje tudi na Angleškem. Iz začetka so odpravljali pošto z jezdniimi konji in šele pozneje z vozovi, ki so ravno vsled pošte prišli do svoje veljave. V tistih časih pa so bile ceste še prav slabe in pošte vsled tega počasne. Zato je bilo treba misliti na izboljšanje cest, ki so prvi in glavni pogoj hitrejšega in lažjega občeovanja.

Največ so storili v tem pogledu Francozi; lepo cestno mrežo so dobili tudi Angleži, in tudi v Avstriji so dogradili za vlade Marije Terezije in Jožefa II. mnogo cest.

Sploh pa tedanja pošta niti približno ni bila podobna sedanji, in še v 18. stoletju ni bilo mogoče vsak dan pošiljati pisem z Dunaja v Gradec ali v Trst, še manj pa na Nemško. Kdor je hotel oddati pismo, ga je moral nesti v poštni urad, kjer so ga pretehtali in določili pristojbino po njegovi teži. Ker pa je imel celo Dunaj samo en poštni urad, si lahko mislimo, kako zamudno je bilo tedanje poštno uradovanje.

Še za Marije Terezije so se raznašala na Dunaju pisma samo enkrat na dan, v dunajskih predmestjih celo samo trikrat na teden.

Kakšen razloček med nekdanj in sedaj, ko se na Dunaju dostavljajo pisma po desetkrat na dan!

In kaj je vzrok, da so se v kratki dobi zadnjih sto let občila tako korenito predrugačila?

Znano je, da se občila ravna po socialnih razmerah in po splošnem stanju omike vsake dobe. Kakor hitro se izpremene socialne razmere ali povzdigne splošna omika, se predrugačijo tudi občila.

Tako korenito izpremenbo družabnih razmer in vsled tega tudi do takrat običajnih občil je doživela Evropa koncem 18. stoletja po francoski revoluciji.

Revolucijska doba in sledeča desetletja so rodila mnogo velikih in zdravih misli, ki so čudovito hitro povzdignile človeško omiko. In kako so se v tej dobi razvila in izpopolnila javna občila! Kamorkoli so prišli francoski vojaki, povsod so gradili nove ceste; svetovni osvojevalci Napoleon je že sprožil misel, da se predere zemeljska ožina pri Suezu ter s prekopom odpre nova pot lepo se razvijajoči trgovini.

Ko je nekaj let pozneje na Angleškem Mac Adam pokazal, kako je graditi ceste za vožnjo s težko obloženimi vozovi, se je začela doba onih težkih tovornih voz, ki jih je vleklo po 6 do 10 konj in se jih še spominjajo starejši ljudje.

S tovrnim prometom pa se je povzdignil tudi poštni in osebni promet. V Avstriji so ga jako oživile takozvane cesarske ali državne ceste, ki so jih zgradili za vlade cesarja Franca I., da so z njimi zvezali cesarsko stolno mesto z glavnimi mesti posameznih kronovin. Pridno so drdrali po njih poštni vozovi in daleč na okrog se je razlegal poštni rog, oznanjajoč novo napredno dobo.

Toda človeški duh ne miruje nikoli. Toliko da se je začel promet po cestah krepko razvijati, že sta mu zavdala smrtni udarec dva nova izuma: parobrod in lokomotiva. Parobrod je izumil leta 1807. Američan Fulton, lokomotivo pa leta 1827. Anglež Stephenson.

Rečni parobrodi so se hitro udomačili po vsem svetu, in že l. 1830. ni bilo v vsej Evropi nobene večje reke, nobenega večjega jezera brez parobroda. Prav tistega leta se je tudi ustanovila avstrijska „Donavska parobrodna družba“, ki ima sedaj 141 parobrodov in nad 800 vlačilnih ladij ter je prva družba te vrste na svetu.

Dandanašnji plovejo rečni parniki po vseh delih sveta. Z njimi je Evropeem odprta pot tudi v one še malo znane kraje osrednje Azije, Afrike in Amerike, kamor bi brez ladje ne bili prišli tako lahko.

Za daljnji razvoj naših občil je veleznamenit 30. dan meseca septembra leta 1829., ko je med Liverpoolom in Manchestrom zdrdral prvi železniški vlak s Stephensonovim parnim strojem.

Znano je, da Stephensonovi vrstniki njegovega izuma niso dostojno cenili. Kako so učenjaki še nekaj let prej sodili o parnem stroju, dokazuje članek, ki ga je leta 1819. priobčil znanstven časopis v Londonu. Ta članek, ki naravnost odreka, da bi bilo mogoče se voziti s parnim vozom, je shranjen v Londonu v onem muzeju, kjer stoji tudi prvi Stephensonov parni stroj.

Za Angleži so bili Belgijci prvi, ki so leta 1831. začeli graditi železnice. Na Nemškem so zgradili prvo železnico leta 1835., v Avstriji leta 1836., na Francoskem pa leta 1837. Sedaj obsegajo vse železniške proge skoro 1,000.000 km.

Dandanašnji so železnice tako dovršene, da zanje ni več nobenih ovir. Čez reko Mississippi, ki je pri mestu St. Louisu 630 m široka, se vzpenja železniški most iz jekla v treh velikanskih po 160 m širokih obokih. Od dveh nadstropij služi zgornje vozovom in pešcem, spodnje pa neštevilnim vlakom, ki prevažajo ogromne teže po tej monumentalni stavbi.

O velikanskem napredku železniške tehnike pričajo tudi razni predori, tako n. pr. 12.000 m dolgi predor skozi goro Mont Cenis, 15.000 m dolgi Gotthardov predor v Švici in Simplonski predor med Italijo in Švico, ki je sedaj najdaljši in meri nekaj nad 19.000 m; dalje železniške proge, kakor semerniška, brennerska, apeninska, gotthardska, predarelska in sibirska, ki meri nad 7500 km in je najdaljša na svetu. Vse pa presega glede duhovite tehnike Pacifiška železnica, ki veže Atlanski ocean s Tihim morjem. Ta 4000 angleških milj dolga proga se vije po pragozdih in prerijah, gre na dveh mestih 2500 m visoko čez Kordilliere in se 1500 angleških milj daleč ne spusti pod 1260 m nadmorske višine.

V Južni Ameriki so 3000—4000 m visoke železnice kaj navadnega. Najvišjo pa imajo na Peruanskem. Ker gre 4775 m visoko nad morjem, je torej samo za 25 m nižja nego najvišji vršac v Evropi.

Vendar pa bi se ne bila železnica nikdar popela do te popolnosti, ako bi se ne bila z njo vred v tisti meri popolnjevala tudi druga občila.

Leta 1814. je zgradil Anglež Robertson na Škotskem parobrod „Kaledonia“, ki je prvi rezal morske valove. Temu so kmalu sledili drugi, in že leta 1825. se je ustanovila v Londonu prva večja morska parobrodna družba, ki s svojimi parobrodi še zdaj vzdržuje promet med Londonom, Ostendom, Antwerpnom, Rotterdamom in Hamburgom.

Tudi v Kalkutto (v vzhodni Aziji) je plul leta 1825. prvi angleški parobrod. Ker pa je moral med potjo večkrat vzeti premog, se je takrat splošno mislilo, da se parobrodi ne bodo obnesli za plovstvo po velikih oceanih. Pa tudi ta bojazen je izginila, ko je leta 1838. angleški parobrod „Great Western“ preplul Atlantski ocean in je za dolgo pot od Bristola do New-Yorka potreboval samo 14 dni.

Leto pozneje se je po prizadevanju Američana Samuela Cunarda ustanovila parobrodna družba, ki je takrat pošiljala svoje parobrode po dvakrat na mesec iz Amerike v Evropo.

Ker je postal parobrod izredno važno občilo, je odslej vse prizadevanje merilo na to, da se kar najbolj pospeši njegova vožnja.

Važno je v tem pogledu leto 1829., ko je Čeh Jožef Ressel izumil parni vijak ter z njim ustvaril moderni parobrod.

Sedaj parobrodstvo ne pozna nobenih zaprek in njegova naloga je, da so morska tržišča v neprestani zvezi. To zvezo vzdržujejo premnoge parobrodne družbe.

Leta 1840. na Angleškem ustanovljena parobrodna družba skrbi za redni promet med Veliko Britanijo, Kitajsko državo, Japonskim cesarstvom in Avstralijo.

Slična družba se je ustanovila na Francoskem; njene ladje plovejo v Japonsko cesarstvo, v Senegambijo, Brazilijo in La Plato.

Nemški parobrodi prihajajo redno v vsa večja pristanišča na vzhodni obali Severne in Južne Amerike.

Ladje Avstrijskega Lloydja plovejo v Galaz, Odeso, Trapezunt, Carigrad, Atene, Smirno, Aleksandrijo in skozi Sueški prekop v vzhodno Azijo.

Zvezo med zahodnim obrežjem Amerike in vzhodnim obrežjem Azije oskrbujejo angleški in ameriški parobrodi.

Na vsem svetu je zdaj približno 13.000 večjih parobrodov.*) Ako cenimo vsak oceanski parobrod okroglo na 300.000 K, si lahko mislimo, koliko so veljale te priprave za svetovni promet. Kako plodonosno pa so naloženo te velikanske vsote, izpričujejo nastopna števila.

Prej je potrebovala jadrnica iz Evrope v Ameriko 40—50 dni, zdaj potrebuje parobrod samo 6—14 dni; prej so vozile jadrnice iz Evrope v Avstralijo 160—180 dni, naši parobrodi potrebujejo za to pot 30—50 dni.

*) Poleg parobrodov vozi po morju tudi 28.000 velikih jadrnic, tako da šteje trgovinska mornarica vsega sveta nad 40.000 velikih ladij.

Da bi tudi te vozne čase skrajšali kolikor mogoče, dajejo parobrodom močnejše stroje, izkušajo pa tudi skrajšati vodna pota. V ta namen so izkopali v novejšem času mnogo prekopov, ki vežejo posamezne reke in družijo morja. Svetovnega pomena je 148 *km* dolgi Sueški prekop, ki so ga izročili javnemu prometu dne 16. novembra leta 1869.

Kolike važnosti je Sueški prekop za trgovino, je razvidno iz tega, da pridobe Lloydovi parobrodi 37 dni, če gredo na potu iz Trsta v Bombay skozi Sueški prekop namesto okoli Rtiča dobre nade.

Sueški prekop pa ni važen samo zatagadelj, ker so z njim skrajšali pot v vzhodno Azijo in se vsled tega prihrani mnogo časa, ampak tudi zatagadelj, ker se je velik del svetovne trgovine vrnil na svoja stara pota. Pomorska mesta ob Sredozemskem morju so zdaj zopet ob svetovni prometni cesti, in lahko se reče, da je bil dan, ko so otvorili Sueški prekop, za mesta Trst, Benetke, Genuo, Marseille dan njihovega preporoda.

Zmaga, ki sta jo ob otvoritvi Sueškega prekopa slavili tehnika in evropska denarna moč, pa je rodila novo misel, misel namreč, kako predreti Panamsko zemeljsko ožino.

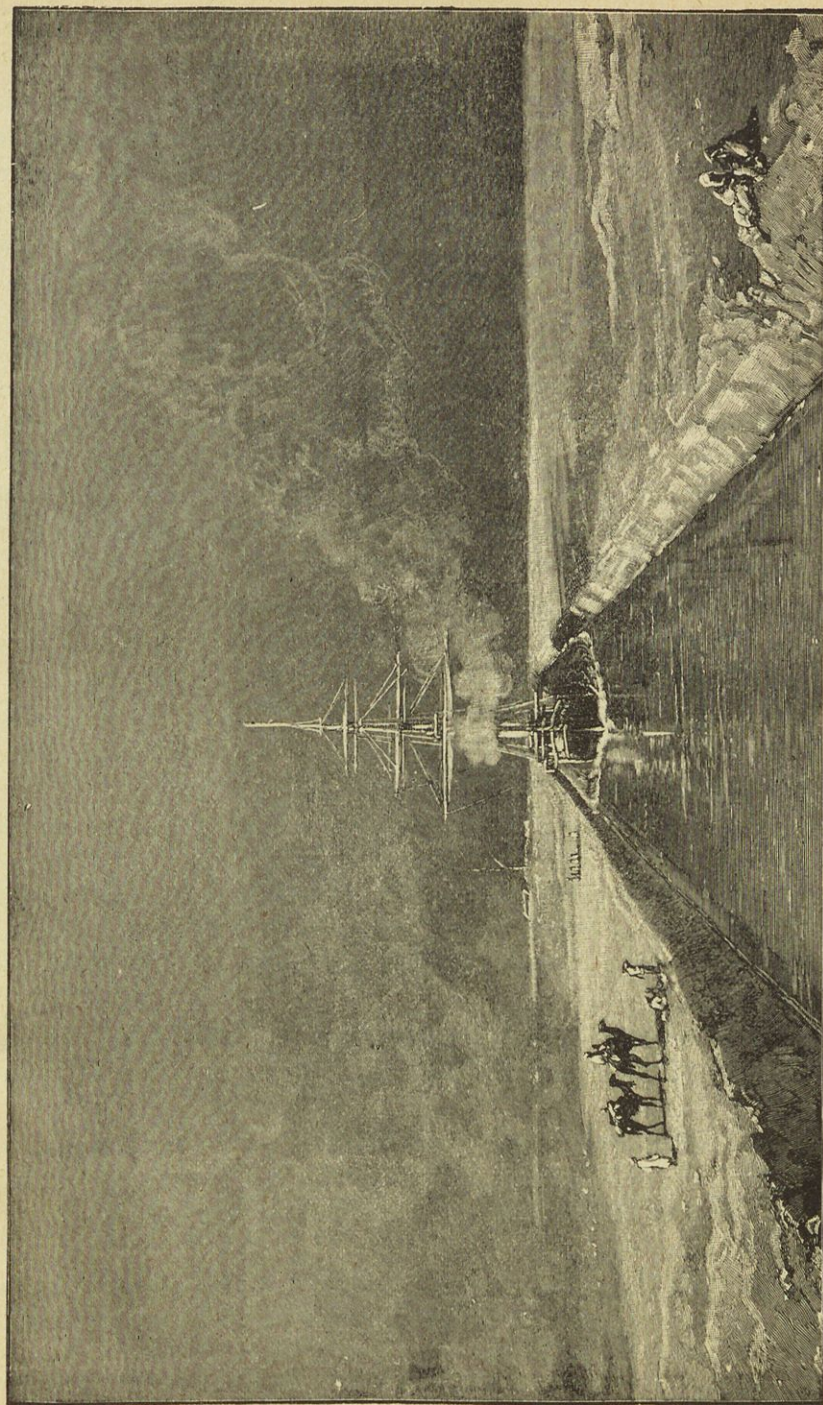
Že je minulo nekaj let, odkar se je začelo s tem velikanskim prosvetnim delom, in umevno je ob sebi, da se ves svet zanima za to z ogromnimi stroški spojeno podjetje, ki naj odpre hitro se razvijajočemu svetovnemu prometu nova pota.

Toda kaj bi bil ves promet naših dni brez Morsejevega telegrafa! Kako bistveno so se izpremenili denarni posli, odkar vsak trgovec vsak dan ve, kakšno ceno ima blago v raznih svetovnih tržiščih. Nič manj važen pa ni telegraf za železniški promet, ki je sedaj tako urejen, da se, potovaje po železnicah, ni bati nobene nevarnosti.

Zdaj je na vsem svetu nad 90.000 telegrafskih postaj, ki prevedejo na leto okoli 400 milijonov depeš.

Končno pa je bilo rešeno vprašanje telegrafije leta 1851., ko se je posrečilo iz guttaperche (gutaperče) napraviti prvi kabel, ki je združil Veliko Britanijo z evropsko celino.

Leta 1866. so položili prvi kabel med Evropo in Ameriko; dolg je 6600 *km*. Temu so hitro sledili drugi, tako da imamo zdaj med tema dvema deloma sveta že enajst kablov. Proti vzhodu gredo kabli po Sredozemskem morju in skozi Sueški prekop čez Indijo na Kitajsko in Japonsko, pa tudi čez Javo v Avstralijo in Novi Seeland k našim proti-

Slika 47. Sueski prekop.

nožcem. S kablom, ki so ga položili med vzhodno obalo Azije in zahodno obalo Amerike, je ves svet obdan z električnim obročem.*)

Tako je človek s parom in elektriko premagal prostor in čas in preobrazil vse prometno življenje. Trgovina in promet sta se razvila tako, da bi jima stare prometne naprave nič več ne zadoščale. Zato se je marsikaj predrugačilo, zlasti pa poštarstvo, ki stoji sedaj na jako visoki stopnji. Do te dovršenosti pa se je vzpelo le, ker se je poštni promet izročil železnicam in parobrodom in ker se je pošta sploh povsem preuredila.

Na železnicah so se ustanovile posebne ambulance, po morju pa vozijo poštni parobrodi, ki se odlikujejo po hitri vožnji. Da ti parobrodi niso vezani na večje število potnikov, da se natanko drže določenih kurzov in da med vožnjo ne delajo prevelikih zamud, dajejo države onim parobrodniim družbam, ki jim je izročen poštni promet po morju, posebne subvencije. V ta namen dobi tudi Avstrijski Lloyd od dunajske vlade vsako leto več milijonov kron podpore.

Za naš prekmorski poštni promet so najvažnejši pristani Trst, Hamburg, Bremen, Stettin, Southampton, Liverpool, Antwerpen, Havre, Bordeaux, Marseille, Lissabon, Brindisi, Aleksandrija, Carigrad.

Sedaj odpravi pošta na leto: v Evropi 25.618,740.000, v Ameriki 14.643,129.000, v Aziji 2.677,498.000, v Avstraliji 705,987.000, v Afriki pa 367,245.000 pošiljatev.

Da za ta promet ne zadoščajo več poštne uredbe, kakršne so bile v navadi pred 50 in več leti, je brezdvomno. Nasprotno pa smemo trditi, da se je povzdignil poštni promet ravno vsled raznih novih uredb.

Za pisma so se uvedle enotne tarife, ki ne določujejo pristojbine po oddaljenosti kraja, kamor je pismo namenjeno, ampak le po njegovi teži.

Leta 1840. smo dobili pisemske znamke, okoli leta 1870. pa dopisnice. Temu so sledile pošiljatve s poštnim povzajem in poštne nakaznice.

Da se vrši poštni promet brez ovir tudi na državnih mejah, so začele posamezne države med sabo sklepati poštne pogodbe, ki so pripravljale pot svetovnemu poštnemu društvu, ustanovljenemu v Parizu dne 1. junija leta 1878.

Po določilih tega društva, ki obsega sedaj skoro vse države sveta, se plača za navadno pismo 25 h, za dopisnico pa 10 h; svoje poročilo

*) Dandanes merijo brzojavne proge v Evropi 857.000 km, v Ameriki 687.000 km, v Aziji 230.000 km, v Afriki 90.000 km, v Avstraliji pa 87.000 km.

pa lahko pošlješ iz San Franciska v Sibirijo, ali iz Hamerfesta v La Plato ali v Perzijo.*)

Kolika izpremema med nekaj in zdaj! Leta 900 so se izročala pisma potujočim menihom, ki so jih skrita v gube svojih oblačil nosili iz kraja v kraj.

Devetsto let pozneje so bile že pošte, toda za pismo z Dunaja v Ameriko se je plačalo 20 K poštnine; preden je prišlo v Ameriko, pa je minilo 60 do 70, da celo 100 dni.

In zdaj? V 9 dneh pride pismo z Dunaja v New York, plačati pa je zanje samo 25 h pristojbine.

Vsem tem napravam sta se zdaj pridružila še telefon in brezžično brzojavstvo, ki kaj uspešno tekmujeta z navadnim telegrafom.

Važno nalogo vrši v naših dneh tudi elektrika kot gonilna in delovna sila.

Posebno veliko pa si obeta človeštvo od modernega zrakoplovstva, in kdo ve, kaj nam v tem pogledu prinese že bližnja bodočnost.

E. Vozni redi.

Odkar prepregajo železnice ves omikani svet, potujejo ljudje veliko več nego so kdaj poprej.

Kadar se ne peljemo daleč in ne mislimo izostati dolgo, res ni treba nikakršnih priprav. Drugače pa je, kadar gremo na daljšo pot. Ker v takih primerih ni vse eno, kdaj naj odidemo in kje naj se peljemo, je vsekako treba, da se za potovanje pripravimo, to se pravi, določiti moramo zanje čas in pot.

V ta namen si priskrbimo vozni red, ki ga dobimo na prodaj v knjigotržnicah in tudi drugje. Nato poiščemo v tej knjigi progo, ki se hočemo peljati po njej.

Ta proga je najbolje razvidna iz železniške karte, ki je prirejena voznemu redu. Na tej karti ima vsaka proga tisto število kakor v voznem redu. Ako ima proga na železniški karti število 116, jo je najti tudi v voznem redu pri številu 116.

*) Leta 1900 so merile v svetovnem poštnem društvu združene države 106.6 mil. km^2 in štele 1102.6 mil. prebivalcev. Prav tistega leta se je dostavilo 23.059 mil. navadnih pisem, 48 mil. denarnih pisem s 64 mil. frank., 435 mil. poštnih nakaznic z 32.757 mil. frank., 40 mil. poštnih nalogov z več nego 2576 mil. frank., 430 mil. navadnih tovorkov in 2346 mil. naročenih časopisov.

Progo tudi lahko določimo po abecednem imeniku, ki obsega vse postaje, za katere je izdan vozni red. V tem imeniku stoji poleg posameznih postajnih imen eno ali tudi več števil, ki so z njimi v voznem redu zaznamenovane one proge, v katere je uvrščena dotična postaja. Kjer je torej poleg postajnega imena število 36, pomeni to, da je ta postaja uvrščena v 36. progo in da so ondi navedeni vsi vlaki, ki vozijo na tej progi.

Ako stoji v imeniku poleg imena več števil, je ta postaja izhodna točka za več prog ali pa se tam cepi proga.

Na vsaki strani voznega reda je poleg postajnih imen več predelov s števili. Ta števila značijo čas prihoda, oziroma čas odhoda onega vlaka, ki je naveden na vrhu predela. Večja števila kažejo ure, manjša minute. Tako pomeni n. pr. število 8¹⁷, da prihaja, oziroma odhaja vlak ob 8. uri 17 minut.

Ker vozijo vlaki po dne in po noči, računijo na železnici poleti in po zimi dan od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer, noč pa od 6. ure zvečer do 6. ure zjutraj.

V voznem redu so zaznamenovani dnevni vozni časi tako, kakor je zgoraj zapisano, za nočni čas pa so minute podčrtane. Število 8¹⁷ pomeni torej prihod, oziroma odhod vlaka ob 8. uri 17 minut zjutraj, število 8¹⁷ pa prihod, oziroma odhod vlaka ob 8. uri 17 minut zvečer.

Šesta ura zjutraj je dan in jo zabeležujemo takole: 6⁰⁰; šesta ura zvečer je noč ter jo pišemo takole: 6⁰⁰.

Kjer ne vozi veliko vlakov, so natisnjena imena posameznih postaj po sredi strani voznega reda. Zato je čitati tukaj vozne čase v predelih na levi strani postajnih imen od zgoraj doli, v predelih na desni strani postajnih imen pa od spodaj gori kakor kažeta puščici. Ako namreč čitamo imena postaj od spodaj gori, dobimo njih obratno vrsto, ne da bi jih bilo treba napisati še enkrat.

So pa tudi proge, kjer je osebni promet jako živahen. Za take proge so natisnjena imena postaj ob levem robu vsake strani; v posameznih predelih stoje vozni časi za one vlake, ki vozijo v smeri, določeni po vrsti naštetih postajnih imen. Potem so navedene vse postaje še enkrat v obratnem redu, zraven pa stoje vozni časi vlakov, vozečih v tej smeri.

Vozni časi brzovlakov so natisnjeni z debelejšimi številskimi znamenkami nego vozni časi poštnih, osebnih in mešanih vlakov. Ker se ustavljajo brzovlaki samo na večjih postajah in na razkrižjih, stoji poleg imen onih postaj, kjer se ne ustavljajo, drobna pika ali črtica.

Iz navedenega je razvidno, da je za vožnjo na eni progi lahko izbrati v voznem redu oni vlak, ki odhaja ob najugodnejšem času in prihaja na določeni kraj najprilicneje.

Kakor hitro je treba med potjo prestopiti, moramo vedeti, ali ima vlak, ki se hočemo z njim peljati, direktno zvezo, to se pravi, ali odhaja precej za njim vlak na stransko progo.

Tudi to je prav lahko povzeti iz voznega reda. Kdor hoče n. pr. iz Ljubljane v Zagreb, mora na Zidanem mostu prestopiti, kar je razvidno iz železniške karte in iz sledečega izpiska iz voznega reda.

133. Trst juž. kol.—Maribor glav. kol.—Gradec—Dunaj juž. kol.

km	P o s t a j e . Srednjeevropski čas	Osb.v. 40 I—III	Brzv. 2 a I—III	Brzv. 2 I—III	Osb.v. 76 I—III	Osb.v. 32 I—III	Brzv. 4 I—II	Osb.v. 34 I—III	Brzv. 6 I—III	Osb.v. 36 I—III	Osb.v. 74 I—III
145	Ljubljana juž. kol. X 92, 93, 94, 146 Odhod	7 ²⁰	11 ¹⁷	11 ³⁶	6 ³⁰	3 ¹⁴	9 ⁵³	12 ¹⁸	12 ¹⁰	4 ⁵⁷	
154	Zalog ⚓	7 ³¹	.	.	6 ⁴¹	3 ²⁵	.	12 ²⁹	.	5 ⁰⁸	
160	Laze ⚓	7 ⁴⁰	.	.	6 ⁵¹	3 ³⁴	.	12 ³⁸	.	5 ¹⁷	
169	Kresnice ⚓	7 ⁵¹	.	.	7 ⁰³	3 ⁴⁴	.	12 ⁴⁹	.	5 ²⁸	
177	Litija ⚓	8 ⁰²	11 ⁵⁰	12 ¹¹	7 ¹⁴	3 ⁵⁵	.	1 ⁰⁰	.	5 ⁴⁰	
183	Sava ⚓	8 ¹¹	.	.	7 ²²	4 ⁰⁴	.	1 ⁰⁹	.	5 ⁵⁰	
192	Zagorje ⚓	8 ²²	12 ⁰⁶	12 ²⁸	7 ³³	4 ¹⁵	.	1 ²¹	.	6 ⁰³	2 ⁰¹
197	Trbovlje ⚓	8 ²⁹	12 ¹³	12 ³⁵	7 ⁴⁰	4 ²³	.	1 ²⁸	.	6 ¹¹	2 ⁰⁹
202	Hrastnik ⚓	8 ³⁶	.	.	7 ⁴⁷	4 ³²	.	1 ³⁷	.	6 ¹⁹	2 ¹⁸
209	Zidani most Prih. X 476 Odh.	8 ⁴⁵	12 ³⁰	12 ⁵¹	7 ⁵⁷	4 ⁴¹	10 ⁵⁹	1 ⁴⁶	1 ¹³	6 ²⁹	2 ³⁰
		8 ⁵⁵	12 ⁴⁴	1 ⁰⁸	8 ⁰⁷	4 ⁵⁶	11 ⁰³	2 ¹⁸	1 ¹⁷	6 ⁴¹	3 ⁰⁰

Na Zidanem mostu se odepi proti Zagrebu proga, ki ima na železniški karti število 476; prav to število stoji v voznem redu na progi Trst—Dunaj poleg postajnega imena Zidani most, kar pomeni, da je proga Zidani most—Zagreb v voznem redu uvrščena pri številu 476. Kdaj odhajajo vlaki z Zidanega mostu v Zagreb, kaže izpisek iz voznega reda na strani 119.

Ako ima potnik v Zagrebu opravka, ki ga veže na določen čas, mora dognati, kdaj mu je iti iz Ljubljane, da pride pravočasno v Zagreb, ne da bi mu bilo treba na Zidanem mostu predolgo čakati.

Po voznem redu vozijo na progi Ljubljana—Zidani most štirje brzovlaki, ki odhajajo iz Ljubljane ob

11¹⁷, 11³⁶, 9⁵³, 12¹⁰

ter prihajajo na Zidani most ob

12³⁰, 12⁵¹, 10⁵⁹, 1¹³.

V tej smeri gredo dalje iz Ljubljane osebni vlaki ob

7²⁰, 3¹⁴, 6³⁰, 12¹⁸, 4⁵⁷

ter so na Zidanem mostu ob

8⁴⁵, 4⁴¹, 7⁵⁷, 1⁴⁶, 6²⁹.

Z Zidanega mostu odhajajo proti Zagrebu vlaki ob

9¹⁵, 1²⁷, 5⁰², 5¹³, 8¹⁵,

ter prihajajo v Zagreb ob

12¹⁵, 3⁴⁰, 7¹², 7¹⁸, 11²⁶.

476. Zidani most—Zagreb.

Osb.v. 504 I—III	Osb.v. 512 I—III	Osb.v. 502 I—III	Osb.v. 506 I—III	Meš.v. 528 II—III	km	P o s t a j e. Srednjeevropski čas	Osb.v. 511 I—III	Osb.v. 501 I—III	Osb.v. 503 I—III	Osb.v. 505 I—III
5 ¹³	9 ¹⁵	1 ²⁷	5 ⁰²	8 ¹⁵	.	Zidani most X 133	7 ⁵⁷	10 ³⁰	4 ⁰³	12 ³⁶
5 ¹⁵	9 ²⁸	1 ³⁷	5 ¹⁴	8 ³¹	2	Radeče pri Zid. mostu	7 ⁴⁴	10 ¹⁹	3 ⁵²	12 ²⁵
5 ³⁷	9 ⁵⁸	1 ⁵⁷	5 ³⁴	9 ⁰¹	17	Sevnica	7 ¹⁸	9 ⁵⁹	3 ³³	12 ⁰⁶
5 ⁵⁷	10 ²⁶	2 ¹⁷	5 ⁵³	9 ²⁸	31	Rajhenburg	6 ⁴⁹	9 ⁴⁰	3 ¹⁵	11 ⁴⁷
6 ⁰⁷	10 ³⁶	2 ²⁷	6 ⁰³	9 ⁴²	35	Videm-Krško	6 ³⁸	9 ³⁰	3 ⁰⁷	11 ³⁹
6 ²⁵	11 ⁰¹	2 ⁴⁷	6 ²²	10 ⁰⁷	44	Brežice	6 ²⁰	9 ¹⁶	2 ⁵³	11 ²⁴
6 ³⁵	11 ¹⁴	2 ⁵⁷	6 ³¹	10 ²⁰	51	Dobova	5 ⁵⁷	8 ⁵⁷	2 ³³	11 ¹⁷
6 ⁴⁴	11 ²⁷	3 ⁰⁶	6 ⁴²	10 ³⁴	57	Savski marof	5 ⁴⁵	8 ⁴⁷	2 ²³	10 ⁵⁸
6 ⁵²	11 ⁴¹	3 ¹⁴	6 ⁵⁰	10 ⁴⁷	63	Prih. Zaprešič Odh.	5 ³⁰	8 ³⁸	2 ¹³	10 ⁴⁹
6 ⁵⁵	11 ⁴³	3 ¹⁷	6 ⁵¹	10 ⁵³		Odh. Prih.	5 ²⁸	8 ³⁶	2 ¹⁰	10 ⁴⁸
7 ⁰²	11 ⁵³	3 ²⁴	6 ⁵⁷	11 ⁰³	67	Podused	5 ¹⁹	8 ²⁹	2 ⁰³	10 ⁴¹
7 ¹⁰	12 ⁰⁵	3 ³²	7 ⁰⁴	11 ¹⁵	72	Stenjevec	5 ⁰⁷	8 ²¹	1 ⁵⁵	10 ³³
7 ¹⁸	12 ¹⁵	3 ⁴⁰	7 ¹²	11 ²⁶	76	Zagreb X	4 ⁵⁵	8 ¹³	1 ⁴⁷	10 ²⁶

Iz teh podatkov je razvidno, da ima direktno zvezo brzovlak, ki gre iz Ljubljane ob 11³⁶. Ta vlak pride namreč ob 12⁵¹ na Zidani most in ima že ob 1²⁷ zvezo proti Zagrebu, kamor dospe ob 3⁴⁰ popoldne. Direktno zvezo ima dalje tudi osebni vlak, ki odhaja iz Ljubljane ob 7²⁰ zjutraj in prihaja na Zidani most ob 8⁴⁵ dopoldne ter gre že čez pol ure od tod proti Zagrebu.

Kdor se hoče peljati iz Zagreba v Ljubljano, naj pogleda na progi št. 476, kdaj odhajajo vlaki iz Zagreba. Število 133 poleg postajnega imena Zidani most pomeni, da je na tej postaji zveza s progo Dunaj—

Trst, oziroma Trst—Dunaj. Zato mora potem dognati, kdaj prihajajo vlaki iz Zagreba na Zidani most in kdaj odhajajo na progi Dunaj—Trst proti Ljubljani. Primerjaje te čase med seboj, najde hitro tudi najugodnejšo zvezo.

Za potovanje iz Ljubljane v Gorico imamo dve progi: Ljubljana—Nabrežina—Gorica in Ljubljana—Jesenice—Gorica. Kdor hoče iz Ljubljane v Gorico, se mu je torej najprej odločiti za eno teh prog, potem pa mora poiskati za dotično progo najugodnejšo zvezo.

Časih je treba med potjo večkrat prestopiti. Tudi v takih primerih določujemo vožnjo po zgoraj navedenem zgledu.

Kadar potujemo s pošto, poiščemo v imeniku kraj, kamor se hočemo peljati, oziroma kjer mislimo nastopiti pot.

Tudi poleg tega imena stoji število, ki ga ima proga, v katero je uvrščen kraj našega potovanja. Razložek je samo ta, da je poleg imen onih krajev, ki so zvezani s pošto, natisnjen poštni rog, kar pomeni vozno-poštni promet, prav tako kakor pomeni poleg imena natisnjena ladja, da ima ta kraj parobrodno zvezo.

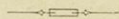
Dandanašnji se izdajajo vozni redi tudi za lokalni promet. Ker služijo za posamezne, obče že znane proge, tudi niso tako natanko sestavljeni, kakor oni veliki, ki jih ureja v c. kr. trgovinskem ministrstvu urad za poštno kurze.

V vsakem voznem redu je označen prihod in odhod vlakov po srednjeevropskem času, ki je našemu krajnemu času za 7 minut najprej.

Na glavnih progah imamo na večjih postajah tudi restavracije. V voznem redu so zaznamenovane tam, kjer točijo pijače in je dobiti samo mrzla jedila, s čašo (☺); kjer kuhajo kosilo in večerjo, pa z ležečim križem (×).

Vlak s spalnimi vagoni je označen v voznem redu s kvadratom (□), vlak z vagonom za obedovanje pa s trikotnikom (△).

Poleg tega je v večjih nemških voznihih redih tudi mnogo kratic, kakor n. pr. Schz. = Schnellzug (brzovlak), Expz. = Expreszug (ekspresni vlak), Pstz. = Postzug (poštni vlak), Prsz. = Personenzug (osebni vlak), Gmz. = Gemischter Zug (mešani vlak), Mktz. = Marktzug (semanji vlak), Skdz. = Sekundärzug (sekundarni vlak); P. H. = Personenhaltestelle (postajališče) i. t. d.

Vsebina.

	Stran
A. Zemeljsko oblo	3
B. Osnovni pojmi	8
I. Zemeljska tla	8
1. Ozirna in nadmorska višina	8
2. Vzpetosti zemeljskih tal	8
II. Vode	11
III. Merjenje	13
IV. O zemljevidih	14
V. Globus	20
VI. Človek	22
C. Evropa	24
I. Lega in morja	24
II. Gorovja, vode in podnebje	25
III. Evropski narodi	26
IV. Evropske države in dežele	27
1. Severna Evropa	27
2. Vzhodna Evropa	28
3. Južna Evropa	29
4. Zahodna Evropa	35
5. Srednja Evropa	36
D. Avstrijsko-ogrška monarhija	41
I. Morje	42
II. Gorovja	42
1. Alpe	42
2. Kras	48
3. Češko-moravsko sredogorje	50
4. Karpati	51
III. Nižine	51
IV. Vode	52
1. Reke	52
2. Prekopi	57
3. Jezera	57
4. Toplice	58
V. Podnebje	59
VI. Prebivalstvo	60
1. Narodnost	61
2. Vera	61

	Stran
VII. Prirodnine	62
VIII. Obrt	64
IX. Trgovina in promet	67
X. Delo in glavnica	71
XI. Državna ustava in uprava	73
XII. Krajepis	76
<i>a)</i> V državnem zboru na Dunaju zastopane dežele	76
1. Nadvojvodina Avstrijska pod Anižo	76
2. Nadvojvodina Avstrijska nad Anižo	81
3. Vojvodina Salzburška	82
4. Poknežena grofija Tirolska s Predarelskim	82
5. Vojvodina Štajerska	83
6. Vojvodina Koroška	84
7. Vojvodina Kranjska	86
8. Primorsko	91
9. Kraljevina Dalmacija	95
10. Kraljevina Češka	97
11. Mejna grofija Moravska	99
12. Vojvodina Šlezija	100
13. Kraljevina Galicija in Vladimirija	101
14. Vojvodina Bukovina	102
<i>b)</i> Dežele ogrske krone	103
1. Kraljevina Ogrska	103
2. Kraljevina Hrvaška in Slavonija	105
<i>c)</i> Bosna in Hercegovina	106
E. Občila	108
F. Vozni redi	117

80

Natisnil Karel Gorišek na Dunaju, V.

